

2

КИЇВ-1975

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- У Центральному Комітеті КПРС
- Деякі актуальні питання розвитку історичної науки в республіці
- Розвиток історико-партійної науки в республіці на сучасному етапі
- Розвиток досліджень з вітчизняної і зарубіжної історії в Українській РСР на сучасному етапі

СОДЕРЖАНИЕ

*В Центральном Комитете КПСС. Материалы республиканского совещания историков в ЦК Компартии Украины. Ф. М. Рудич. Некоторые актуальные вопросы развития исторической науки в республике. В. И. Юрчук. Развитие историко-партийной науки в республике на современном этапе. А. Г. Шевелев. Развитие исследований по отечественной и зарубежной истории в Украинской ССР на современном этапе. Обсуждение докладов. Сообщения. К 30-летию победы Советского Союза в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. П. М. Дубровченко. Помощь советской авиации европейскому движению Сопротивления. В. Н. Казак. Участие советских людей в антифашистском движении Сопротивления на Балканах. Ф. С. Репринцев. Боевое содружество советских и венгерских партизан (1942—1945 гг.). И. Г. Лукашенко, В. Н. Мандрык. Помощь Советского Союза в развертывании партизанского движения в Чехии и Моравии (1944—1945 гг.). *** М. Т. Шепета. Роль рабочих собраний в управлении производством (1951—1958 гг.). Н. Д. Несук. Народ Зимбабве в борьбе за свободу. Заметки. В помощь преподавателю истории. Документальные очерки. Воспоминания. Наш календарь. Критика и библиография. Хроника и информация.*

CONTENTS

*In the Central Committee of the CPSU. Materials of the Republican Conference of Historians in the Central Committee of the Communist Party of the Ukraine. F. M. Rudich. Some Actual Questions of Development of the Historical Science in the Republic. V. I. Yurchuk. Development of Historical and Party Science in the Republic at the Modern Stage. A. G. Shevelev. Development of Investigations on the Home and Foreign History in the Ukrainian SSR at the Modern Stage. Discussion of Reports. Communications. On the 30th Anniversary of the Victory of the Soviet Union in the Great Patriotic War 1941—1945. P. M. Dubrovchenko. Aid of the Soviet Aircraft to the European Resistance Movement. V. N. Kazak. Participation of the Soviet People in Anti-fascist Resistance Movement in the Balkans. F. S. Reprintsev. Fighting Cooperation of the Soviet and Hungarian Partisans (1942—1945). I. G. Lukashenko, V. N. Mandryk. Aid of the Soviet Union in the Development of the Partisan Movement in Czechia and Moravia (1944—1945). *** M. T. Shepeta. Role of the Working Meetings in Management of Production (1951—1958). N. D. Nesuk. The People of Zimbabwe in Struggle for Freedom. Notes. Aid to the Teacher of History. Documentary Essays. Reminiscences. Our Calendar. Criticism and Bibliography. News Items and Information.*

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (167)

ЛЮТИЙ

1975

РІК ВИДАННЯ
ВІСІМНАДЦЯТИЙ
Журнал заснований
у липні 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

ЗМІСТ

У Центральному Комітеті КПРС	3
<i>Матеріали республіканської наради істориків у ЦК Компартії України</i>	6
Ф. М. Рудич — Деякі актуальні питання розвитку історичної науки в республіці	7
В. І. Юрчук — Розвиток історико-партійної науки в республіці на сучасному етапі	19
А. Г. Шевелєв — Розвиток досліджень з вітчизняної і зарубіжної історії в Українській РСР на сучасному етапі	30
Обговорення доповідей	43

ПОВІДОМЛЕННЯ

*До 30-річчя перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні
1941—1945 рр.*

П. М. Дубровченко — Допомога радянської авіації європейському рухові Опору	59
В. М. Козак (Харків) — Участь радянських людей в антифашистському русі Опору на Балканах	64
Ф. С. Репринцев (Дніпропетровськ) — Бойова співдружність радянських та угорських партизанів (1942—1945 рр.)	71
І. Г. Лукашенко (Суми), В. Н. Мандрик (Суми) — Допомога Радянського Союзу в розгортанні партизанського руху в Чехії і Моравії (1944—1945 рр.)	77

* * *

М. Т. Шенета (Чернівці) — Роль робітничих зборів в управлінні виробництвом (1951—1958 рр.)	82
М. Д. Несук — Народ Зімбабве в боротьбі за свободу	89

ЗАМІТКИ

З історії радянських профспілок

М. П. Зима — Профспілки Української РСР у боротьбі за індустріалізацію села (1966—1970 рр.)	98
Б. А. Каніфольський (Первомайськ) — Партійне керівництво діяльністю профспілок в справі організації соціалістичного змагання (1928—1932 рр.)	104

* * *

А. К. Волощенко, В. Т. Крюков — Виступ студентів Київського університету в 1884 р.	111
Т. А. Балабушевич — Вплив розвитку фільварково-панщинного господарства на становище селян магнатських маєтків Східної Галичини в середині XVIII ст.	118

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

О. І. Бевза — Висвітлення на уроках історії СРСР підступної діяльності греко-католицької церкви	123
---	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

Б. Г. Монастирський (<i>Донецьк</i>) — Герої визволення України	131
---	-----

СПОГАДИ

І. І. Водоп'ян (<i>Чернігів</i>) — Сторінка героїчного літопису	135
---	-----

НАШ КАЛЕНДАР

В. С. Коваль — 30-річчя Ялтинської конференції	138
В. А. Олефіренко (<i>Одеса</i>) — Важлива подія в історії колгоспного будівництва (До 40-річчя II Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників)	141
О. С. Коломієць — Полководець ленінської школи (До 90-річчя з дня народження М. В. Фрунзе)	143

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

В. Ф. Панібудьласка — Братское сотрудничество Белорусской ССР с союзными республиками	145
В. М. Довгопол (<i>Харків</i>) — В. Є. Лобурець. Формування кадрів робітничого класу України (1921—1932 рр.)	147
С. К. Мельник (<i>Одеса</i>) — Революционное движение в Придунайском крае. 1900—1917 гг. Документы и материалы	148
І. Г. Рознер — Н. Ф. Котляр. Кладонискательство и нумизматика	150
М. В. Троян (<i>Мукачеве</i>), Д. Д. Данилюк (<i>Мукачеве</i>) — В. І. Худанич. Радянсько-угорське співробітництво в 1945—1948 рр.	150
І. Д. Кундюба — Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. VII	151
К. О. Джеджула, Г. І. Марахов — Владислав А. Серчик. Петро I Великий	152
О. В. Каргунов — Ювілейний альманах Ліги американських українців 1924—1974	153

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

В. В. Волинець — Інституту підвищення кваліфікації — чверть віку	155
А. М. Глуговський (<i>Чернівці</i>) — Ювілейні наукові конференції	155
М. І. Ковбаса (<i>Біла Церква</i>) — Шкільний музей Миколи Островського	156
О. М. Погорельцева — Зустріч учених з учителями-істориками	156
Н. П. Барановська, О. Д. Бойко — Захист докторських дисертацій	157
Нові книги	158

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, М. Р. Доній, В. А. Жебокрицький, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун.

Відповідальний секретар В. І. Кузнецов

Адреса редакції: 252005, Київ, 5, вул. Горького, 3.

Телефон: 24-29-92.

У ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТІ КПРС

ЦК КПРС прийняв постанову «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії». У постанові відзначається, що в січні 1975 року минає 70 років з часу початку революції 1905—1907 років у Росії, в якій пролетаріат, широкі верстви селянських мас під керівництвом ленінської партії із зброєю в руках виступили проти самодержавства, соціального і національного гніту.

Це була перша народна революція епохи імперіалізму. Вона показала, що почався новий період всесвітньої історії, період політичних потрясінь і революційних битв. Революція 1905—1907 років, хоч і зазнала поразки, завдала могутнього удару по самодержавству, пануванню поміщиків і капіталістів, вписала яскраву сторінку в історію класової боротьби. «Без «генеральної репетиції» 1905 року, — підкреслював В. І. Ленін, — перемога Жовтневої революції 1917 року була б неможлива».

Революція 1905—1907 років була підготовлена всім ходом соціально-економічного і політичного розвитку країни. Після скасування кріпосного права в Росії швидкими темпами зростав капіталізм, формувалася і згуртовувався робітничий клас, зміцнювалась його класова самосвідомість. У той же час Росія залишалася країною з сильними феодално-кріпосницькими пережитками. Царське самодержавство, яке виражало інтереси поміщиків і було тісно зв'язане з великим монополістичним капіталом, сковувало розвиток продуктивних сил країни, гальмувало суспільний прогрес. Нестерпними були умови життя робітників і селян.

На початок ХХ століття Росія стала вузловим пунктом суперечностей усієї системи імперіалізму, її найслабшою ланкою. Сюди перемістився центр світового революційного руху. Світова економічна криза 1900—1903 рр., яка захопила і царську Росію, а також російсько-японська війна розкрили гнилість царизму, загострили до краю суперечності між пануючими класами і широкими масами трудящих. Усе це сприяло швидкому наростанню революційної кризи.

Революція 1905—1907 років — перша в історії буржуазно-демократична революція, в якій пролетаріат виступив самостійною політичною силою, вождем пригноблених мас, що борються за соціальне визволення. Втіленням його керівної ролі була більшовицька партія на чолі з В. І. Леніним. Вона була єдиною партією, яка мала чітку, науково обгрунтовану програму дій. Ленінська партія високо піднесла революційний прапор, рішуче відстоювала марксизм у боротьбі проти ревізіонізму, творчо розвивала марксистське вчення, з'єднуючи його в ході революції з масовим пролетарським і демократичним рухом.

У роки революції яскраво виявилася роль В. І. Леніна як найвидатнішого теоретика марксизму і вождя трудящих. Ленін обгрунтував ідею гегемонії пролетаріату в народній революції, показав, що чим ширший і глибший революційний рух мас, тим більше зростають роль і значення пролетарської партії, її ідейно-політичної і організаторської діяльності. У розпал революції, весною 1905 року, III з'їзд партії на

основі лєнінських ідей виробив більшовицьку стратегію і тактику революційної боротьби робітничого класу, всіх трудящих.

Видатним вкладом у скарбницю марксизму стала лєнінська теорія переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну. Основана на науковому аналізі нової історичної епохи, розстановки класових сил, вона проклала єдино вірний шлях революційній практиці. Життя повністю підтвердило правильність взятого лєнінською партією політичного курсу і показало неспроможність, банкрутство опортуністичної тактики троцькістів, меншовиків та інших дрібнобуржуазних партій.

Робітничий клас з величезною наполегливістю вів рішучу боротьбу за повне здійснення більшовицької програми-мінімум — завоювання демократичної республіки, запровадження 8-годинного робочого дня, проведення конфіскації поміщицьких земель.

Непохитну стійкість, готовність іти на жертви в ім'я свободи, соціальної справедливості і прогресу виявив робітничий клас у боротьбі з царським самодержавством. Немеркнучим прикладом його мужності і героїзму є всеросійський жовтневий політичний страйк, класові битви в Петербурзі та інших містах, у центрі і на окраїнах Росії. Вершиною революції, як підкреслював Лєнін, було грудневе збройне повстання в Москві. Робітничий клас виніс на своїх плечах основний тягар боротьби в революції 1905—1907 років. Своїми рішучими діями, беззавітним героїзмом і самовідданістю пролетаріат Росії піднімав широкі маси трудящих на боротьбу проти самодержавства, поміщиків і буржуазії.

У ході революції під впливом масових страйків і збройних боїв пролетаріату розгорнувся широкий селянський рух. Вперше в історії почав складатися союз робітничого класу і селянства. Разом з російським пролетаріатом і селянством боротьбу проти царизму і експлуататорських класів вели робітники і селяни України, Білорусії, Прибалтики, Закавказзя, Середньої Азії та інших національних районів Росії. Здійснюючи керівництво революційною боротьбою, партія виходила з лєнінської настанови про те, що повалити царську монархію спроможний тільки пролетаріат, який веде за собою трудящі маси всіх націй і народностей країни. Посилилось революційне бродіння в армії і флоті, які були оплотом самодержавства. Весь світ дізнався про видатний подвиг матросів броненосця «Потьомкін», що перейшли на бік революції.

У ході революції, в результаті творчості робітничого класу, народних мас виникли небачені в історії політичні організації — Ради робітничих депутатів, а слідом за ними — Ради селянських і солдатських депутатів. Вони були створені в Іваново-Вознесенську, Петербурзі, Москві, Ростові, Саратові, Баку, Києві, Катеринославі, Севастополі, Костромі, Члті, Красноярську, Іркутську, Смоленську, в багатьох інших містах і селищах для керівництва страйковою боротьбою і збройним повстанням. Ради, за визначенням Лєніна, були органами революційної влади, революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. Геній Лєніна прозорливо побачив у них прообраз Радянської влади, державну форму диктатури пролетаріату. Велика Жовтнева соціалістична революція, історичний досвід СРСР цілком і повністю підтвердили життєву силу лєнінського вчення про Ради, які є найбільш масовими органами справді народної влади, виявом справжньої демократії.

Перша революція в Росії мала велике міжнародне значення. Вона справила величезний вплив на зростання революційних виступів робітників і селян у багатьох країнах світу, викликала могутнє піднесення

національно-визвольного руху пригноблених народів колоніального Сходу. Все це розхитувало світову систему капіталізму, наближало її загальну кризу.

Радянські люди високо шанують славний подвиг героїв революції. Історія першої народної революції в Росії — невичерпне джерело творчого патхнення, школа політичної боротьби для нових поколінь революційних борців. У наш час, коли міжнародний робітничий клас завоює керівну роль у широкому і могутньому загальнодемократичному антиімперіалістичному русі, історичний досвід першої російської революції, лєнінські ідеї про гегемонію пролетаріату в революційній боротьбі трудящих мас набувають особливої актуальності.

Глибоке узагальнення і майстерне використання більшовниками нагромадженого досвіду політичного керівництва масами, непримиренна боротьба проти опортунізму і ревізіонізму, за єдність робітничого класу і його гегемонію у визвольному русі, за союз пролетаріату з широкими верствами трудящих полегшили і прискорили повалення царизму в лютому 1917 року і переможний штурм експлуататорського ладу в дні Великого Жовтня.

Велика Жовтєва соціалістична революція відкрила нову епоху в історії людства — епоху переходу до соціалізму. Будівництво соціалізму в СРСР ознаменувалося видатними перемогами, які перетворили обличчя нашої Батьківщини, зміцнили її могутність, піднесли до вершин економічного і соціального прогресу.

Найважливішим підсумком перетворювальної діяльності партії, героїчної праці радянського народу стало створення розвинутого соціалістичного суспільства. Здійснюючи цинні під керівництвом партії історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, трудящі країни добиваються нових успіхів на всіх ділянках комуністичного будівництва. Зростає економічна могутність нашої держави, на основі зростання ефективності виробництва, прискорення науково-технічного прогресу неухильно підвищується добробут і культура радянського народу, зміцнюється ідейно-політична єдність радянського суспільства.

Величезним завоюванням і досягненням міжнародного робітничого класу, всіх революційних сил є утворення і успішний розвиток світової системи соціалізму. Постійно поглиблюється всебічне співробітництво країн соціалістичної співдружності. Примножуючи славні революційні традиції, КПРС разом з іншими марксистсько-лєнінськими партіями вносить видатний вклад у спільну боротьбу народів проти імперіалізму, за згуртування всіх загонів світового комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху, за торжество справи миру, демократії і соціалізму.

Надаючи важливого значення ювілеєві революції 1905—1907 років, ЦК КПРС постановив відзначити 70-річчя першої революції в Росії як знаменну дату в історії лєнінської партії і нашої країни, в історії світового революційного руху.

ЦК Компартій союзних республік, крайкомам, обкомам партії, Головному політичному управлінню Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, політуправлінням прикордонних і внутрішніх військ доручено спрямувати роботу по проведенню ювілею на успішне втілення в життя завдань, поставлених XXIV з'їздом КПРС, грудневим (1974 р.) Пленумом ЦК КПРС, за дострокове виконання завдань 1975 року — завершального року дев'ятої п'ятирічки.

Матеріали республіканської наради істориків у ЦК Компартії України

27—28 листопада 1974 р. в ЦК Компартії України відбулася нарада вчених-істориків республіки, на якій було обговорено питання про стан і перспективи розвитку історичної науки в УРСР в світлі вимог XXIV з'їзду партії, постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві».

На нараду були запрошені наукові співробітники Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інституту історії АН УРСР, декани і завідувачі кафедрами історичних факультетів університетів та педагогічних інститутів, керівники інститутів Секції суспільних наук АН УРСР, видавництва і журналів.

Учасники наради заслухали доповіді директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчука і директора Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелева.

В обговоренні доповідей взяли участь декан історичного факультету Київського державного університету, д. і. н., проф. Ю. Ю. Кондуфор, д. і. н., проф. кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті М. Я. Варшавчик, к. і. н., доц. кафедри історії СРСР Харківського державного університету О. О. Кучер, зав. кафедрою історії КПРС гуманітарних факультетів Київського державного університету, д. і. н., проф., заслужений діяч науки УРСР О. А. Бородин, зав. відділом Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова, декан історичного факультету Донецького університету, к. і. н., доц. М. І. Турівненко, зав. сектором історії партії Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д. і. н. Ю. В. Бабко, директор Інституту суспільних наук АН УРСР, к. і. н., доц. В. П. Чугайов, зав. кафедрою історії КПРС Харківського університету, д. і. н., проф. Г. М. Окладной, директор Інституту археології АН УРСР, к. і. н. І. І. Артеменко, зав. кафедрою Вінницького педагогічного інституту, д. і. н. І. Г. Шульга, зав. відділом Великої Вітчизняної війни Інституту історії АН УРСР, д. і. н. В. І. Клоков, заст. головного редактора Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, д. і. н., проф. І. І. Компанієць, начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, к. і. н. О. Г. Мітюков, зав. кафедрою історії КПРС Одеського державного університету, д. і. н., проф. Н. М. Якупов, зав. кафедрою партійного будівництва Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, д. і. н. В. М. Орлов, проктор Івано-Франківського педінституту, д. і. н., проф. І. К. Васюта, головний редактор «Українського історичного журналу», зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д. і. н. П. М. Калениченко, заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, д. і. н. Б. П. Ковалевський, зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д. і. н. Р. Г. Симоненко, зав. кафедрою історичного факультету Київського державного університету, д. і. н., проф. В. О. Маркіна.

На нараді виступив завідувачий відділом науки і учбових закладів ЦК Компартії України Ф. М. Рудич.

У роботі наради взяли участь заступник Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько, віце-президент АН УРСР І. К. Білодід, відповідальні працівники ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР, секретарі Київського обкому і міськкому партії, ЦК ЛКСМ України, завідувачі відділами науки і учбових закладів ряду обкомів партії, співробітники Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Міністерства освіти УРСР.

Нижче подаються скорочені тексти доповідей, виголошених на нараді, та короткий виклад виступів її учасників.

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В РЕСПУБЛІЦІ

Чотири роки наша партія і радянський народ натхненно трудяться над втіленням у життя накреслень XXIV з'їзду КПРС. Характер сучасної революційної епохи, зростаючий розмах і складність завдань комуністичного будівництва, бурхливі темпи науково-технічного прогресу, посилення ідеологічного протиборства на міжнародній арені, комплекс завдань у посиленні комуністичного виховання трудящих визначають у своїй сукупності об'єктивну необхідність дальшого зростання ролі марксистсько-ленінської теорії, суспільних наук як основи не тільки ідеологічної роботи, а й найважливішого компоненту партійного керівництва всім багатограним суспільним життям.

Нові явища й тенденції суспільного розвитку, його динамізм і складність вимагають нових теоретичних розв'язань. КПРС у своїй теоретичній і практичній діяльності неухильно поєднує спадкоємність революційного досвіду минулого з творчою постановкою і розв'язанням нових проблем, постійно дбає про розробку теорії, про розвиток усіх складових частин марксистсько-ленінського вчення.

Яскравим свідченням цього є рішення XXIV з'їзду Комуністичної партії, праці й виступи Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, теоретичні документи, присвячені 100-річчю з дня народження В. І. Леніна і 50-річчю утворення СРСР, ряд загальнопартійних документів останнього часу.

Велике значення для діяльності наукових установ і їх партійних організацій мала постанова ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві»¹. Про те, що вже зроблено по виконанню накреслених у ній завдань, про визначення магістральних перспектив дальших досліджень у галузі суспільних наук йшла розмова на нарадах істориків, філософів, правознавців та економістів, проведених Центральним Комітетом КПРС у 1973—1974 рр.

В нашій республіці ці питання також стали предметом пильної уваги. ЦК Компартії України ретельно проаналізував стан і розробив заходи по активізації досліджень у галузі суспільних наук і підвищенню рівня їх викладання у вузах республіки. Ряд важливих рішень ЦК Компартії України прийняв про роботу інститутів гуманітарного профілю АН УРСР.

Принципова, конструктивна розмова про дальший розвиток наукових досліджень у галузі суспільних наук відбулася на травневому (1974 р.) Пленумі ЦК Компартії України, який обговорив завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню ідеологічної роботи в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС, а також на вересневому (1974 р.) Пленумі ЦК Компартії України. Ці питання всебічно розглядалися на республіканському активі ідеологічних працівників 4 жовтня

¹ «Радянська Україна», 25 червня, 31 серпня 1974 р.; Справочник партійного работника. Вып. 8, М., 1968, стор. 245—256.

1974 р., який обговорив конкретні заходи по виконанню постанови ЦК КПРС «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів у партійній організації Білорусії».

ЦК Компартії України аналізує стан і тенденції розвитку суспільних наук у республіці не лише в усій їх сукупності, але й кожної з них зокрема, акцентуючи при цьому увагу на нерозв'язаних проблемах. Це тим більш необхідно, що ми вступаємо у відповідальний період підготовки до XXV з'їзду КПРС. Тому вкрай важливо не тільки мобілізувати всі сили для завершення до з'їзду накреслених наукових розробок, але й визначити довготривалі та конкретні завдання на майбутнє. З цієї метою було проведено нараду вчених-суспільствознавців, які працюють в галузі марксистсько-ленінської філософії та права.

27—28 листопада 1974 р. в ЦК Компартії України відбулася нарада, присвячена обговоренню стану й перспектив розвитку історичної науки в республіці в світлі рішень XXIV з'їзду партії і постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві».

У комплексі важливих завдань у галузі дальшого творчого розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в комуністичному будівництві особливе місце належить історичній науці. Це визначається, насамперед, її роллю для правильного розуміння сучасності і закономірностей дальшого суспільного розвитку.

Кожен прожитий людством день неминуче відходить у минуле. З великого нагромадження політичних подій, складного переплетіння класових і національних суперечностей, ідейного протиборства і воєнних конфліктів, кипіння людських пристрастей історична наука, спираючись на діалектичний метод пізнання, виділяє найбільш важливе й істотне для розуміння об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, опромінює світлом істини події і явища, які справили вирішальний вплив на долю людства.

В чому, наприклад, полягає історична роль російського народу протягом багатьох віків? Чому центр світового революційного руху на рубежі XIX—XX ст. перемістився в Росію, і саме вона стала батьківщиною величного революційного вчення — ленінізму? Які історичні передумови тих десяти жовтневих днів 1917 р., які потрясли весь світ і, проклавши глибокий вододіл у світовій історії, з кожним новим періодом продовжують справляти дедалі зростаючий вплив на світовий революційний процес і суспільний прогрес у цілому?

В чому кореняться джерела нечуваної мужності, ратної доблесті й трудового героїзму, що дали змогу нашому народові розтрошити найчорніші сили світової імперіалістичної реакції, фашизму в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. і тим самим врятувати світову цивілізацію? Яка сила дала змогу в найкоротший історичний строк вивести відсталу в минулому країну в число передових і високорозвинутих?

На ці та інші питання світового значення наукові відповіді дає історія нашої Батьківщини, історія славної ленінської партії комуністів.

Історична наука за об'єктом свого дослідження звернута не тільки в минуле, але й своїм глибинним характером і високим моральним змістом завжди органічно поєднана з сучасністю. Вона таїть у собі початкові уроки, вчить класового, наукового підходу до оцінки складних явищ і подій минулого і сучасного, виховує трудящих у дусі відданості ідеалам комунізму, беззавітної любові до Вітчизни, в дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму.

З другого боку, історія якнайтісніше пов'язана з іншими суспільними науками. І не тільки тому, що жодна з них не може успішно розвиватися без глибокого пізнання своєї власної історії, але й тому, що теоретичні висновки й узагальнення в галузі філософії, соціології, економічної і правової наук, літературознавства і мистецтвознавства базуються на точних фактах, що встановлює історична наука. Маючи це на увазі, К. Маркс і Ф. Енгельс підкреслювали: «Ми знаємо тільки одну єдину науку, науку історії»².

Комуністична партія завжди надавала й надає винятково великого значення історичній науці, постійно дбаючи про суворе дотримання лєнінської методології, принципів наукової об'єктивності, історизму й комуністичної партійності. Історичний аналіз суспільних явищ з позицій комуністичної партійності В. І. Ленін називав найбільш науковим підходом до їх оцінки. Він вказував, що «найбільш надійне в питанні суспільної науки... не забувати основного історичного зв'язку, дивитись на кожне питання з точки зору того, як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер»³.

Історична наука виконує велику соціальну функцію. Вона вивчає, аналізує й узагальнює досвід будівництва соціалізму і комунізму. Цей досвід має бути достовірним. Тільки в цьому випадку він ефективно послужить на користь практики. Як відомо, саме на цей бік звернув особливу увагу XXIV з'їзд КПРС. У Звітній доповіді на з'їзді Л. І. Брежнєв підкреслив, що «партія надавала серйозного значення правильному, об'єктивному висвітленню історії нашої держави. Гострій, справедливій критиці були піддані окремі спроби з непартійних, позакласових позицій оцінювати історичний шлях радянського народу, применшити значення його соціалістичних завоювань. В той же час партія показала неспроможність догматичних уявлень, що ігнорують ті великі позитивні зміни, які сталися в житті нашого суспільства за останні роки»⁴.

Історія — це соціальна пам'ять народу. Саме вона зберігає в пам'яті поколінь факти боротьби і звершень народу, ролі і місця класів, партій і осіб у суспільному розвитку. Лише при умові точного врахування досвіду та уроків минулого і аналізу сучасного відбувається вироблення стратегії і тактики міжнародного комуністичного й робітничого руху, збагачення арсеналу форм і методів діяльності марксистсько-лєнінських партій у нинішніх умовах. «Не може бути свідомим робітником той, хто ставиться, як Іван Непомнящий, до історії свого руху»⁵, — писав В. І. Ленін.

У сукупності з великою силою виховного впливу історична наука, таким чином, несе в собі величезний заряд соціального оптимізму. Вміле використання цього важливого морального фактора в інтересах комуністичного будівництва, марксистсько-лєнінського виховання трудящих — справа великої важливості і відповідальності.

Постанова ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. націлила дослідників у галузі історії КПРС та інших історичних наук насамперед на «узагальнення досвіду КПРС у боротьбі за перемогу соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату, за здійснення лєнінсько-

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 16.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 63.

⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 116—117.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 128.

го плану побудови соціалізму; дослідження закономірностей розвитку партії і зростання її керівної ролі в комуністичному будівництві, діяльності КПРС по розробці революційної теорії, стратегії і тактики робітничого класу; вивчення теорії і практики партійного будівництва, форм і методів роботи партійних організацій; висвітлення боротьби КПРС за ідейну та організаційну єдність своїх рядів проти антиленінських груп і течій, за єдність міжнародного комуністичного руху; розкриття вирішальної ролі народних мас в історії, боротьби трудящих проти соціального і національного гніту, великої визвольної місії робітничого класу; показ героїзму радянського народу в захисті завоювань Великого Жовтня, в боротьбі за соціалістичну індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства і культурну революцію, в розгромі фашизму в роки Великої Вітчизняної війни; узагальнення досвіду зміцнення союзу робітничого класу й селянства, дружби народів, створення і розвитку багатонаціональної Радянської держави; вивчення зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин, історії міжнародного робітничого і комуністичного руху»⁶.

Успішне виконання цих відповідальних завдань вирішальною мірою визначається високим ідейно-теоретичним рівнем наукових досліджень і наявністю відповідних кадрів.

За останні роки в нашій республіці значно зріс розмах наукових досліджень як у галузі історії КПРС і партійного будівництва, так і в галузі вітчизняної і загальної історії, розширився діапазон творчих пошуків істориків, підвищилась актуальність та ефективність їх наукових розробок.

За період 1968—1973 рр. у республіці опубліковано понад 800 наукових праць: у галузі історії СРСР, УРСР і загальної історії — 450 і більше 350 — з проблеми історії КПРС і партійного будівництва. Серед них ряд важливих колективних та індивідуальних монографій, тематичних збірників статей, міжвідомчих видань, що істотно розширюють і доповнюють опубліковані в країні узагальнюючі праці різного історичного жанру.

Зросло загальне число істориків, які працюють в інститутах історичного профілю АН УРСР, Інституті історії партії при ЦК Компартії України — філіалі Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, на кафедрах історії КПРС, історії СРСР та УРСР, історії стародавнього світу і середніх віків, нової і новітньої історії, допоміжних історичних дисциплін вузів республіки. Всього в цих наукових закладах і вузах трудиться понад 2 тис. істориків. Понад 700 істориків-архівістів працює в системі партійних і державних архівів республіки. Серед вчених істориків республіки 3 академіки і 6 членів-кореспондентів АН УРСР, 152 доктори і 1033 кандидати історичних наук.

Згаданий період характеризується дальшим розширенням проблематики, поглибленням спеціалізації істориків як з точки зору досліджуваної тематики, так і в рамках окремих регіонів. В Інституті історії Академії наук Української РСР, наприклад, створено відділи історії народів СРСР, зарубіжної історіографії, в Інституті історії партії при ЦК Компартії України — сектори партійного будівництва і наукового комунізму. В республіці склалися певні творчі колективи, виросли наукові центри, які представляють практично всі галузі історичної науки.

Відчутні позитивні зміни сталися в тематиці, науково-теоретичному рівні досліджень, у плануванні та координації дослідницьких робіт. Якщо з 1960 по 1967 рр. було опубліковано всього 100 праць з історії

⁶ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК, т. 9, М., 1972, стор. 350.

КПРС і партійного будівництва, то за 1968—1974 рр. понад 350 книг і брошур, 17 документальних збірників, видано — 3-є видання «Нарисів історії Комуністичної партії України», 12 нарисів історії обласних партійних організацій. У стані розробки нині знаходяться 894 теми, в тому числі готуються 119 монографій, 138 докторських і 637 кандидатських дисертацій.

Особлива увага приділяється виданню й розповсюдженню творів основоположників наукового комунізму. За минулі роки в республіці завершено випуск українською мовою четвертого видання творів В. І. Леніна, другого видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса. З 1969 р. видано 48 томів Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою. До XXV з'їзду КПРС Інститут історії партії при ЦК Компартії України повністю завершить цю почесну й відповідальну роботу.

Вчені-історики підготували ряд фундаментальних монографій, присвячених знаменним датам в історії Комуністичної партії і Радянської держави — піввіковому ювілею Великого Жовтня, 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, 50-річчю утворення Союзу РСР. Вийшло в світ ряд значних узагальнюючих праць, у тому числі «Історія Української РСР» у двох томах, «Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України», «Історія селянства Української РСР» у двох томах, колективні монографії «На магістралях дружби і братерства», «В боротьбі проти колоніалізму», «Історія робітничого класу Української РСР» та «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.» в трьох томах. У зв'язку з підготовкою до 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні завершується підготовка російського видання цього тритомника з урахуванням найновіших досягнень історичної науки.

Завершено випуск 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». Нині Інститут історії АН УРСР і Головна редколегія працюють над підготовкою другого видання історії міст і сіл ряду областей республіки російською мовою.

Посилилася увага до розробки й висвітлення досвіду багатогранної діяльності Комуністичної партії по інтернаціональному вихованню трудящих, зміцненню дружби і співробітництва народів СРСР на різних історичних етапах. Тільки до 50-річчя утворення Радянського Союзу істориками республіки підготовлено більш як 70 праць з цієї проблематики. Серед них слід назвати тритомну працю «Вінок дружби», монографії «В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні», «Могутня радянська держава», «Братерський союз народів», збірник документів «Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР».

Велику роботу проведено по організації республіканських і всесоюзних наукових конференцій і сесій. Позитивну оцінку дістали проведені в Києві всесоюзна конференція «Утворення СРСР — торжество ленінської національної політики», а також республіканська конференція, присвячена 30-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників.

Зміцнюється творча співдружність між інститутами історичного профілю АН УРСР та відповідними науковими установами АН СРСР.

Дедалі тіснішими й пліднішими стають творчі зв'язки, тісне співробітництво українських вчених-істориків з вченими братніх республік, а також соціалістичних країн. Одним з таких прикладів є активна участь вчених Інституту історії АН УРСР в роботі двосторонніх комісій істориків СРСР і європейських соціалістичних країн.

Розвиткові історичної науки в республіці багато в чому сприяє перспективне планування наукових досліджень. Певний досвід у цьому набуто, зокрема, істориками партії.

Слід також зазначити, що значно активізувалася діяльність партійних організацій інститутів і кафедр, які домагаються дальшого підвищення ідейно-теоретичного рівня досліджень, впровадження наукових рекомендацій у практику ідеологічної роботи. Цьому сприяло надане їм право контролю діяльності адміністрації.

В доповіді члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України тов. В. В. Щербинського на травневому (1974 р.) Пленумі ЦК Компартії України розкрито здобутки і визначено найважливіші напрямки роботи вчених в галузі суспільних наук, дослідження актуальних соціальних, економічних та ідеологічних проблем розвинутого соціалістичного суспільства. Разом з тим зазначалося, що вчені — суспільствознавці республіки, в тому числі й історики, все ще слабо розробляють актуальні проблеми теорії і практики комуністичного будівництва. Немало досліджень виконуються на певно високому ідейно-теоретичному рівні, низькою ще лишається їх ефективність. Поверхово й спрощено провадиться критика різного роду буржуазних і ревізіоністських теорій. В окремих дослідженнях мали місце факти ідеалізації старовини, відходу від класових, партійних критеріїв в оцінці суспільних явищ, неправильного трактування деяких подій історичного минулого⁷.

Автори окремих праць, підготовлених в Інститутах історії та археології АН УРСР, у Київському університеті, перебільшували роль деяких ліберальних і дрібнобуржуазних діячів, ідеалізували суспільний устрій Запорізької Січі, робили спроби представити український народ родоначальником слов'янства, допускали плутанину в тлумаченні суті національного питання і шляхів його розв'язання.

Як відомо, ЦК Компартії України рішуче засудив факти відходу від партійних критеріїв у наукових дослідженнях і вжив заходів для виправлення допущених помилок. Ці заходи одностайно підтримала широка наукова громадськість республіки. Зміцнено, зокрема, кадрами академічні інститути історії, археології, інститут суспільних наук у Львові. Проведено певну роботу по комплектуванню висококваліфікованими кадрами ряду кафедр історії КПРС і спеціальних кафедр історичних факультетів університетів і педагогічних інститутів Української РСР.

ЦК Компартії України протягом 1973—1974 рр. розглянув комплекс питань, пов'язаних з підвищенням ролі Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС як провідного наукового і координуючого центру в галузі суспільних наук у республіці. Розроблено заходи щодо поліпшення роботи інституту в цілому. Мається на увазі посилення впливу цієї партійної наукової установи на методологічну спрямованість суспільствознавчих досліджень, підвищення її відповідальності за наукову розробку важливих проблем теорії наукового комунізму, історії партії, партійного будівництва, розширення практичної допомоги партійним організаціям на місцях. Перед інститутом поставлені завдання акумулювати досвід політичної та організаторської роботи парторганізацій і активно поширювати його, зміцнити творчі зв'язки з вузівськими кафедрами, академічними інститутами.

Передбачено у 1975 р. завершити випуск українською мовою Повного зібрання творів В. І. Леніна, протягом 1975—1977 рр. підготувати

⁷ «Комуніст України», 1974, № 6, стор. 16.

друге, доповнене видання збірника «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», третій збірник документів «Українська РСР у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945 рр.», четверте видання «Нарисів історії Комуністичної партії України» та ряд інших важливих праць.

«Нариси» уже витримали три видання і в цілому відіграли позитивну роль у розвитку історико-партійної науки в республіці. Проте у висвітленні окремих важливих питань історії Компартії України мали місце істотні недоліки.

У процесі підготовки четвертого видання «Нарисів» передбачається провести значну роботу по дальшому підвищенню науково-теоретичного рівня цієї праці.

Авторський колектив «Нарисів» покликаний на основі ленінської методології, нових теоретичних висновків і положень, розроблених у рішеннях XXIV з'їзду партії, Пленумів ЦК КПРС, доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва, значно підняти ідейно-теоретичний, науковий і публіцистичний рівень видання. В ході цієї роботи необхідно додатково вивчити й уточнити висвітлення ряду історико-партійних питань, у тому числі питання створення партії нового типу, характеру й рушійних сил національно-визвольного руху на Україні, тактики більшовиків щодо Центральної ради та дрібнобуржуазних партій, висвітлення причин і характеру внутріпартійної боротьби в парторганізаціях України, зокрема, питання про Таганрозьку партійну нараду та ін.

Значного поліпшення вимагає узагальнення досвіду діяльності Компартії України по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС. Особливу увагу необхідно звернути на розкриття нових теоретичних положень і висновків, сформульованих у рішеннях XXIV з'їзду КПРС і наступних документах партії, в матеріалах, присвячених 50-річчю утворення СРСР, зокрема, про зростання керівної ролі КПРС на сучасному етапі комуністичного будівництва, закономірності розвитку зрілого соціалізму, досвіду ідеологічної роботи партії, інтернаціонального виховання трудящих, боротьби проти буржуазної ідеології, українського буржуазного націоналізму й сіонізму.

При цьому важливо мати на увазі, що розв'язання цих питань дасть змогу значно підняти науковий рівень розробки історії місцевих, зокрема, обласних партійних організацій України.

Як відомо, історії місцевих парторганізацій належить важливе місце. Необхідно з наукових, класово-партійних позицій аналізувати, узагальнювати й використовувати досвід місцевих партійних організацій, бачити й розкривати в ньому загальні закономірності розвитку партії в цілому і особливості діяльності кожної її організації. Тільки тоді він зможе стати неосінсним надбанням партії, допомагати їй в успішному розв'язанні намічених завдань комуністичного будівництва.

На жаль, нашими вченими зроблено далеко не все для цього. У нас видані нариси історії дванадцяти обласних партійних організацій. Доводиться визнати, що деяким з них властиві схематизм і проста ілюстративність, недостатнє узагальнення практики комуністичного будівництва, досвіду ідеологічної роботи партійних організацій, некритичний підхід до окремих спірних, а часом і неправильних положень і оцінок. Досі не створені нариси історії Донецької, Дніпропетровської, Ворошиловградської та інших великих партійних організацій.

У ряді партійних документів з питань ідеологічної роботи, зокрема, у рішеннях травневого (1974 р.) Пленуму ЦК Компартії України, звертається увага на необхідність рішучого поліпшення роботи інститутів

гуманітарного профілю Секції суспільних наук АН УРСР. Це, насамперед, стосується інститутів археології та історії.

Слід відзначити, що внаслідок вжитих за останні роки заходів тут багато чого досягнуто. Перед колективом Інституту історії АН УРСР поставлено почесне й відповідальне завдання — створити багатотомну «Історію Української РСР». Його виконання стане своєрідним підсумком, атестацією політичної і наукової зрілості кадрів, показником загального рівня розвитку історичної науки в Українській РСР. Таке фундаментальне видання в республіці готується вперше. Тому особливого значення набуває забезпечення високого ідейно-теоретичного і наукового рівня видання, розкриття на основі марксистсько-ленінської методології закономірностей історичного розвитку українського народу, глибинних основ непорушної єдності революційних дій українського, російського та інших народів нашої країни в їх спільній боротьбі за соціальне й національне визволення, величних звершень трудящих республік у братерській сім'ї народів СРСР за роки Радянської влади. Усім своїм змістом ця праця покликана переконливо розкривати наукову неспроможність і політичну шкідливість буржуазних і буржуазно-націоналістичних концепцій історії України.

Колектив Інституту історії АН УРСР здійснив останнім часом ряд важливих заходів наукового і науково-організаційного характеру в цьому напрямі. Дещо поліпшилася структура інституту, внесено відповідні корективи в тематику наукових досліджень, переглянуто склад головної редколегії та редколегій окремих томів, уточнено структуру більшості томів, посилено контроль з боку дирекції і партійної організації інституту за чітким дотриманням строків підготовки цієї праці.

Разом з тим у діяльності інституту по підготовці багатотомної «Історії Української РСР» ще мають місце недоліки. Недостатня увага приділяється, зокрема, поглибленій розробці ряду важливих тем з найактуальніших питань історії України, добору і розстановці наукових кадрів, зміцненню інституту та його основних ланок провідними спеціалістами.

Комплекс важливих питань ставить перед ученими-суспільствознавцями, в тому числі й істориками, необхідність дальшого удосконалення системи підготовки наукових кадрів та їх атестації.

У підготовці, розстановці і вихованні науково-педагогічних кадрів з історичних дисциплін є ще цілий ряд недоліків і нерозв'язаних питань. У прийнятій нещодавно Центральним Комітетом КПРС і Радою Міністрів СРСР постанові «Про заходи по дальшому удосконаленню атестації наукових і науково-педагогічних кадрів»⁸ накреслено широку програму заходів, спрямованих на рішуче підвищення ефективності роботи вчених рад, відповідальності кафедр, відділів, наукових керівників і опонентів, вимогливості до якості дисертацій, їх теоретичного і практичного значення.

Аналіз діяльності вчених рад у галузі історичних наук свідчить, що в роботі по підготовці, проходженню і захисту дисертацій є серйозні недоліки й упущення. Кафедри і відділи не завжди глибоко аналізують зміст дисертацій, рекомендують іноді до захисту неповноцінні праці, а ради присуджують за них вчені ступені. Серед розглянутих дисертацій слабо представлено загальнопартійну і загальноісторичну проблематику, питання методології історичної науки, історіографії та джерелознавства. Мало праць, присвячених критиці буржуазних, реформістських та ревізіоністських концепцій. Вузько локальний територіальний і хронологічний характер багатьох досліджень не дозволяє їх авторам

⁸ «Правда», 9 листопада 1974 р.

піднятися до широких наукових узагальнень, обґрунтованих висновків і рекомендацій. Дальше удосконалення підготовки висококваліфікованих спеціалістів на історичних факультетах університетів та педагогічних інститутів через аспірантуру і шляхом переведення найбільш підготовлених викладачів на посади старших наукових співробітників, посилення фахової підготовки та марксистсько-ленінського загартування студентської молоді — одне з невідкладних завдань ректоратів, вчених рад, кафедр та партійних комітетів.

Ряд нерозв'язаних питань мають місце в галузі координації і планування історичних досліджень. Слід визнати, що проблемні наукові ради Інституту історії АН УРСР свої координуючі функції виконують слабо. Трохи краще стоїть справа в галузі історико-партійної науки. Тут функціонує спеціальний орган — Республіканська рада по координації науково-дослідницької роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва. Останнім часом раду поповнено провідними спеціалістами, представниками міністерств і відомств, партійних комітетів великих наукових центрів. Необхідно активніше переходити до вищого ступеня координації, а саме — до вироблення науково обґрунтованих пропозицій по провідних перспективних напрямках розвитку наукових досліджень, створення авторських колективів для творчого розв'язання великих комплексних проблем.

У нашій республіці видається спеціальний періодичний науковий орган — «Український історичний журнал». Вірніше, таких журналів у нас два, бо за останні роки почав функціонувати журнал «Архіви України». В поєднанні з рядом досить великих за обсягом міжвідомчих збірників з історичних наук, що регулярно виходять, таких, як «Наукові праці з історії КПРС», «Питання історії народів СРСР», «Питання нової і новітньої історії», «Вісники» історичної серії університетів і ряду інститутів, ми маємо досить міцну друковану базу. Завдання полягає в тому, щоб підвищити вимоги до ідейно-теоретичного та наукового рівня публікацій з історичної проблематики.

Підбиваючи певний підсумок семирічної роботи по виконанню постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві», слід сказати, що особливо важливим стає накреслення провідних тенденцій дальшого розвитку історичної науки, що дасть можливість визначити вузлові проблеми, які передбачається розв'язувати в майбутньому.

Нині, коли суспільна практика ставить підвищені вимоги до історичної науки, незмірно зростає значення оволодіння *марксистсько-ленінською методологією історії*. Історику зараз недостатньо мати глибокі знання тільки в своїй вузькопрофесійній галузі. Щоб охопити складні соціальні перетворення сучасної епохи, вловити її стрімкий, динамічний характер, він повинен володіти особливим талантом синтетичного мислення, бути методологічно озброєним, вміти органічно злити власне історичні знання про події історії партії, країни, якогось її періоду з характерними рисами епохи, суспільно-історичного процесу як єдиного цілого. Спираючись на досягнення інших суспільних наук, зокрема, марксистсько-ленінської філософії, історики покликані удосконалювати методологічний арсенал своєї науки.

Всебічного аналізу, зокрема, вимагає співвідношення історичної реальності й історичного знання, об'єктивної, відносної та абсолютної істини в критиці історичних джерел, типи історичного пояснення й опису дійсності. Важливо розкрити взаємодію історичних законів із загально-соціологічними, чіткіше виявити місце і роль історичного знання в соціальному пізнанні.

Особливу увагу слід звернути на виявлення соціальних функцій історичної науки в розвинутому соціалістичному суспільстві, на розкриття ролі історичного знання в розв'язанні питань, актуальних для сучасного періоду і майбутнього, для наукового обґрунтування політики партії.

Необхідно удосконалювати методи історичного дослідження. При вмілому їх використанні й дотриманні класово-партійного підходу вони дали б змогу підвищити загальну культуру досліджень в історичній науці, сприяли б зближенню, інтеграції історичного пізнання з природничо-науковим на загальній основі марксистсько-ленінської методології.

Великі й відповідальні завдання стоять перед усіма галузями історичної науки.

Потребують дальшого теоретичного узагальнення актуальні питання історії КПРС і партійного будівництва, особливо проблеми розвинутого соціалістичного суспільства, зростання керівної ролі Комуністичної партії, її багатогранної діяльності в галузі внутрішньої і зовнішньої політики, по прискоренню темпів сучасної науково-технічної революції і поєднанню її досягнень з перевагами соціалізму, по узагальненню досвіду організаторської та ідеологічної роботи партійних організацій, критиці буржуазної і ревізіоністської ідеологій.

Віддаючи належне досягненням наших археологів і спеціалістів у галузі стародавньої історії в цілому, необхідно активізувати їх зусилля на розв'язанні корінних наукових проблем. Зростання масштабів і прискорення темпів промислового, сільськогосподарського і транспортного будівництва в республіці ставить перед українськими археологами невідкладне завдання розширення обсягу і вдосконалення методики роботи новобудівних експедицій з метою збереження цінних для науки й культури історико-археологічних пам'яток і джерел. Назріла потреба в розширенні й поліпшенні підготовки археологів у вузах республіки й через аспірантуру.

Ряд важливих проблем необхідно розв'язати у вивченні історії феодалізму на Україні — тисячолітнього періоду, насиченого складними і суперечливими подіями і явищами, вкрай важливими для розуміння закономірностей розвитку наступної, капіталістичної формації. Досягнення нашої історіографії в цій галузі значні й незаперечні. Разом з тим у нас немає фундаментальних праць з історії давньоруської держави, селянської общини, соціальних відносин, суспільно-політичної думки, міжнародних зв'язків. Давно назрілим завданням є створення узагальнюючих праць про формування української народності і нації, класову боротьбу й народні рухи, про джерела дружби українського, російського та інших народів нашої країни.

Ряд слабо розроблених проблем є у вивченні історії капіталізму на Україні. В їх числі комплекс питань соціально-економічної історії цієї епохи, історії класів і політичних партій, союзу робітничого класу й селянства, історії буржуазно-демократичних революцій, культури, закономірності формування єдності революційних сил. У 1975 р. наша країна широко відзначатиме 150-річчя повстання декабристів, 70-річчя першої російської революції. Обов'язок істориків разом з центральними науковими колективами взяти участь у підготовці багатотомної «Історії трьох російських революцій».

Комуністична партія завжди надавала й надає особливої уваги дослідженню історії радянського суспільства. І це, цілком зрозуміло, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії першим проклав усьому світові стовповий шлях до соціалізму.

Слід відзначити, що історики Радянської України немало зробили для вивчення історії радянського періоду. Про це свідчать праці, які вийшли протягом останнього десятиліття. І водночас тут як ніде особливо широке поле діяльності для вчених. Читач чекає фундаментальних праць про досвід здійснення індустріалізації, колективізації і культурної революції, історії п'ятирічок. Треба сміливіше братися за нову тематику, насамперед, глибоко розробляти проблематику розвинутого соціалістичного суспільства. Усі ці проблеми мають комплексний характер, знаходяться на стику суспільних наук і розв'язуватися вони повинні спільними зусиллями істориків, філософів та економістів.

Більше уваги слід приділяти військово-патріотичній тематиці — особливо в зв'язку з підготовкою до 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. Все ще недостатньо вивченими лишаються такі проблеми, як значення єдиного народногосподарського комплексу СРСР у забезпеченні перемоги над фашизмом, зміна характеру й форм народної боротьби проти окупантів стосовно нових умов, що склалися в роки Великої Вітчизняної війни, її класовий та інтернаціональний характер, роль тилу, державних і громадських організацій тощо.

У 1977 р. ми будемо відзначати 60-річчя Великого Жовтня. Треба вже зараз готуватися до цього ювілею. Необхідно — і це стосується не тільки істориків, а й представників інших суспільних наук, — особливо уважно підійти до підготовки найважливіших праць, які розробляються науковими колективами, виходячи з матеріалів святкування 50-річчя СРСР.

Значна питома вага в історичних дослідженнях належить проблематиці з *новою і новітньою історії*. Специфіка її в тому, що, маючи перед собою безліч об'єктів вивчення, країн, які належать і до соціалістичної, і до іншої соціальної системи, вона покликана давати цілісне уявлення про складні, різноманітні процеси і явища, події, що відбувалися чи відбуваються в сучасному світі. Сам процес осягнення минулого і сучасного тут утруднений і віддаленістю країн і континентів, мовним бар'єром, часто малодоступністю джерел.

Тим часом і ця галузь історичної науки виявляє в останні роки зрослу активність і зрілість. Поліпшилася в цілому координація з науковими установами АН СРСР. Процес концентрації сил на головних напрямках, однак, ще далекий від завершення.

Найбільш перспективний шлях у цій галузі — далі зосередження наукових сил на розкритті актуальних проблем розвитку світової системи соціалізму, вивчення процесів у капіталістичних державах, країнах, що розвиваються. Прискорення історичного процесу в цілому, нові явища в світі капіталізму, що переживає нині гострі кризові потрясіння в соціально-політичній та економічній сферах, знаменні зміни в міжнародному робітничому і національно-визвольному русі вимагають значно більшої оперативності і творчої сміливості, що, природно, стосується й наших видавництв. Сказане повною мірою поширюється на вузівську науку й структуру курсів з історії соціалістичних країн, нової та новітньої історії в цілому, які викладаються у вузах.

Багато нерозв'язаних проблем є в галузі *допоміжних історичних дисциплін*, зокрема, у вивченні актуальних питань джерелознавства та історіографії як історії КПРС, так й інших історичних дисциплін, особливо тієї їх частини, яка покликана займатися критикою буржуазної історіографії.

Насамперед, у нас ще мало видається глибокозмістовних і аргументованих, у справжньому розумінні цього слова наукових праць з

критики буржуазної історіографії. Деякі найважливіші періоди історії нашого народу, які піддаються особливо витонченому перекрученню в буржуазній історіографії, нерідко випадають з поля зору наших учених. Це — час становлення й розвитку давньоруської держави і так званої гетьманщини, період становлення, розвитку й загнивання капіталістичних відносин на Україні, найгострішої класової боротьби в період соціалістичного будівництва, формування й розвиток нової історичної спільності людей — радянського народу. Давно час взятися за предметне викриття буржуазно-націоналістичних вигадок у галузі історії української культури, яка являла і являє предмет особливо злісних фальсифікацій. Цілий комплекс проблем виникає по критиці буржуазних та ревізіоністських доктрин в галузі історії КПРС і Компартії України як її складової частини.

Вченим-історикам республіки також необхідно взяти активнішу участь у підготовці до чергового, XIV міжнародного конгресу історичних наук, який має відбутися в 1975 р. у Сполучених Штатах Америки.

У розв'язанні згаданих та інших важливих проблем, що постають сьогодні перед історичною та іншими суспільними науками, значно більша роль повинна належати партійним комітетам — обласним, міським і районним, первинним партійним організаціям наукових колективів. Удосконалення форм і методів організаторської і політичної роботи, поліпшення справи добору, розстановки і виховання кадрів, підвищення рівня їхньої професійної і марксистсько-ленінської підготовки, даліше розгортання ідейно-політичної і виховної роботи, створення атмосфери творчості, діловитості, доброзичливості і водночас високої вимогливості — ось ті ключові питання, які повсякденно повинні бути в полі зору партійних організацій наукових колективів.

Наша країна вступила у відповідальний період завершення дев'ятої п'ятирічки. Розроблена XXIV з'їздом КПРС соціально-економічна і зовнішньополітична програма виконується успішно.

Виконуючи рішення грудневого (1974 р.) Пленуму ЦК КПРС, Звернення ЦК КПРС до партії, до радянського народу, трудящі Радянської України вносять великий вклад в їх реалізацію. Січневий (1975 р.) Пленум ЦК Компартії України націлив партійні організації, всі трудові колективи республіки на дострокове виконання завдань п'ятирічки.

Її переможний фініш вимагатиме ще величезних зусиль партії й народу на всіх ділянках комуністичного будівництва. В цьому зв'язку дедалі масштабніші завдання постають перед нашими вченими, які працюють у галузі природничих та суспільних наук.

Десята п'ятирічка, п'ятирічка ефективності і якості, настійно висуває на передній край необхідність дальшого підвищення результативності, практичної віддачі всіх наукових розробок. Тому необхідно мобілізувати енергію й талант учених, спрямувати весь наш науковий потенціал на прискорення темпів комуністичного будівництва, на гідну зустріч XXV з'їзду КПРС.

РОЗВИТОК ІСТОРИКО-ПАРТІЙНОЇ НАУКИ В РЕСПУБЛІЦІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

В. І. ЮРЧУК

директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України —
філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС,
член-кореспондент АН УРСР

Комуністична партія Радянського Союзу завжди розглядала і розглядає історико-партійну науку як могутню ідейно-теоретичну силу і важливий засіб революційного оновлення суспільства. Це визначається насамперед провідною роллю КПРС в житті радянського суспільства, у світовому революційному процесі. Досліджуючи закономірності виникнення, розвитку і діяльності марксистсько-ленінської партії, керівна роль якої є головним, визначальним фактором успішного проведення корінних суспільних перетворень, історико-партійна наука забезпечує спадкоємність історичного досвіду ленінської партії, його творчого використання у вирішенні важливих проблем сучасності.

Створена і випестувана великим Леніним, Комуністична партія Радянського Союзу протягом більш як 70 років існування набула багатющого історичного досвіду теоретичної, політичної, організаторської, ідеологічної діяльності. За багатством досвіду, який став надбанням усього світового революційного руху, наша партія не має рівних. Всебічно вивчати, узагальнювати і передавати його комуністам, широким масам трудящих, озброювати їх знаннями закономірностей суспільного розвитку, побудови комуністичного суспільства, зміцнювати у комуністів і всіх радянських людей ідейну переконаність, почуття гордості за ленінську партію, глибоку віру в майбутнє і покликана історико-партійна наука. Вона допомагає якнайповніше використовувати бойові традиції нашої партії і робітничого класу, всього міжнародного комуністичного руху для розв'язання нових, величних завдань революційного оновлення світу.

Партія створила сприятливі умови для успішного розвитку суспільних наук, в тому числі й історико-партійної. Виняткову роль у цьому відіграли і відіграють рішення XXIV з'їзду КПРС, в яких визначено магістральний напрямок розвитку суспільних наук, та постанова Центрального Комітету партії від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві»¹, в якій глибоко і всебічно розглянуто вузлові питання розвитку всіх суспільних наук в їх взаємозв'язку, поставлено завдання на найближчий період і на дальшу перспективу. Постанова стала бойовою програмою діяльності суспільствознавців нашої країни. Для істориків партії важливе значення мають також матеріали Пленумів ЦК, постанови та інші документи Центрального Комітету партії з ідеологічних питань, особливо постанови «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції» (1967 р.)², «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» (1968 р.)³ «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістич-

¹ Справочник партийного работника. Вып. 8, М., 1968, стор. 245—256.

² Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 4 січня 1967 року, К., 1967 р.

³ Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова Центрального Комітету КПРС, К., 1968 р.

них Республік» (1972 р.)⁴, «Про 70-річчя II з'їзду РСДРП» (1973 р.)⁵, тези до 150-річчя з дня народження Карла Маркса (1968 р.)⁶, праці Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва.

Керуючись цими загальнопартійними документами, Центральний Комітет Компартії України проводить велику роботу, спрямовану на подальше поліпшення як історико-партійної, так і всіх інших суспільних наук. У лютому 1971 р. ЦК Компартії України ухвалив постанову «Про дальший розвиток досліджень в галузі історико-партійної науки і поліпшення її викладання у вузах республіки»⁷. Питання розвитку суспільних наук розглядалися також на травневому і вересневому (1974 р.) Пленумах ЦК Компартії України, на нараді-семінарі суспільствознавців вищих учбових закладів республіки, зборах активу ідеологічних працівників партійної організації України (жовтень 1974 р.).

За період, що минув після серпневої (1967 р.) постанови ЦК КПРС у галузі наукової розробки найважливіших проблем історії партії і партійного будівництва досягнуто чималих успіхів. За цей час у нашій країні з даної проблематики видано близько 4 тис. книг і брошур, вийшло десятитомне (восьме) видання збірника документів «КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і Пленумів ЦК»⁸, сім книг багатотомної «Історії Коммунистической партии Советского Союза»⁹, більше 60 нарисів історії республіканських, крайових і обласних партійних організацій.

Значний вклад у розвиток історико-партійної науки внесли вчені нашої республіки, які видали десятки монографій, збірників статей, брошур, захистили сотні докторських і кандидатських дисертацій. Провідне місце в розвитку історико-партійної науки займає пропаганда ленінської теоретичної спадщини. Інститут історії партії при ЦК Компартії України вже видав українською мовою 48 томів Повного зібрання творів В. І. Леніна. До XXV з'їзду КПРС передбачено повністю завершити це важливе видання. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в республіці видано 46 ленінських праць загальним тиражем 1 млн. 200 тис. примірників, а також збірники документів «В. І. Ленін про Україну», «В. І. Ленін і український народ»¹⁰. Вагомий внесок в загальносоюзну Ленініану внесли науковці республіки, які видали 35 монографій і 15 збірників статей.

Ряд праць з ленінської проблематики присвячено розкриттю ролі В. І. Леніна у становленні та ідейно-організаційному зміцненні партійних організацій Донбасу, Катеринославщини, Одеси, південних районів України¹¹.

⁴ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, К., 1972 р.

⁵ Про 70-річчя II з'їзду РСДРП. Постанова Центрального Комітету КПРС від 4 квітня 1973 р., К., 1973 р.

⁶ Тези до 150-річчя з дня народження Карла Маркса, К., 1968 р.

⁷ «Комуніст України», 1971, № 8, стор. 95.

⁸ КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і Пленумів ЦК, т. 1—10, М., 1970—1972 гг.

⁹ Історія Коммунистической партии Советского Союза, т. 1—5, М., 1964—1970 гг.

¹⁰ В. І. Ленін про Україну, ч. I—II, К., 1969; В. І. Ленін і український народ, К., 1970.

¹¹ П. А. Варгатюк. Партії великої заги. — В. І. Ленін і більшовицькі організації Катеринославщини, Дніпропетровськ, 1970; С. К. Мельник. Делегат більшовиків Одеси (Про зв'язки В. І. Леніна з Одеською партійною організацією), Одеса, 1970; М. Я. Запорожец. Истоки великих свершений. — В. І. Ленін і парторганізація Донбасса, Донецьк, 1972; А. Д. Ярошенко. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях, Львів, 1969; та ін.

Вагомим доробком є такі узагальнюючі праці, як «Нариси історії Комуністичної партії України», «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.», «Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України»¹².

Одним з позитивних моментів у розвитку історико-партійної науки є те, що дослідники посилили увагу до вивчення діяльності КПРС та її місцевих організацій на сучасному етапі.

Виконуючи рішення XXIV з'їзду партії про те, що «теоретичні сили партії повинні бути спрямовані на дальшу розробку актуальних проблем сучасного суспільного розвитку і насамперед питань комуністичного будівництва»¹³, ЦК Компартії України зосередив увагу істориків республіки на розробці проблем розвинутого соціалізму. З 350 праць, виданих після прийняття постанови, 150 присвячено цим проблемам. Серед них слід назвати монографії Л. Ю. Беренштейна, Н. С. Гурладій, М. М. Миколенка, Л. А. Мягчилова, М. Д. Олійниченка, В. І. Полуреза, П. Т. Руценка, Б. І. Стелі, В. П. Шевчука, І. В. Шульги¹⁴.

Як і в інших республіках, на Україні посилилась увага науковців до питань узагальнення історичного досвіду КПРС у зміцненні дружби і співробітництва народів СРСР, діяльності партії по інтернаціональному вихованню трудящих. В 1968—1974 рр. вийшла 31 праця, присвячена втіленню в життя ленінської національної політики¹⁵. Нині ці питання досліджують автори 11 монографій, 43 докторських і кандидатських дисертацій.

Історики республіки працювали також над розробкою загальнопартійної проблематики. Серед опублікованих праць слід назвати колективні монографії «КПСС и современная научно-техническая рево-

¹² Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1—3, К., 1967—1969; Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, К., 1971 р.

¹³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 237.

¹⁴ Л. Ю. Беренштейн. В авангарді трудівників села. (Колгоспні і радгоспні організації України між XX і XXII з'їздами КПРС), К., 1968; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971; Н. Гурладій. За ідеологічне озброєння мас. (Питання ідеологічної роботи Комуністичної партії України 1956—1961 рр.), Львів, 1968; М. М. Миколенко. Діяльність Комуністичної партії України по розвитку чорної металургії в період розгорнутого будівництва комунізму, Харків, 1970; Л. А. Мягчилов. Діяльність КПРС по удосконаленню керівництва промисловістю (1956—1970 рр.), К., 1971; М. Д. Олійниченко. Ленінські накреслення — в життя. КПРС — організатор будівництва Дніпровського каскаду гідроелектростанцій (1927—1970), К., 1970; В. І. Полурез. Комуністична партія України — організатор трудової активності робітничого класу, К., 1969; П. Т. Руценка. Діяльність Комуністичної партії України по прискоренню науково-технічного прогресу в промисловості (1959—1965 рр.), Харків, 1969; Б. І. Стеля. Виховання нової людини — справа партійна. (З досвіду роботи парторганізацій по комуністичному вихованню працівників промисловості України (1956—1965 рр.), К., 1970; В. П. Шевчук. На вирішальному напрямі. Комуністична партія України в боротьбі за науково-технічний прогрес у важкій промисловості (1959—1965 рр.), К., 1970; І. В. Шульга. Робітничий клас — колгоспному селянству. (Комуністична партія України — організатор допомоги робітничого класу трудівникам села. 1951—1965 рр.), К., 1971.

¹⁵ Торжество національної політики КПРС. (50-річчя Союзу РСР), К., 1972; В. І. Ленін — натхненник дружби народів СРСР, К., 1972; Могутня Радянська держава, К., 1972; Комуністична партія — організатор здійснення ленінської національної політики на Україні, К., 1972; Братерський союз народів. Комуністична партія — організатор утворення і зміцнення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972; В. Е. Маланчук. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР, М., 1972; М. Куліченко, В. Маланчук, В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні, К., 1971; І. Ф. Курас. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції, К., 1971; Ленінське вчення про культурну революцію та його здійснення на Україні, К., 1970; В. А. Чирко. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1922 гг., М., 1967; та ін.

люція», «Генієм Леніна народжена», «Аграрна політика КПРС на сучасному етапі», книги К. А. Дегтярьова, Т. І. Жукова, О. Ф. Чумака, Н. М. Якупова¹⁶. Вийшло в світ чимало праць, які висвітлюють діяльність партійних організацій України в різні періоди. Так, Л. Д. Алексеев і Г. О. Рубцов¹⁷ показали різні аспекти діяльності більшовиків України до Великої Жовтня. У монографії О. І. Смолинчука розкрита боротьба більшовиків за Ради¹⁸, а в працях Ю. В. Бабка, П. П. Бачинського і О. А. Бородіна, М. А. Бессарабова, М. А. Коновалова, О. М. Крикуненка, Г. Я. Пономаренка, Г. М. Шарлая¹⁹ — боротьба Компартії України за побудову соціалістичного суспільства. Діяльність партійних організацій у період Великої Вітчизняної війни висвітлена у працях М. О. Буцька і С. М. Кириченка, М. З. Данилюка, П. І. Денисенка, П. Т. Тронька²⁰ та ін.

Значно поживалася в республіці розробка проблем партійного будівництва. Останнє до 1967 р. з цієї теми було видано 22 монографії, то протягом останніх семи — 43. Серед них — праці Ю. В. Бабка, В. К. Василенко, В. П. Горшкова, М. Є. Голубкова, В. М. Орлова, Ю. В. Шиловцева²¹ та ін. Дещо зроблено і в галузі дослідження методології історико-партійної науки, зокрема, видано колективну монографію «Ленінська теоретична спадщина в українській радянській історіографії» та працю М. Я. Варшавчика «Источниковедение истории КПСС»²².

¹⁶ КПСС и современная научно-техническая революция, К., 1974; Генієм Леніна народжена, Львів, 1973; Аграрна політика КПРС на сучасному етапі, К., 1973; К. А. Дегтярьов. Теорія і практика партії у завоюванні більшості робітничого класу на бік соціалістичної революції (лютий—листопад 1917 р.), К., 1972; Т. І. Жуков. Більшовики у боротьбі за селянство у революції 1905—1907 рр. (на матеріалах Європейської частини Росії), Львів, 1970; О. Ф. Чумака. Історичний досвід КПРС по соціалістичному перетворенню дрібної промисловості (1921—1932 рр.), Харків, 1971; Н. М. Якупов. Большевики во главе революционных солдатских масс. 1917 — январь 1918, К., 1967; його ж. Партия большевиков в борьбе за армию в период двоевластия, К., 1972.

¹⁷ Л. Д. Алексеев. Печать большевников Украины в период реакции (1907—1910 гг.), К., 1972; Г. О. Рубцов. Борьба большевиков Украины за армию и флот (липень 1907 — березень 1917 рр.), К., 1971.

¹⁸ А. И. Смолинчук. Большевики Украины в борьбе за Советы (март — 1917 — январь 1918 г.), Львов, 1969.

¹⁹ Ю. В. Бабко. В борьбе за социализм. К., 1974; П. Бачинський, О. Бородин. Борьба КП Украины против троцкизма, за единство рядов партии (1918—1927 рр.), К., 1968; М. А. Бессарабов. Коммунистическая партия Украины в борьбе за изменение и развитие социалистического общества (1937 — червень 1941 рр.), К., 1971; М. А. Коновалов. Вышальная сила социалистической реконструкции. (Діяльність КП України по підготовці та вихованню індустріально-технічних кадрів. 1928—1937 рр.), К., 1973; О. М. Крикуненко. Борьба Коммунистической партии Украины за здійснення ленінського кооперативного плану (1929—1931), Львів, 1970; Г. Я. Пономаренко. Во главе трудового подъема. Коммунисты Донбасса — организаторы социалистического соревнования рабочего класса в годы первой пятилетки, К., 1971; Г. М. Шарлай. Борьба робітничого класу України за створення нової технічної бази соціалістичного землеробства, 1927—1933 рр., Харків, 1974.

²⁰ М. О. Буцько, С. М. Кириченко. Военно-организаторська діяльність Компартії України в перші роки Великої Вітчизняної війни, К., 1970; М. З. Данилюк. Натхненна праця в ім'я перемоги, К., 1970; П. І. Денисенко. Коммунистическая партия Украины — организатор восстановления народного хозяйства республики (1943—1945 рр.), К., 1968; П. Т. Тронько. Подвиг твоих батьків, К., 1968.

²¹ Ю. В. Бабко. Партійне будівництво на Україні у 1933—1937 рр., Львів, 1971; В. Василенко. Діяльність Коммунистической партии Украины по перебудові партійної освіти і вдосконаленню масово-політичної роботи, (1966—1971), К., 1974; В. П. Горшков. Здійснення ленінських принципів партійного будівництва на Україні (1921—1925 рр.), К., 1973; М. Є. Голубков. Партійна інформація — дієвий засіб керівництва і контролю, К., 1974; В. М. Орлов. КПРС — організуюче ядро радянської суспільної системи, К., 1972; Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 — липень 1918 рр.), Харків, 1972.

²² Ленінська теоретична спадщина в українській радянській історіографії, К., 1969; М. А. Варшавчик. Источниковедение истории КПСС, М., 1973.

На кафедрах історії КПРС у Київському, Харківському, Дніпропетровському, Одеському, Львівському, Донецькому та інших університетах, в педінститутах, ряду технічних та сільськогосподарських вузів видані праці науково-методичного характеру, які мають допомогти студентам у вивченні героїчної історії партії. Серед них слід назвати «Курс лекцій з історії КПРС», науково-методичні посібники²³.

Одним з найважливіших завдань історико-партійної науки є викриття антикомунізму, ревізіонізму і націоналізму, критика буржуазних фальсифікацій історії і теорії Комуністичної партії. З даної проблеми вийшли праці Л. П. Нагорної, В. Г. Королька²⁴.

Історики партії активно співробітничали і в періодичних виданнях. Лише на сторінках «Українського історичного журналу» із серпня 1967 до кінця 1974 р. опубліковано близько 800 статей, наукових повідомлень, заміток та інших матеріалів загальним обсягом понад 300 друкованих аркушів, а в 46 міжвідомчих збірниках «Наукові праці з історії КПРС» — близько 700 матеріалів (450 друкованих аркушів).

Все це результат роботи співробітників Інституту історії партії при ЦК Компартії України, вчених і викладачів кафедр історії КПРС вузів республіки, зокрема кафедр історії партії Київського, Харківського, Одеського, Львівського державних університетів та інших навчальних закладів.

Завдяки турботі Комуністичної партії, її Центрального Комітету, повсякденній увазі з боку ЦК Компартії України, історики республіки провели чимало роботи, спрямовану на виконання постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. і рішень XXIV з'їзду партії.

Проте позитивні зрушення в дослідницькій роботі у галузі історії партії і партійного будівництва не можуть бути найменшою підставою для самозаспокоєння. Перед науковцями стоїть завдання дальшого поліпшення якості історико-партійних досліджень, усунення недоліків, які ще трапляються в розробці тих чи інших питань.

В сучасних умовах значно посилюється роль соціально-політичної, теоретичної та ідейно-виховної функцій історико-партійної науки. Вона покликана подавати партії допомогу в творчому розвитку марксистсько-ленінської теорії, у виробленні та втіленні в життя внутрішньої й зовнішньої політики, в ідейному загартуванні комуністів, всіх радянських людей, у посиленні боротьби проти наших ідейних ворогів. Історико-партійна наука має допомогти партії повністю привести в дію ті гігантські творчі сили, що закладені в соціалістичному ладі, максимально прискорити процес дальшого вдосконалення зрілого соціалізму, його переростання в комунізм. Саме з позицій високого призначення історико-партійної науки і підвищених вимог до неї з боку Центрального Комітету партії ми й повинні підходити до оцінки своєї роботи, до розв'язання назрілих питань розвитку історико-партійної науки. Виходячи з цього, нам слід проаналізувати і недоліки, які інколи ще трапляються в публікаціях. Ось чому слід проаналізувати наші недоліки. Одним з них є той, що окремим історико-партійним працям притаманна певна недооцінка деяких методологічних аспектів у висвітленні тих чи інших проблем. Це стосується, зокрема, «Нарисів історії Комуністичної партії

²³ Курс лекцій з історії КПРС в 2-х частинах, К., 1970; Методика преподавания истории КПСС в высшей школе, К., 1974.

²⁴ Л. Нагорна. Проти сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Жовтня на Україні, К., 1971; її ж. Проти буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС, К., 1974; В. Королько. В інтересах великого бізнесу. (Критика буржуазної системи духовного гноблення трудящих), К., 1974.

України», які, як відомо, в цілому одержали позитивну оцінку. Водночас на їх адресу висловлено й ряд критичних зауважень. «Нариси» не позбавлені елементів описовості і перевантаженості в ряді місць однотипними фактами і цифрами. В них недостатньо використано лєнінську теоретичну спадщину, відомі теоретичні документи партії останніх років, твори Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва.

Виходячи з лєнінських положень і партійних документів, історикам партії потрібно уточнити характер і рушійні сили національно-визвольного руху на Україні в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, тактику більшовиків щодо Центральної ради і дрібнобуржуазних партій, чіткіше і ґрунтовніше показати досвід боротьби проти націонал-ухильницьких елементів у КП(б)У, зокрема, проти ідеології так званого українського націонал-комунізму. Заслужовують на увагу і такі важливі питання, як провідна роль партійних організацій промислових центрів і значення допомоги ЦК РКП(б) на чолі з В. І. Леніним, російського робітничого класу у встановленні і зміцненні Радянської влади на Україні та в захисті її завоювань.

Необхідно аргументовано висвітлити причини і характер внутріпартійної боротьби в парторганізаціях України. Є окремі недоліки і в деяких нарисах історії обласних партійних організацій, хоч в цілому ці нариси відіграли позитивну роль.

Слід зробити зауваження і щодо іншої історико-партійної літератури, яка ще не завжди відповідає сучасним вимогам. Автори окремих монографій, брошур і статей недостатньо використовують лєнінську теоретичну спадщину, поверхово підходять до таких важливих елементів дослідження, як аргументація, не завжди аналізують події в історико-партійному плані. Для таких праць характерними є описовість і елементи компілятивності, шаблонність і примітивізм у викладі матеріалу, невиразність стилю.

В останні роки Центральний Комітет КПРС дедалі більше звертає увагу партійних організацій, працівників ідеологічного фронту, в тому числі й суспільствознавців, на підвищення ефективності всієї ідеологічної роботи, на посилення її зв'язку з практикою і завданнями комуністичного будівництва. Ця ефективність визначається насамперед тим, наскільки глибоко праці вчених, які розробляють історико-партійну тематику, проникають у духовний світ людини, наскільки впливають вони на уми і серця наших читачів і слухачів, перетворюючи принципи лєнінізму, теорію і політику Комуністичної партії, її досвід та ідеї в їх внутрішнє переконання; наскільки наші публікації і усні виступи сприяють розвитку політичної активності, трудової ініціативи радянських людей.

Найголовнішою умовою підвищення ефективності історико-партійних досліджень є їх високий ідейно-теоретичний рівень, партійність і комуністична переконаність, нерозривна єдність глибокого змісту з яскравою формою викладу. А це залежить не стільки від збільшення кількісних показників, скільки від поліпшення якості публікацій.

Нам ще не вдалося повністю реалізувати величезного потенціалу, закладеного в історико-партійній науці. Це стосується й досліджень з проблем партійного будівництва, яке нещодавно виділилося в окрему суспільну науку і перебуває в стадії становлення.

Які шляхи дальшого підвищення ефективності історико-партійної науки в республіці?

Вони чітко визначені в рішеннях XXIV з'їзду партії та постановах ЦК КПРС з ідеологічних питань і конкретизовані в документах ЦК Компартії України.

Визначальною умовою поліпшення всіх видів історико-партійних досліджень є вдосконалення системи добору, розстановки і виховання кадрів. Про це, зокрема, йдеться у постановах ЦК КПРС «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів у партійній організації Білорусії», «Про роботу в Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук», у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому удосконаленню атестації наукових і науково-педагогічних кадрів»²⁵, які спрямовані на покращення роботи по добору, підготовці і вихованню всіх ідеологічних кадрів, зокрема й у галузі історії КПРС та партійного будівництва.

Керуючись цими постановами, Центральний Комітет Компартії України зосередив увагу на дальшому поліпшенні підготовки висококваліфікованих кадрів істориків. Основне завдання, що стоїть перед нами, це — підвищити якість підготовки кадрів через аспірантуру, усунувши наявні недоліки у цій справі. Підготовку аспірантів передбачається сконцентрувати у великих вузах. У зв'язку з цим слід краще продумати питання про склад наукових керівників аспірантів, зокрема, про активне залучення до цієї роботи співробітників вищих навчальних закладів та наукових установ, у тому числі Інституту історії партії, Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, а також тих кафедр, де немає аспірантури, але працюють кваліфіковані дослідники. Потрібно вивчити і узагальнити досвід роботи наукових керівників з аспірантами, які працюють над розробкою питань історії КПРС та інших проблем, виробити єдину методику і критерії оцінки цієї роботи, значно підвищити вимогливість до аспірантів та їх керівників за якість рукописів, авторефератів і публікацій. Інтереси справи вимагають кращого добору абітурієнтів в аспірантуру. У цій справі слід запозичити досвід Московського університету та Академії суспільних наук, де значно більше, ніж у нас, приділяється уваги питанням методологічної підготовки аспірантів.

Від усіх нас вимагається проводити систематичну роботу з викладачами кафедр історії партії, підвищити у них почуття відповідальності за кожне друковане слово і публічний виступ.

Важливою формою підвищення рівня підготовки історико-партійних кадрів є їх творче спілкування з колегами, які працюють у галузі історії СРСР, історії України, міжнародного комуністичного і робітничого руху, з представниками всіх історичних дисциплін.

Поліпшенню роботи з кадрами сприятиме й удосконалення діяльності вчених рад по присудженню вчених ступенів.

Однією з умов підвищення рівня історико-партійної науки, якості досліджень, курсів лекцій з історії КПРС є більш глибоке оволодіння науковцями ідейно-теоретичним багатством марксизму-ленізму, ленінським мистецтвом пропаганди. Ці питання набули ще більшої актуальності, що пояснюється вимогами зрілого соціалістичного суспільства.

Разом з іншими марксистсько-ленінськими партіями КПРС своєю творчою діяльністю постійно збагачує ленінський етап у розвитку марксизму. В рішеннях і матеріалах XXIV з'їзду КПРС, в партійних документах останніх років синтезовані підсумки її титанічної роботи, яка в сучасних умовах набрала особливо активного характеру.

Створена партією творча атмосфера справила позитивний вплив на дальший розвиток дослідницької діяльності в галузі історії КПРС, історії і теорії партійного будівництва та всіх інших суспільних наук.

²⁵ «Правда», 24 червня, 9 листопада 1974 р.

Історія Комуністичної партії Радянського Союзу — це марксизм-ленінізм у дії. Тому її дослідження, висвітлення і пропаганда не зводяться лише до аналізу і викладу конкретного матеріалу, а включають також розробку важливих теоретичних проблем. Сформульований ще в 1900 р. заклик В. І. Леніна висвітлювати теорією кожний окремий факт²⁶ і сьогодні є актуальним.

Історик партії, таким чином, досліджуючи той чи інший період, повинен, крім конкретного фактичного матеріалу, вивчати і висвітлювати питання теорії і політики партії, ширше вводити їх в свою дослідницьку роботу.

Необхідність посиленої уваги істориків партії до питань теорії пояснюється й тим, що протягом певного часу в історико-партійній науці відбувався активний процес нагромадження фактичного матеріалу. На сучасному етапі ми маємо величезний конкретно-історичний матеріал, який є фундаментом для історичного, в тому числі й історико-партійного, дослідження. Відзначаючи фактологічну надмірність і описовість, властиву працям окремих істориків, ми разом з тим не можемо не звернути увагу на необхідність дальшого нагромадження фактичного матеріалу. В. І. Ленін надавав величезного значення історичним фактам як основі для пізнання історичного процесу і окремих його моментів, а тому підготовка і видання документальних збірників з історії КПРС і сьогодні є одним з найважливіших завдань. Наведемо приклади по нашій республіці. Тепер Інститут історії партії при ЦК Компартії України готує до видання двотомник «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», хроніку найважливіших історико-партійних і революційних подій «1917 рік на Україні», спільно з Головним Архівним Управлінням при Раді Міністрів УРСР та Інститутом історії АН УРСР — збірник документів «Українська РСР в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945 рр.» (у трьох томах).

Центральний Комітет партії звертає увагу вчених на необхідність розробки теоретичних проблем, створення фундаментальних праць, застерігає від явищ емпіризму, коли процес збирання і накопичення фактів без їх наукового аналізу і теоретичних узагальнень по суті перетворюється на самоціль.

Таким, чином, перед науковцями стоїть завдання збільшити питому вагу теоретичних тем з історико-партійної проблематики, що охоплюють великі періоди, ґрунтовніше аналізувати ідеологічну діяльність партії на різних історичних етапах, всебічно розкривати використання нею ленінської теоретичної спадщини. При підготовці монографій та збірників статей необхідно враховувати співвідношення теоретичного і фактичного матеріалу, робити більш глибокі висновки й узагальнення.

Сама суть, характер і тенденції зрілого соціалізму, розгортання науково-технічної революції і посилення протиборства двох суспільно-політичних систем, а також логіка суспільного розвитку настійно вимагають від нас значного посилення уваги до проблем методології і теорії історико-партійної науки, оволодіння мистецтвом діалектико-матеріалістичного аналізу.

Одним з багатьох заходів, вжитих Центральним Комітетом Компартії України щодо дальшої розробки методологічних питань історії партії в республіці, є організація наукових конференцій. Зокрема, розпочалася підготовка до проведення республіканської наукової конфе-

²⁶ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 314.

ренції з питань методології історико-партійної науки. До участі в її роботі передбачається запросити вчених з інших союзних республік.

Як історики партії не можуть обійтися без систематичного вивчення вітчизняної і загальної історії, філософії, політичної економії, наукового комунізму, правових дисциплін, так і, в свою чергу, представники всіх суспільних наук не можуть успішно працювати без постійного вивчення багатогранної історії Комуністичної партії Радянського Союзу, без оволодіння її історичним досвідом, без активного спілкування з істориками партії. Тому Центральний Комітет КПРС постійно підкреслює життєву необхідність активних контактів, тісного співробітництва між усіма суспільними науками, що є важливою умовою їх творчого розвитку.

Велику роль у підвищенні рівня історико-партійної науки в республіці має відіграти вдосконалення системи планування і координації наукових досліджень.

У нашій країні склалася чітка система організацій, які координують науково-дослідну роботу з історії КПРС і партійного будівництва. Керує ними Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС спільно з Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР. Створено також Всесоюзну раду по координації наукової розробки історії КПРС і партійного будівництва. Відповідна система існує в усіх республіках Радянського Союзу, зокрема, в Українській РСР. У жовтні 1974 р. затверджено новий склад Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва, яку очолюють Інститут історії партії при ЦК Компартії України і Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

За минулі десять років Республіканська координаційна рада провела певну роботу: розглянуто близько 3,5 тис. тем кандидатських і докторських дисертацій, складено підсумкові дані про наукові дослідження з історії партії і партійного будівництва. Планування і координація наукових досліджень, як показав досвід, — справа складна. Адже вони не зводяться лише до того, щоб схвалити тему дисертації. Йдеться про необхідність цілеспрямованого впливу на весь процес формування тематики в напрямку, потрібному партії, науці, про зосередження основних сил учених на розробці найважливіших, актуальних з політичного і наукового погляду проблем. Від нас вимагається правильно визначити перспективи і черговість виконуваних завдань, зорієнтувати дослідників на новітні досягнення науки, на передовий досвід. Тут не обійтися без певної гнучкості, уміння швидко і чітко реагувати на нові вимоги.

В координації наукової проблематики у галузі історії партії і партійного будівництва ще є недоліки і багато нерозв'язаних питань. Координаційна рада має більш рішуче впливати на спрямованість наукових досліджень, боротися з дрібнотем'ям і дублюванням, розпорошеністю наукових сил, аналізувати якість хоча б частини історико-партійних видань. Необхідно прагнути до того, щоб її рекомендації були в повній мірі авторитетними як для видавництва при складанні планів публікацій, так і для вчених рад вищих учбових закладів і наукових установ під час прийняття ними рішень про прийом і захист кандидатських і докторських дисертацій.

Нині перед Координаційною радою та її секціями стоїть відповідальне завдання — спільно з Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР скласти план найважливіших досліджень у галузі історико-партійної науки та партійного будівництва в республіці на 1976—1980 рр.

Одним з недоліків координаційної роботи є наявність у ній елементів стихійності, особливо це стосується формування історико-партійної тематики. Наукові керівники аспірантів, кафедри, які затверджують тему, опорні кафедри і Координаційна рада в багатьох випадках не мають чіткого уявлення про те, що нового може внести дослідник при розробці затверджуваної теми, про стан висвітлення даної проблеми. Це, поряд з іншими причинами, пояснюється недостатнім рівнем роботи в галузі історіографії КПРС. Типовим недоліком історіографічних оглядів, що містяться в багатьох дисертаціях, авторефератах і статтях, є поверховий, шаблонний виклад змісту розглянутих авторських публікацій, невміння визначити елементи нового (якщо вони є в тому чи іншому дослідженні), відсутність кваліфікованого визначення ще нерозв'язаних або недостатньо висвітлених питань.

В цілому по країні питання історіографії серед загальної історико-партійної проблематики складають приблизно 1—2%. У нашій республіці також майже немає глибоких історіографічних розробок ні корінних проблем, ні окремих періодів, тим часом як це є найважливішою умовою дальшого поліпшення координаційної роботи в республіці. Бажано було б визначити теми з історіографії по окремих періодах і проблемах історії КПРС, в тому числі історії Компартії України, як одного із загонів єдиної ленінської партії, і доручити розробку тем найбільш підготовленим аспірантам та науковцям, які працюють над докторськими дисертаціями, розширити в десятій п'ятирічці авторські колективи.

Поліпшення координаційної роботи може бути досягнуте лише завдяки спільним зусиллям усіх кафедр історії КПРС і насамперед посиленій увазі з боку опорних кафедр. Великий вклад у розв'язання цих та інших питань повинен внести «Український історичний журнал».

Слід поліпшити планування праць, у яких висвітлювалося б партійне керівництво багатогранними соціально-економічними, політичними та культурно-ідеологічними процесами на Україні в роки Радянської влади. У нас є монографії, присвячені окремим періодам і проблемам. Але немає, наприклад, узагальнюючих історико-партійних праць про досвід КПРС у здійсненні на Україні індустріалізації та соціалістичних перетворень в сільському господарстві від Великого Жовтня до наших днів. Те ж саме можна сказати й про питання розвитку культури, ідеологічної роботи, боротьби партії за єдність своїх лав. Такі праці дуже потрібні пропагандистам, широкому колу читачів. Висвітлюючи більш тривалий за часом період в історії КПРС, можна глибше дослідити закономірності її діяльності, ленінські принципи керівництва в різних сферах матеріального і духовного життя, простежити зміни в стратегії і тактиці партії на тому чи іншому етапі, проаналізувати форми і методи роботи партійних організацій, показати складність пройденого шляху, наступність у діяльності різних поколінь комуністів, розкрити титанічну силу дружби і взаємодопомоги народів СРСР, зробити глибокі теоретичні висновки та узагальнення.

Особливо відповідальні завдання поставив ЦК КПРС перед історико-партійною наукою в галузі розробки періоду розвинутого соціалізму, керівництва партії різними процесами суспільного розвитку в сучасних умовах.

Однією із загальних рис наукової творчості в наш час є те, що важливі комплексні проблеми можуть вивчатися і розв'язуватися лише об'єднаними зусиллями великих наукових колективів. У цій справі вчені республіки вже мають деякий досвід. Але трапляються випадки, коли авторські колективи підбираються невдало, строки підготовки колек-

тивних праць визначаються непродумано, внаслідок чого заплановані теми виконуються несвоєчасно. При формуванні авторських колективів на десяту п'ятирічку необхідно виходити з реальних можливостей виконання запланованих праць, активніше кооперуватися з ученими, які працюють в галузі інших суспільних наук, і ефективніше контролювати цю роботу.

Удосконалюючи форми організації науково-дослідної роботи, слід уважно вивчати і використовувати цінний досвід кращих проблемних рад з історії КПРС, набутий в Російській Федерації і частково узагальнений в журналі «Вопросы истории КПСС» (1974 р., № 11).

ЦК Компартії України зобов'язав нас значно поліпшити розробку проблем, пов'язаних з викриттям антикомунізму, буржуазного націоналізму, сіонізму, ревізіонізму, різних фальсифікаторів історії КПРС.

Незважаючи на те, що вчені республіки вже дещо зробили в цьому напрямку, роботи тут — непочатий край. Нерідко ця критика в деяких кандидатських і докторських дисертаціях, статтях і брошурах зводиться до викриття тих фальсифікацій буржуазних істориків та соціологів, які вже давно розвінчані в радянській історіографії. Здебільшого вона має форму переказу давно відомого нашому читачеві матеріалу. Історики партії повинні глибше оволодівати ленінською методологією і методикою критики буржуазних фальсифікаторів.

Одним із засобів підвищення ефективності історико-партійної науки і партійного будівництва, як й інших суспільних наук, є посилення їх зв'язку з практикою, з роботою партійних організацій, з життям народу. Цей зв'язок здійснюється і шляхом читання лекцій у вузах, і в системі партійної та комсомольської освіти, і під час підготовки й перепідготовки кадрів, і в публікаторській роботі. ЦК Компартії України зобов'язав Інститут історії партії, поряд з покращенням роботи Координаційної ради в цілому, приділити належну увагу координації проблем теорії, методів ідеологічної роботи.

Одним з дійових заходів підвищення рівня історико-партійної науки є правильна постановка і організація наукової критики. У більшості випадків вона, замість глибокого критичного аналізу, зводиться до поверхового переказу змісту праць. Рецензії, як правило, не відображають того нового, що вносить рецензоване дослідження в історико-партійну науку. Обмін думками на вчених радах з тих чи інших питань історії партії має відбуватися на високому рівні, доказово, аргументовано, з дотриманням норм наукової етики і такту.

Центральний Комітет нашої партії не тільки поставив перед суспільствознавцями конкретні завдання, а й вказав шляхи і методи їх виконання. Керуючись цими настановами і рекомендаціями, історики партії України вносять свій вагомий вклад у будівництво комунізму.

РОЗВИТОК ДОСЛІДЖЕНЬ З ВІТЧИЗНЯНОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

А. Г. ШЕВЕЛЄВ

директор Інституту історії АН УРСР,
член-кореспондент АН УРСР

У всій своїй теоретичній і практичній діяльності Комуністична партія завжди додержується ленінського принципу поєднання революційного досвіду минулого з творчою постановкою і розв'язанням нових проблем, повсякчас дбає про розробку марксистсько-ленінської теорії.

Важливу роль у розгортанні, зокрема, історичних досліджень відіграли рішення і матеріали XXIV з'їзду партії. З'їзд збагатив марксистсько-ленінське вчення новими теоретичними положеннями і висновками про розвиток соціалістичного суспільства, шляхи створення матеріально-технічної бази комунізму, про форми і методи органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму. Величезне теоретичне і політичне значення має дальша творча розробка марксистсько-ленінських положень про революційно-перетворюючу роль робітничого класу, неухильне зростання керівної ролі Комуністичної партії, питань розвитку національних відносин, аграрної політики на сучасному етапі та ін.

В умовах розвинутого соціалістичного суспільства відбувається дедалі ширше залучення трудящих мас до активної творчої діяльності. Це покладає особливо відповідальні завдання на історичну науку, покликану узагальнювати досвід минулого, визначати перспективи розвитку прогресивних тенденцій у суспільному житті, виховувати трудящих у дусі комуністичних ідеалів. Постанова ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві»¹ висунула чітку програму наукових досліджень в галузі історії.

Дороговказом для працівників ідеологічного фронту, для поглиблення і розширення досліджень у галузі суспільних наук, в тому числі й історії, є постанови ЦК КПРС «Про роботу в Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук», «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів у партійній організації Білорусії»². В цих постановах акцентується увага на необхідності найтіснішого зв'язку теорії з практикою комуністичного будівництва, з політичною і організаторською діяльністю партії, на дальшому поглибленні дієвості й ефективності всієї ідеологічної роботи.

Значним стимулом для розвитку історичних досліджень були і є підготовка і відзначення видатних ювілеїв: 50-річчя Великого Жовтня, 150-річчя з дня народження К. Маркса і Ф. Енгельса, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення Союзу РСР, 70-річчя

¹ «Коммунист», 1967 р., № 13.

² «Радянська Україна», 25 червня, 1 вересня 1974 р.

II з'їзду РСДРП, 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників, 30-річчя Перемоги над фашизмом. Найважливішим методологічним орієнтиром для дослідників стали матеріали ЦК КПРС до цих знаменних дат. Відзначаючи цінність таких документів, Л. І. Брежнєв у Звітній доповіді XXIV з'їздові КПРС говорив: «Ці документи — підсумок розвитку теоретичної думки партії, результат колективної роботи Центрального Комітету, наших партійних і наукових кадрів»³.

У промовах і доповідях Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва дістали своє висвітлення корінні питання історії Радянської держави і міжнародних відносин. В них історики знаходять вичерпні вказівки для розробки найактуальнішої тематики з проблем ленінської національної політики, братерської дружби народів СРСР, ролі Радянського Союзу в боротьбі народів за мир, національну незалежність і соціалізм та ін.

Постійне піклування про розвиток суспільних наук проявляє Центральний Комітет Компартії України. Глибокий і всебічний аналіз стану історичної науки міститься, зокрема, в матеріалах травневого і вересневого (1974 р.) Пленумів ЦК Компартії України, зборів активу ідеологічних працівників, у виступах члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербинського.

Проведені ЦК КПРС у 1973 р., а також ЦК Компартії України в 1974 р. наради суспільствознавців підбили підсумки роботи по виконанню постанови 1967 р. про суспільні науки і накреслили перспективи дальших досліджень у цій галузі.

Аналіз розвитку історичної науки на Україні за останні 7 років показує, що поряд з успіхами історико-партійної науки певні досягнення є і в галузі громадянської та загальної історії. Про це свідчить не тільки зростання кадрів істориків, розширення фронту досліджень, підвищення ідейно-теоретичного рівня праць, поглиблення спеціалізації вчених з основних напрямів історичної науки, а й поява багатьох нових публікацій. У 1968—1974 рр. лише з вітчизняної історії в Українській РСР видано близько 700 праць. Значна частина їх присвячена дослідженню питань формування і революційної боротьби робітничого класу України — складової частини пролетаріату Росії — в дожовтневий період⁴, а також вивченню кількісних і якісних змін у радянському робітничому класі, його ролі в соціалістичному і комуністичному будівництві в нашій країні⁵. Численні праці висвітлюють історію революційної боротьби селянства в кінці XIX — на початку XX ст.⁶ Велику увагу приділено також соціальним змінам, які відбу-

³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 116.

⁴ Історія робітничого класу України. У двох томах, К., 1967; І. О. Гуржій. Україна в системі всеросійського ринку 60—90-х років XIX ст., К., 1968; Л. Г. Мельник. До історії робітничого класу України, К., 1970; Ф. Є. Лось. Нариси з історії СРСР (Епоха капіталізму), К., 1972; та ін.

⁵ А. І. Елштейн. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928—1932 рр.), Харків, 1968; В. М. Довгопол. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.), Харків, 1971; Д. С. Шелест. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1959—1970 гг.), Днепропетровск, 1971; В. О. Романцов. Робітничий клас Української РСР (1946—1970 рр.), К., 1972; З. Г. Лихолобова. Рабочие Донбасса в годы первых пятилеток (1928—1937 гг.), Донецк, 1973; В. Є. Лобурець. Формування кадрів радянського робітничого класу України (1921—1932 рр.), Харків, 1974; та ін.

⁶ О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 — лютий 1917), К., 1968; М. Н. Леценко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття, К., 1968; його ж. Класова боротьба в українському селі в епоху монополістичного капіталізму (60—90-ті роки XIX ст.), К., 1970; та ін.

валися на селі в ході здійснення ленінського кооперативного плану⁷ і в повоєнний період⁸.

У ряді монографій досліджується процес формування і розвитку радянської інтелігенції⁹, але головним чином у зв'язку з вивченням історії культурної революції та науково-технічного прогресу в СРСР і рідше як самостійний предмет.

Українських радянських істориків цікавлять переважно переломні періоди, які відіграли важливу роль в історії нашої Батьківщини. Це, насамперед,— Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні¹⁰, Велика Вітчизняна війна радянського народу проти німецько-фашистських загарбників¹¹, а в дожовтневий період — 60—70-і роки XIX ст. і перша російська революція.

Серйозним досягненням істориків республіки є розширення досліджень з ленінської тематики. Цій проблемі присвячено комплексну, написану спеціалістами різних галузей науки 4-томну працю¹². Вийшли книги про вплив ленінських ідей на розвиток революційного руху на Україні, зміцнення інтернаціональної єдності російських і українських трудящих мас¹³; про боротьбу за торжество ленінської національної політики; спільно з московськими істориками підготовлено і видано у 1968 р. збірник «В. И. Ленин и историческая наука», опубліковано колективну монографію про значення ленінської теоретичної спадщини для розробки найважливіших проблем історії України, а також ряд індивідуальних монографій з цієї проблематики¹⁴.

До 150-річчя з дня народження К. Маркса і Ф. Енгельса в республіці вийшла література, присвячена основоположникам наукового комунізму. Зокрема, В. Н. Котов написав змістовну монографію «К. Маркс, Ф. Енгельс і Росія» (1971 р.).

В останні роки, особливо у зв'язку з відзначенням 50-річчя утворення СРСР, видано ряд цікавих праць, в яких висвітлюється розвиток національних відносин в Країні Рад, зміцнення дружби народів,

⁷ П. М. Денисовець. Колгоспне будівництво на Україні в 1921—1925 рр., Харків, 1969; та ін.

⁸ В. С. Петренко. Село на шляхах піднесення. Зміни в складі, умовах праці і житті колгоспного селянства Української РСР (1951—1969), К., 1970; І. В. Шульга. Робітничий клас — колгоспному селянству, К., 1971; Б. П. Ковалевський. Укріплення союзу рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма, К., 1972; та ін.

⁹ О. О. Михайлов. Допомога міста селу в піднесенні культури (1929—1941 рр.), К., 1968; Ю. О. Курносів. Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих (1959—1965), К., 1968; та ін.

¹⁰ Победа Советской власти на Украине, М., 1967 (автори — С. М. Королівський, М. А. Рубач, М. І. Супруненко); І. К. Рибалка. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.), Харків, 1967; Ю. Ю. Кондуров. Великий Жовтень і захист його завоювань, К., 1971; та ін.

¹¹ П. Т. Тронько. Подвиг твоїх батьків, К., 1968; його ж. Народу сила незборима, К., 1968; його ж. Подвиг твоїх отців, М., 1970; В. Клоков, А. Кудрицький, І. Бречак. Далеко від Батьківщини, К., 1968; М. З. Данилюк. Нахнення праця в ім'я перемоги, К., 1970; М. В. Коваль. Все для перемоги, К., 1970; І. І. Слинко. Підпілля і партизанський рух на Україні на завершальному етапі визволення, 1944, К., 1970; В. Клоков, І. Бречак, А. Русак. Під прапором інтернаціоналізму, К., 1970; та ін.

¹² В. І. Ленін і Україна, К., 1970.

¹³ І. І. Компанієць. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих в трьох революціях, К., 1970; І. Ф. Курас. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції, К., 1971.

¹⁴ В. И. Астахов, И. Л. Шерман. В. И. Ленин — историк советского общества, Харьков, 1969; З. В. Першина. В. И. Ленин о революционно-демократическом этапе освободительного движения в России, Одесса, 1970; Н. Н. Липовченко. К выработке взглядов В. И. Ленина на историю Украины, Харьков, 1971; та ін.

зростання соціально-економічної єдності радянського народу, могутності нашої багатонаціональної держави¹⁵. Побачили світ колективні монографії «В. І. Ленін — натхненник дружби народів СРСР» (1972 р.), «Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР» (1972 р.), «Вінок дружби» (1972 р.), «Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР» (1973—1974 рр.) та ін. Велика увага приділяється двостороннім братерським зв'язкам трудящих України з іншими народами СРСР. Уже традиційним стало вивчення, зокрема, українсько-вірменських і українсько-грузинських дружніх контактів. Слід відзначити збільшення кількості праць, в яких наочно виявляється колективний характер сучасної наукової творчості. І особливо відрадним є те, що ця колективність здійснюється по лінії не тільки внутріреспубліканських, а й міжреспубліканських зв'язків.

Співробітники створеного недавно в Інституті історії АН УРСР відділу історії дружби народів спільно з ученими Москви, Білорусії і Молдавської РСР приступили до підготовки трьох великих колективних праць про історичні зв'язки і непорушну дружбу українського народу з великим російським, білоруським і молдавським народами.

Вже проведено значну роботу по написанню комплексного дослідження «Радянський народ — нова історична спільність людей», у підготовці якого беруть участь співробітники п'яти інститутів Секції суспільних наук АН УРСР в тісному контакті з істориками інших наукових установ і вузів Києва.

Дедалі більше історичних праць створюється колективами науковців. Тільки в Інституті історії АН УРСР у 1973 р. підготовлено 8 колективних праць, а в 1974 р. — 14. Так, у створенні двотомника «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (1967 р.) брали участь 23 автори, книги «Научно-технический прогресс в Украинской ССР. 1961—1970 гг.» (1971 р.) — 79, «Истории отечественной математики» (1966—1970 рр.) — 132. Над багатотомною «Історією Української РСР» працюють 140 чол. Найяскравішим прикладом застосування колективних начал у створенні праць з історії є 26-томна «Історія міст і сіл Української РСР», яка вийшла протягом 1967—1974 рр. В її підготовці брали участь близько 100 тис. чол.

Тісне співробітництво істориків, економістів, філософів та представників інших суспільних наук забезпечує всебічне висвітлення досліджуваних проблем, дає можливість розкрити явища в усій їх складності і повноті. Саме такою колективною, комплексною працею буде 8-томна «Історія Української РСР», яка покликана на основі останніх досягнень радянської історичної науки, з урахуванням досвіду створення багатотомної «Истории Коммунистической партии Советского Союза», 12-томної «Истории СССР с древнейших времен до наших дней», а також аналогічних видань у братніх республіках, з класово-партійних позицій висвітлити розвиток України з найдавніших часів до сьогодення, всебічно показати складні історичні процеси, що відбувалися на території республіки. Ця праця буде своєрідним підсумком творчої діяльності істориків Української РСР, їх атестацією на наукову і політичну зрілість. Найближчим часом до

¹⁵ А. В. Лихолат. Здійснення ленінської національної політики на Україні. 1917—1920, К., 1967; його ж. Под ленинским знаменем дружбы народов, М., 1970; В. Ф. Панібудьласка. Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1959—1965, К., 1967; М. І. Куліченко, В. Ю. Маланчук. В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні, К., 1971; В. Г. Лысенко. В единой семье — к единой цели, Кишинев, 1971; В. Е. Маланчук. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР, М., 1972; М. В. Коваль. У гернілі війни, К., 1972; та ін.

видавництва надійдуть рукописи чотирьох томів «Історії Української РСР», і тоді ж макети решти томів будуть направлені у провідні історичні установи республіки для обговорення. Слід відзначити велику допомогу, що її подали в роботі над цим виданням історики Москви, Ленінграда, інших міст Російської Федерації, Білорусії та інших братніх республік своїми зауваженнями і критикою, рецензуючи ряд томів.

Головними принципами марксистсько-ленінської методології, на якій ґрунтується радянська історична наука, є класовість, партійність, об'єктивність та історизм. Тільки на такому фундаменті можна відтворити правильну картину минулого, використати досвід попередніх поколінь для створення могутньої ідейної зброї сучасного і майбутнього. Переважна більшість історичних досліджень, яким сьогодні віддається належне, як працям великої наукової ваги і глибокого ідейно-політичного змісту, є яскравим свідченням цього.

Однак у деяких працях були допущені серйозні помилки: мали місце випадки відходу від класово-партійних позицій в оцінці історичних явищ і подій, хибні тлумачення історичного процесу, діяльності окремих осіб, ідеалізація старовини, захоплення патріархальщиною. Окремі автори намагалися зобразити М. І. Костомарова дослідником, який мало не «впритул підійшов до марксизму», ігноруючи те, що він був одним з творців ідеї «безбуржуазності» української нації. Мали місце також спроби ідеалізувати М. П. Драгоманова та інших буржуазно-ліберальних діячів минулого, в ідейній спадщині яких містилося чимало хибних думок і поглядів, взятих на озброєння запеклим українським буржуазним націоналізмом. Наукова і партійна громадськість гостро засудила ці помилки. Аналізуючи стан розробки окремих важливих питань історії Української РСР, Вчена рада інституту накреслила ряд заходів, спрямованих на поліпшення ідейно-теоретичного рівня та координації наукових досліджень у республіці. В інституті, зокрема, організовано більш суворий, всебічний контроль за якістю випуску наукових праць і, насамперед, у напрямі підвищення їх ідейно-теоретичного рівня.

Тільки справді наукова теорія, яка об'єктивно відображає реальну дійсність, дає змогу оцінити багатогранні і часом суперечливі історичні явища та події, правильно відповісти на складні питання минулого. Теоретичні висновки — це своєрідні східці, якими наука піднімається вгору у своєму поступальному розвитку. А підвищувати рівень досліджень можна тільки на основі глибокого вивчення і дальшої розробки методології та методики науки. Велику увагу слід приділяти вивченню питань діалектичної єдності загального і конкретного, розвитку суспільної свідомості на різних етапах історичного прогресу, своєрідності класових відносин і соціальних суперечностей і, особливо, зростання ролі народних мас в історії, без яких неможливий поступальний розвиток суспільства і, насамперед, соціальні революції. В умовах соціалізму роль народних мас в усіх сферах життя незмірно зростає. В. І. Ленін підкреслював, що «...соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»¹⁶.

Одним з яскравих проявів зростання ролі мас в соціалістичному будівництві є, зокрема, їх активна участь у русі за дострокове і якісне виконання виробничих планів. Ця тема належить до найбільш розроблених. Однак при глибшому вивченні даного питання з'ясовується, що історія розвитку соціалістичного змагання в республіці часто розглядається поверхово, аналіз підмінюється простим переліком імен і по-

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 53.

чинань, нанизуванням одиничних фактів, без дослідження історичної зумовленості конкретних форм змагання, його впливу на загальні кількісні і якісні показники виробництва. Завданням радянських учених є узагальнення конкретного досвіду соціалістичного змагання, глибша теоретична розробка проблем його розвитку.

Найважливішою умовою всебічного висвітлення ролі мас в історичному процесі є даліше розширення досліджень з історії робітничого класу нашої країни, особливо на сучасному етапі, з історії селянства, зокрема, соціально-економічних відносин на селі в кінці 20-х років, стану матеріально-технічної бази сільського господарства України напередодні і в ході суцільної колективізації, діяльності партійних і радянських організацій по залученню селян до колгоспів в 30-і роки і т. д.

Величезне значення мають також розробка питань революційного, бойового і трудового співробітництва братніх народів, висвітлення інтернаціонального характеру діяльності робітничого класу і, зокрема, життя та праці представників різних народів у багатонаціональних виробничих колективах, подвигу радянських людей різних національностей в освоєнні цілини.

Більше уваги слід приділяти й дожовтневому періоду історії України, зокрема феодалізму, генезису цієї формації, процесам утворення української народності, зародження капіталістичних відносин у надрах феодального ладу і сформування української буржуазної нації.

Почата кілька років тому розробка проблеми етногенезу української народності і нації не була успішно завершена, бо дослідження велося лише в аспекті історії культури. Більше того, деякі вчені гіперболізували роль етнічних аспектів національного розвитку, применшуючи вирішальне значення соціально-економічних факторів у цьому процесі. Не підлягає сумніву, що правильне розв'язання цієї складної наукової проблеми можливе тільки на основі послідовного і неухильного партійно-класового підходу до неї, всебічного аналізу фактів економічної, політичної і соціальної історії. Це можна здійснити лише спільними зусиллями вчених різних спеціальностей. До того ж питання етногенезу української народності і нації треба досліджувати в тісному зв'язку з відповідними процесами в історії російського, білоруського та інших братніх народів, що потребує між-республіканської координації діяльності вчених УРСР з вченими РРФСР, Білорусії, Литви, Молдавії, які працюють над цими темами.

Дуже слабо розроблена ще й така важлива проблема, як розвиток народного господарства українських земель в системі всеросійського ринку в епоху капіталізму. Вивчення цих процесів тим більш важливе, що зовсім недавно мали місце спроби, всупереч очевидним фактам, перебільшити вплив Західної Європи на економіку українських земель. Слід також визнати, що досі зовсім недостатньо вивчене середньовічне місто, його місце і значення в соціально-економічних, політичних і культурних процесах, які відбувалися в той час. Практично не досліджено історію розвитку наукової думки і техніки, вплив природних факторів на процес історичного генезису суспільства.

Однією з визначальних рис сучасності є бурхливий розвиток науково-технічної революції, що являє собою вищий етап науково-технічного прогресу, в галузі якого пролягає один з головних фронтів змагання двох протилежних світових соціальних систем — соціалістичної і капіталістичної. В зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження в галузі історії природознавства і техніки, як важливий науковий напрям, що розвивається на стику різних наук — гума-

нітарних, природничих і технічних. Важливим є також всебічне вивчення тих соціальних наслідків, які несе з собою науково-технічна революція, її вплив на соціально-психологічну структуру особистості.

Науково-технічна революція не лише виступає як об'єкт дослідження істориків, а й у свою чергу активно впливає на саму історичну науку, зокрема сприяє розширенню її аналітичних можливостей з допомогою сучасних електронно-обчислювальних машин, збільшенню документальної бази науки на основі використання найновішої копіювальної техніки, запам'ятовуючих пристроїв і кінофотофонодокументалістики.

Слід також об'єднати сили істориків природознавства й техніки та істориків суспільства для вивчення впливу природних факторів на хід історичного процесу, тобто проблеми, яку можна назвати «людина і природа». Оскільки охорона природи є великою державною проблемою, її треба розв'язувати комплексними зусиллями органів державної влади, працівників науки і широких кіл громадськості. Активну участь у цій справі повинні брати й історики.

Всі ці питання знайшли своє місце в перспективному плані роботи Інституту історії АН УРСР на 1975—1990 рр., затвердженому його вченою радою на початку 1974 р.

Історія кожного народу тісно переплітається з історією інших країн і народів, із всесвітньою історією. Це особливо виразно видно на сучасному етапі, коли різко зростають міжнародні взаємозв'язки, насамперед, між державами однієї соціально-економічної системи. Тенденція до інтернаціоналізації всього суспільного життя робить історію кожного народу дедалі органічніше пов'язаною з історією інших народів і держав.

У зв'язку з цим увагу вчених республіки все більше привертають і проблеми загальної історії. Це виявляється, насамперед, у тому, що значно розширилися географія і спеціалізація історичних досліджень з цих проблем по окремих регіонах республіки. Так, з історії зарубіжних слов'янських країн активно ведуться дослідження не тільки в Києві, а й у Харкові, Одесі, Донецьку; в Дніпропетровську — з історії НДР; у Львові, Ужгороді і Чернівцях працюють групи спеціалістів, що досліджують історичні зв'язки Української РСР і, зокрема, її західних областей з Польщею, Угорщиною, Чехословаччиною та Румунією. Така спеціалізація вчених у ряді наукових центрів дає змогу, з одного боку, збільшувати фронт історичних досліджень, а з другого, — зосереджувати сили істориків на розв'язанні актуальних вузлових проблем.

Головну увагу спеціалісти із загальної історії приділяють дослідженню таких питань, як зміст і основні риси сучасної епохи, насамперед, закономірності світового революційного процесу в усіх його складових частинах. Першорядне значення серед усього цього комплексу проблем, безперечно, належить висвітленню процесів становлення і розвитку світової системи соціалізму, нового типу міждержавних соціалістичних взаємовідносин, ролі Радянського Союзу в цих процесах. Зусилля вчених, які займаються історією соціалістичних країн, були спрямовані, насамперед, на дослідження таких важливих проблем, як загальні закономірності переходу до соціалізму й особливості їх прояву в різних державах; історія соціалістичного будівництва у країнах Центральної і Південно-Східної Європи; становлення і розвиток світової системи соціалізму і нового, соціалістичного типу міжнародних відносин; співробітництво СРСР з іншими державами соціалізму і участь в ньому, зокрема, Української РСР, як складової і невід'ємної частини Країни Рад.

Результатом дослідницької роботи в цьому напрямі став вихід у світ ряду великих узагальнюючих праць, насамперед, про історичні зв'язки і співробітництво Радянського Союзу, в тому числі й УРСР, з Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Чехословаччиною¹⁷. Певний внесок зробили історики Української РСР і в розробку вузлових питань історії революційного руху і соціалістичного будівництва в європейських країнах соціалізму¹⁸. Видано ряд праць про життя і революційну діяльність видатних діячів світового революційного руху¹⁹.

Значне місце в наукових дослідженнях істориків республіки займають проблеми революційних зв'язків та інтернаціональної солідарності трудящих СРСР і країн Центральної та Південно-Східної Європи. Ці питання висвітлено в колективних працях: «Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні. 1917—1920 рр.» (1967 р.), «Під впливом ідей Великого Жовтня. З історії міжнародного революційного руху. 1917—1924» (1969 р.), «Інтернаціональна сила ленинських ідей. В. І. Ленін і революційний рух у країнах Центральної і Південно-Східної Європи» (1970 р.) і в монографічних дослідженнях²⁰. Ряд праць українських вчених дістав високу оцінку не тільки в радянській пресі, а й у пресі Болгарії, Польщі, НДР та інших соціалістичних країн.

Важливим напрямом в історичній науці є вивчення процесів, що відбуваються всередині країн капіталістичної формації, всього комплексу міжнародних відносин між державами двох протилежних соціальних систем і, насамперед, тих факторів, які сприяють постійному розширенню взаємовигідного співробітництва народів і держав, що служать справі миру, соціального прогресу і сприяє, як підкреслював Л. І. Брежнєв на Всесвітньому конгресі миролюбних сил, розв'язанню великих проблем сучасної цивілізації.

Зусилля спеціалістів з історії капіталістичних країн були спрямовані, зокрема, на дослідження міжнародного робітничого і комуністичного руху, антимперіалістичної боротьби народів, основних соціально-економічних, політичних та ідеологічних тенденцій сучасного капіталізму, а також ленинської політики мирного співіснування держав з різним соціальним ладом. Підсумком цієї наукової роботи стало видання праць, які висвітлюють класову боротьбу в головних капіталістичних країнах — США, Великобританії, Франції, ФРН, Канаді²¹, зовнішню

¹⁷ І. М. Кулінич. Українсько-німецькі історичні зв'язки, К., 1969; П. С. Сохань. Соціалістический інтернаціоналізм в дійстві, К., 1969; Міцніє братія співдружність, К., 1970; Й. А. Петерс. СССР, Чехословакия и европейская политика накануне Мюнхена, К., 1971; В. І. Худанич. Радянсько-угорське співробітництво в 1945—1948 рр., Львів, 1974; та ін.

¹⁸ Г. І. Чернявський. Рабочее движение в Болгарии в период частичной стабилизации капитализма (1925—1929 гг.), Харьков, 1968; І. М. Гранчак. Робітничий рух Угорщини. 1919—1925, Львів, 1968; А. Д. Бачинський. М. Д. Дихан. Справжні друзі, Одеса, 1969; С. І. Сидельников. Болгарский революционный Центральный комитет (1869—1872 гг.), Харьков, 1970; А. С. Завьялов. Национальный фронт демократической Германии и строительство социализма в ГДР, Днепропетровск, 1971; А. Ф. Кізченко. Напередодні трагедії, К., 1971.

¹⁹ П. С. Сохань. Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия Димитрова, К., 1969; А. К. Мартиненко. Уільям Галлахер, К., 1974.

²⁰ С. М. Пархомчук. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії (1917—1921), К., 1967; І. М. Гранчак, М. Ф. Лебонич. Незгасний факел лєнінізму (Лєнін і Угорщина), Ужгород, 1970; П. М. Калєніченко. Великий Жовтєнь і революційний рух у Польщі (листопад 1917—жовтєнь 1919 р.), К., 1971; Його ж. Брати по класу — брати по зброї, К., 1973.

²¹ В. Н. Гулевич. Миролєбні сили ФРН у боротьбі проти мілітаризму та реваншизму (1955—1966 рр.), К., 1968; Його ж. У боротьбі проти загрози неонацизму

політику і міжнародні відносини²². Проблеми солідарності народів напередодні і в роки другої світової війни присвячена колективна монографія «Міжнародна солідарність у боротьбі проти фашизму» (1971 р.).

Революційні зрушення в житті народів колишніх колоній і залежних країн, ліквідація колоніальних імперій, вступ на шлях незалежного розвитку багатьох молодих держав Азії та Африки, роль в активізації цих процесів соціалістичної системи та її провідної сили — Радянського Союзу зумовили збільшення уваги істориків республіки до вивчення історії країн так званого «третього світу», взаємовідносин держав соціалізму з ними. Ці проблеми досліджуються, насамперед, у відділі історії країн зарубіжного Сходу Інституту історії АН УРСР, на кафедрі історії і права країн Азії, Африки та Латинської Америки Київського державного університету й окремими спеціалістами зі Львова, Харкова та інших міст республіки.

Об'єднання зусиль учених УРСР, які займаються цими проблемами, дало змогу за останні роки видати ряд колективних праць, зокрема збірники статей з історії країн зарубіжного Сходу, монографію «У боротьбі за ліквідацію колоніалізму» (1974 р.) та інші дослідження, що висвітлюють національно-визвольний рух народів Азії та Африки²³.

Загалом коло досліджень у республіці з проблем історії зарубіжних країн, в тому числі і з критики зарубіжної історіографії, значно розширилося. Вони стали більш ґрунтовними, фундаментальними. Проте не все в цій галузі достатньо мірою відповідає зростаючим потребам і можливостям. Найвні ще нерозв'язані питання і проблеми. Зокрема, географію дослідження історії зарубіжних країн не можна вважати рівномірною. З соціалістичних держав більше вивчаються Болгарія, Польща, Чехословаччина, менше — НДР, Угорщина. Якщо взяти історію капіталістичних країн і держав, що розвиваються, то можна сказати, що в республіці найчисленнішою групою вчених і тематичною різноманітністю представлена американістика, непогано виглядає германістика, помітно поживавився науковий інтерес і до історії Франції, ширше й глибше почали вивчатися актуальні проблеми історії Англії та країн Сходу, особливо арабських. В той же час майже немає спеціа-

в ФРН (1965—1971), К., 1972; В. А. Горбик. Правящий класс и рабочее движение в Англии. 1959—1964, К., 1968; його ж. Антирабочая политика консерваторов и положение трудящихся в послевоенной Англии, К., 1974; В. А. Лівень. Американські профспілки і зовнішня політика США (1960—1968 рр.), К., 1969; її ж. Война во Вьетнаме и внутривполитическая борьба в США, К., 1972; А. Н. Шлепаков. Биография статуи Свободы. Исторический очерк, М., 1969.

²² О. А. Макаренко. Провал імперіалістичних намірів щодо України (1924—1929 рр.), К., 1967; А. К. Мартыненко. Русско-болгарские отношения в 1894—1902 гг., К., 1967; його ж. Русско-болгарские отношения накануне и в период революции 1905—1907 гг., К., 1971; Г. Л. Никольников. Выдающаяся победа ленинской стратегии и тактики (Брестский мир: от заключения до разрыва), М., 1968; В. С. Бруз. Борьба СРСР за створення системи колективної безпеки в Європі і політика західних держав (1933—1935 рр.), К., 1969; Д. Н. Сташевский. Прогрессивные силы США в борьбе за признание Советского государства. 1917—1933, К., 1969; Л. О. Лещенко. Украина на міжнародній арені (1945—1949), К., 1969; його ж. СРСР і Канада в антигітлерівській коаліції, К., 1973; Г. Н. Цветков. Шестнадцать лет непризнания, К., 1971.

²³ Н. М. Фролкин. Крестьянство в алжирской революции (1954—1962), К., 1967; І. Ф. Черніков. Турецька республіка в 50—60-ті роки ХХ ст., К., 1967; його ж. Дружия підтримка і співробітництво, К., 1973; Д. М. Філіпенко. Друзі й вороги революційної Туреччини (1918—1922), К., 1968; його ж. Разбитые окопы, К., 1974; Г. Г. Зибіна. Шлях Іраку до незалежності, К., 1969; Р. М. Бродський, З. А. Енольський. Нова історія країн Азії та Африки (1870—1918), К., 1971; І. І. Виговський, С. М. Пархомчук. Приреченість колоніалізму, К., 1972.

лістів з історії таких країн, як Австрія, Італія, Греція, скандинавські держави. Ще більші прогалини у вивченні історії капіталістичних країн Азії, Африки і Латинської Америки. Цілком зрозуміло, що українські історики, будучи одним із загонів єдиної армії вчених усієї країни, повинні виходити як з тих інтересів, що диктуються потребами життя республіки, так і з загальних, скоординованих інтересів усієї країни.

Ще наявна в республіці розпорошеність наукових сил, які спеціалізуються на загальній історії, нерідко супроводжується випадковим добром тем для досліджень та фактологічним викладом матеріалу в підготовлюваних працях, не дає змоги сконцентрувати зусилля на розробці найактуальніших проблем та підготовці фундаментальних, синтетичних, узагальнюючих монографій, потреба в яких назріла.

Плодотворну роботу спеціалістів із загальної історії гальмує ще складність ознайомлення з документальними джерелами і літературою зарубіжних країн, слабе координування роботи, зокрема, з істориками соціалістичних країн. Не можна не відзначити й того, що все ще відсутній належний зв'язок науковців з практикою, з безпосередніми потребами установ республіки, які займаються політичними, економічними і культурними зв'язками із зарубіжними країнами.

В основі дальшого дослідження проблем загальної історії має лежати розкриття вперше обґрунтованих К. Марксом і Ф. Енгельсом положень про єдність і різноманітність всесвітнього історичного процесу. Особливого значення набуває вивчення закономірностей та етапів розвитку світової соціалістичної системи, історичної ролі в ній Радянського Союзу.

Сьогоднішній світ соціалізму — це не тільки революціонізуюча сила в загальному історичному процесі, а разом з тим і величезна експериментальна лабораторія, де створюється прообраз майбутнього суспільства світу. Тому історики, як і представники інших суспільних наук, повинні відігравати важливу роль у науковому узагальненні історичного досвіду соціалізму і визначенні перспектив його дальшого розвитку.

Всі найактуальніші проблеми сучасної теорії і практики соціалістичного і комуністичного будівництва в кожній країні успішніше розв'язуються на основі вивчення й узагальнення інтернаціонального досвіду світового соціалізму. В зв'язку з цим чільне місце повинно займати розкриття єдності національного та інтернаціонального в світовому соціалізмі, закономірностей і етапів розвитку міжнародної соціалістичної інтеграції, зростаючого впливу країн соціалізму, насамперед, Радянського Союзу, на загальний революційний процес. Сучасний рівень і потреби розвинутого соціалістичного суспільства і міжнародних соціалістичних взаємовідносин настійно диктують необхідність переходу до комплексного дослідження загальних закономірностей і різних сторін та процесів розвитку світового соціалізму об'єднаними зусиллями суспільствознавців.

Злободенним завданням у дослідженні проблем історії капіталістичних країн і країн, що розвиваються, є вивчення й аналіз класових і соціальних змін в цих державах та їх взаємозв'язок із зростанням міжнародної розрядки і зміцненням принципів мирного співіснування. Безперечно, актуальним є висвітлення історії міжнародної пролетарської солідарності, національних проблем в країнах капіталу, характеру і політичної спрямованості національно-визвольних рухів. Дуже суттєвим з точки зору підвищення наступальної ефективності досліджень в ідеологічній боротьбі є зіставлення теорій і концепцій буржуазних ідеологів з реальною капіталістичною дійсністю для розкриття справжнього змісту їх доктрин.

Відомо, що історичні дослідження за своїм практичним значенням служать, з одного боку, вихованню радянської людини, а з другого, — виконують важливу роль у боротьбі з буржуазною ідеологією. Незалежно від того, провадять ідеологи капіталу роботу в плані апологетики капіталізму чи, тим більше, в плані відкритого антикомунізму і антирадянщини, вони постійно вдаються до фальсифікації історії, переконуючи не тільки відображення дійсності в галузі ідеології, але й, в міру своїх сил, і саму дійсність. Великого поширення в капіталістичних країнах набула, зокрема, так звана «псевдополітика», яка є своєрідним переведенням політичної демагогії у площину практичних заходів. І коли дослідник достатньою мірою цього не враховує, то політика правлячих кіл країн капіталу може розглядатися в тих демагогічних виразах, якими вона обставляється. Ось чому при вивченні історії капіталістичних країн настійною є необхідність розкриття таких, зокрема, питань, як співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, ідеології і політики, політики та історичної дійсності.

Важливим завданням істориків України є послідовна критика сучасної зарубіжної, зокрема, буржуазно-націоналістичної, історіографії.

Не можна не відзначити, що останнім часом у цьому напрямку досягнуто певних успіхів, які є наслідком, насамперед, постійної уваги до цих питань з боку ЦК Компартії України. Про це свідчать зростання кадрів істориків у Києві та на місцях, які безпосередньо займаються питаннями критики ворожої ідеології, вихід у світ ряду наукових досліджень, що викривають фальсифікації буржуазно-націоналістичного характеру²⁴.

Але, незважаючи на певні досягнення, в цій галузі історичної науки та ідеологічної боротьби є ще серйозні недоліки. Серед деяких істориків все ще побутує думка, що боротьба з буржуазною ідеологією — це справа лише певних фахівців. Тому число вчених, які активно виступають з цих питань, все ще невелике. Залишає також бажати кращого як координація наукової роботи в цьому напрямку, так і оперативність пропагандистської діяльності істориків республіки.

Однією з умов успішного розвитку історичної науки на Україні є постійна увага до проблем історіографії, джерелознавства, археографії, нумізматики, палеографії, метрології, сфрагістики та інших допоміжних дисциплін, тим більше, що їх роль, зокрема, джерелознавства, дедалі більше зростає.

Після виходу в світ постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» було видано ряд праць з вітчизняної історіографії: колективне дослідження «Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади» (1973 р.), монографії про історичні погляди І. Я. Франка, А. Ю. Кримського, М. О. Максимовича, про історіографію російської общини останньої третини ХІХ — початку ХХ ст.²⁵ та інші.

²⁴ Про справжнє обличчя українського буржуазного націоналізму. К., 1974; М. М. Варварцев. Буржуазно-націоналістична пропаганда на службі антикомунізму, К., 1974; Ю. І. Римаренко. Буржуазний націоналізм та його «теорія» нації, К., 1974; та ін.

²⁵ М. М. Кравець. Іван Франко — історик України, Львів, 1971; К. І. Гурницький. Кримський як історик, К., 1971; П. Ф. Лаптин. Община в русской историографии последней трети ХІХ — начала ХХ века, К., 1971; П. Г. Марков. М. О. Максимович — видатний історик ХІХ ст., К., 1973; та ін.

Побачили світ праці з загального джерелознавства²⁶ та деяких окремих питань джерелознавства з історії культури²⁷. Проте все ще мало уваги приділяється проблемному висвітленню розвитку історичної науки в дожовтневий період, слабо вивчається боротьба прогресивних і реакційних течій в історіографії.

Назріла також потреба в підготовці синтетичних досліджень із загального джерелознавства періодів феодалізму і капіталізму, монографій з окремих видів і груп джерел: статистичних, мемуарних, епістолярних та інших. Заслужують глибокого марксистсько-ленінського аналізу і багатотомні дореволюційні публікації з історії України, такі, наприклад, як «Архив Юго-Западной России», «Акты Южной и Западной России», «Акты Западной России». Дальше розширення фронту досліджень вимагає збільшення бази джерел, освоєння нової архівної документації з історії України, зокрема тих архівних матеріалів, що знаходяться за рубежом, особливо в Австрії, Англії, Туреччині, Франції та інших країнах.

У зв'язку з величезним зростанням кількості кінофотодокументів, які нині вже дають цілу систему свідчень про історичну дійсність, слід подумати про заходи для розвитку в першу чергу іконографії, про розширення підготовки спеціалістів у цій галузі.

Постанова ЦК КПРС 1967 р. про суспільні науки акцентує увагу на необхідності вдосконалення координації наукових зусиль багатотисячної армії істориків, чим насамперед покликані були займатися координаційні наукові і тематичні ради при інститутах Секції суспільних наук АН УРСР.

Між Інститутом історії АН УРСР й інститутами історії академій наук інших союзних республік існують постійні, добре налагоджені зв'язки. Плани роботи Інституту історії АН УРСР, як головної установи республіки з питань громадянської історії, щороку погоджуються з науково-дослідними установами АН СРСР і вченими вузів республіки, мають місце також спільні консультації з різних питань. Проте нинішній стан міжреспубліканської координації не можна вважати задовільним. Слід більше об'єднувати зусилля по конкретних наукових проблемах. Чинмало в цій справі міг би зробити «Український історичний журнал».

Чіткішої координації потребує і планування підготовки наукових кадрів через аспірантуру. В Інституті історії АН УРСР, де нині працюють 3 академіки, 5 членів-кореспондентів і близько 30 докторів наук, щороку на стаціонарне відділення приймається по 5—6 аспірантів. Деякі ж кафедри вузів, де готуються наукові кадри з історії, не мають для цього достатніх наукових сил. Очевидно, слід переглянути що практику і дещо розширити прийом до аспірантури Інституту історії АН УРСР, провідних кафедр найбільших вузів, особливо з вітчизняної історії.

Важливо також посилити увагу до виховних можливостей історичної науки, що особливо успішно реалізуються в жанрі науково-популярної літератури, історичної публіцистики, через історико-краєзнавчі видання, для підготовки яких після виходу фундаментальної 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» і Всесоюзної наради з цих питань створилися сприятливі умови.

²⁶ В. И. Стрельский. Теория и методика источниковедения истории СССР, К., 1968; М. А. Литвиненко. Джерела історії України XVIII ст., Харків, 1970; А. В. Санцевич. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945—1970), К., 1972.

²⁷ Я. Д. Ісаєвич. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI—XVIII ст., К., 1972; М. П. Ковальський. Джерела про початковий етап друкарства на Україні, Дніпропетровськ, 1972.

Треба ширше використовувати безпосередні контакти істориків з читачем (досвід письменницьких організацій показує плідотворність таких зустрічей), частіше звертатися для пропаганди історичних знань до кіно, радіо і телебачення. Слід більше допомагати нашій письменницькій громадськості, зокрема тим, хто працює в історико-художньому жанрі. Щоправда, співробітники Інституту історії АН УРСР систематично рецензують чимало рукописів. Однак поява таких книжок, як «Меч Арєя», свідчить про те, що допомога літераторам ще недостатня.

В роботі по комуністичному вихованню трудящих необхідно використовувати й інші засоби ідеологічного впливу на маси, наприклад, народні музеї, яких за останні роки з'явилося досить багато. Враховуючи розвиток туризму, треба подумати про краще використання пам'яток історії та культури, пам'ятних місць для виховання трудящих. Нинішні туристські маршрути далеко не завжди відповідають поставленим завданням.

Найбільший загін істориків працює в школі. Саме вчитель-історик є тією людиною, якій Комуністична партія, наш народ довірили першій дати дитині елементарні знання з історії, прищепити глибоку повагу і любов до Батьківщини, зробити її патріотом та інтернаціоналістом. У виконанні цього відповідального завдання вчителі-історики потребують повсякденної допомоги з боку вчених. Тому необхідно зміцнити з ними контакти, ширше використовувати форми творчого спілкування і допомогти, що виправдали себе, і знайти нові. Зокрема, треба розширити видання літератури для вчителів, організовувати для них цикли лекцій, постійно інформувати їх про найновіші досягнення радянської історичної науки.

Історики Радянської України сприймають рішення XXIV з'їзду КПРС як керівництво до дії і вносять свій вклад у виконання його настанови про необхідність дедалі рішучішого повороту суспільних наук у бік розробки проблем, актуальних для сучасного і майбутнього.

ОБГОВОРЕННЯ ДОПОВІДЕЙ

Ю. Ю. Кондуфор (*декан історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, д. і. н., проф.*) підкреслив, що Комуністична партія Радянського Союзу приділяє велику увагу розвитку марксистсько-ленінської науки, вдосконаленню її методологічних і теоретичних засад. Піклуванням про суспільні науки сповнені рішення XXIV з'їзду КПРС та постанови ряду Пленумів Центрального Комітету партії.

Історики Київського університету, як і всіх вузів Української РСР, з глибоким задоволенням і вдячністю сприйняли дії ЦК Компартії України, спрямовані на те, щоб корабель історичної науки нашої республіки йшов точно по марксистсько-ленінському, інтернаціоналістському фарватеру.

Промовець наголошує на необхідності виділити в окремий вузівський курс історію країн соціалістичної співдружності. Саме цього вимагає класовий підхід до історичної науки. Не можна вважати нормальним, що в наших вузах, де вивчається історія рабовласницького суспільства, феодалізму і капіталізму як окремих соціально-економічних формацій, ще не забезпечене належне вивчення загальних закономірностей становлення й розвитку соціалістичної системи.

Слід звернути також серйозну увагу на загальноісторичну підготовку студентів. Ми твердо переконані, що знання вітчизняної історії, перетворені в переконання, вели мільйони людей на бій з фашизмом.

У виступі Ю. Ю. Кондуфора вказувалося на недоліки у плануванні підготовки кадрів істориків для вищої школи, а також пропонувалося видавати реферативний додаток до «Українського історичного журналу».

М. Я. Варшавчик (*д. і. н., проф. кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка*) у своєму виступі зупинився на питаннях дальшої розробки проблем методології історичної науки. На сучасному етапі її розвитку дослідники приділяють дедалі більше уваги методологічним проблемам, про що свідчать, зокрема, плідні дискусії, які відбулися останнім часом, а також поява цікавих розвідок. Однак ще рано говорити про всебічне розкриття назрілих проблем методології історії, що можна, зокрема, проілюструвати на прикладі висвітлення в науковій літературі питання про предмет методології історичної науки. Підкреслюючи величезне значення історичного матеріалізму як методологічної основи пізнання суспільних явищ і процесів, доповідач указав на необхідність дальшого дослідження проблем методології історичної науки, зокрема предмета і структури історичної методології; місця методології в системі історичної науки; взаємовідношення між основними методологічними принципами; співвідношення принципів і методів історичного дослідження, методології і логіки, методології і методики історичної науки та ін. Ще й досі немає праць, в яких викладалися б методологічні аспекти вивчення корінних актуальних проблем історичної науки. Потрібні праці, в яких переконливо показувалися б антинауковість і безплідність методологічних конструкцій сучасної буржуазної історіографії.

Посиленню розробки проблем методології історичної науки сприяло б створення у республіці відповідної міжвідомчої проблемної ради. Слід посилити увагу до цих проблем й редакціям республікан-

ських журналів. Настав уже час розпочати підготовку до читання на історичних факультетах університетів і педінститутів курсу методології історичної науки.

О. О. Кучер (к. і. н., доц. кафедри історії СРСР Харківського державного університету ім. О. М. Горького) наголосив на необхідності підвищення якості професійної підготовки істориків, їх дальшому ідейному загартуванні, більш активній участі у науково-дослідній роботі. Ці питання, зазначив доповідач, постійно перебувають у центрі уваги партійної організації та Вченої ради факультету. Щоб позбавитися багатотом'я та кустарництва у науковій роботі, викладачі факультету сконцентрували свої зусилля на розробці небагатьох проблем, наукова й політична актуальність яких не викликає ніяких сумнівів. Нині на факультеті комплексно вивчаються такі проблеми: «Велика Жовтнева соціалістична революція й громадянська війна на Україні», «Українська РСР в період побудови соціалізму», «Історія історичної науки в СРСР», «Міжнародний комуністичний, робітничий і національно-визвольний рух», «Соціалістичні революції та будівництво соціалізму в європейських країнах соціалістичної співдружності» та ін. Як показав досвід, такий підхід дає змогу по-діловому розв'язати питання, що виникають у процесі організації та проведення науково-дослідних робіт.

Треба відзначити, що комплексні дослідження полегшують справу підготовки молодих наукових кадрів. Протягом багатьох років написання кандидатських і докторських дисертацій органічно поєднується з планом науково-дослідної роботи.

Підвищенню ідейно-теоретичного рівня досліджень сприяють наукові контакти й постійне співробітництво з провідними науковими закладами республіки — Інститутом історії партії при ЦК Компартії України та Інститутом історії АН УРСР.

Інститут історії АН УРСР, підкреслив О. О. Кучер, повинен активізувати роботу щодо координації наукових досліджень у республіці.

Виступаючий відзначив велику користь, яку дає співробітникам факультету постійно діючий методологічний семінар «Марксистсько-ленінська методологія дослідження», де розглядаються проблеми ідеологічної боротьби на сучасному етапі, критика буржуазних теорій у світлі завдань XXIV з'їзду КПРС, а також вивчаються загальні закономірності й конкретні особливості історичного процесу.

О. А. Бородін (зав. кафедрою історії КПРС гуманітарних факультетів Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, д. і. н., проф., заслужений діяч науки УРСР) говорить про велике значення ленінської теоретичної спадщини для розробки різних проблем історії партії, а також про організацію підготовки кадрів майбутніх учених і викладачів.

Відзначивши величезну турботу партії про розвиток історичної, зокрема історико-партійної, науки, доповідач указав на зростання її ролі в комуністичному будівництві. Можна з певністю сказати, підкреслив він, що після XXIV з'їзду КПРС розпочався новий етап розвитку історико-партійної науки. Узагальнення досвіду партії щодо виконання накреслених з'їздом завдань є основним напрямом досліджень істориків нашої республіки. Нині перед ними поставлено нові, більш складні завдання.

Промовець зупинився на недоліках, які ще трапляються при висвітленні найактуальніших питань історії партії. У зв'язку з цим він звернув увагу на необхідність дальшого дослідження основних принципів марксистсько-ленінської теорії, показу досягнень ленінської національної політики, докорінних соціалістичних перетворень, що відбули-

ся в економіці і культурі нашої країни за роки Радянської влади, розкриття процесів розвитку і поступового зближення соціалістичних націй і взаємного збагачення їх культур, суті соціалістичного інтернаціоналізму.

О. А. Бородін зазначив, що написання таких фундаментальних праць необхідно доручати окремим проблемним радам або великим колективам спеціалістів з даної проблеми. У зв'язку з цим слід поліпшити діяльність Республіканської Ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва.

Значну увагу О. А. Бородін приділив підготовці кадрів викладачів і науковців, зокрема в Київському університеті. На його думку, потребує впорядкування процес підготовки наукових кадрів через аспірантуру, яку слід відкривати лише у великих навчальних центрах.

Вже чимало зроблено в справі підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, однак і тут є невирішені питання. Насамперед необхідно, щоб на посади старших наукових співробітників висували найбільш здібних викладачів, враховуючи при цьому перспективність тематики, яку вони розробляють.

І, нарешті, докторант має виконувати дослідження в науковому колективі, де йому зможуть дати не лише кваліфіковану консультацію, а й належним чином оцінити підготовлену працю. Це справа державна, і підходити до неї потрібно по-державному.

І. М. Мельникова (зав. сектором Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР) у своєму виступі підкреслила важливе значення науково-дослідної роботи в галузі вивчення історії зарубіжних соціалістичних країн і актуальних проблем світової системи соціалізму. Всебічної теоретичної розробки потребують, зокрема, питання, пов'язані з формуванням нових, соціалістичних міжнародних відносин, в яких втілені принципи соціалістичного інтернаціоналізму. Дальший розвиток і поглиблення досліджень у цій галузі, розкриття загальних закономірностей соціалізму та їх вияву в різних країнах і регіонах, а також у рамках всієї світової соціалістичної системи має важливе значення для узагальнення міжнародного історичного досвіду боротьби за соціалізм, теоретичного обґрунтування нових явищ і процесів суспільного розвитку, для розвінчування різних антинаукових концепцій з питань будівництва соціалізму і взаємовідносин між народами соціалістичних країн.

Розробка актуальних питань історії європейських соціалістичних країн і відносин між ними стала одним з важливих напрямів розвитку історичної науки в Українській РСР. Цю проблематику в Інституті історії АН УРСР вивчають науковці сектору країн соціалістичної співдружності, який має також відділи в Ужгороді й Чернівцях. Створено відділ соціалістичних країн в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові. Питання історії зарубіжних соціалістичних країн розробляються й на кафедрах вузів республіки. За останні роки науковці Української РСР створили ряд узагальнюючих колективних праць і монографічних досліджень, присвячених історії братніх соціалістичних країн і важливим питанням розвитку світової системи соціалізму. В них на великому фактичному матеріалі показано вклад УРСР у здійснення ленінської зовнішньої політики Радянського Союзу, в політичне, економічне, науково-технічне та культурне співробітництво з країнами соціалістичної співдружності.

Згідно з перспективним планом сектора увага дослідників буде спрямована на розробку двох проблем: по-перше, будівництво розвинутого соціалістичного суспільства в європейських країнах соціалізму і втілення принципів інтернаціоналізму в співдружності соціалістичних

країн; по-друге, участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з братніми країнами соціалізму. Глибока розробка цих важливих комплексних проблем, які мають не тільки науково-теоретичне, а й велике практичне значення, вимагає дальшого поліпшення координації роботи науковців академічних інститутів і вузів, об'єднання зусиль фахівців різних галузей суспільних наук.

І. М. Мельникова порушила питання про наукові критерії актуальності проблематики історичного дослідження. Актуальною є та проблематика, вивчення якої вимагає саме життя. Ось чому в центрі нашої уваги перебувають, насамперед, проблеми сьогодення,— сказала вона. Але це не значить, що актуальним є лише те, що близьке до нас хронологічно. Багато явищ сучасності мають глибокі коріння в минулому, а тому правильне, наукове висвітлення цілого ряду питань, пов'язаних з подіями, що давно відбулися, має істотне значення для розвитку сучасних взаємовідносин між народами різних країн.

На закінчення І. М. Мельникова зупинилася також на питаннях творчого співробітництва наукових установ Академії наук СРСР, союзних республік і братніх соціалістичних країн.

М. І. Турівненко (декан історичного факультету Донецького державного університету, к. і. н., доц.) зупиняється на науково-дослідній роботі серед студентів-істориків. Вона є одним з важливих засобів підвищення кваліфікації майбутніх фахівців, невід'ємною частиною планів викладачів, кафедр, ради історичного факультету Донецького університету.

Близько третини студентів бере участь у роботі наукових гуртків, де виступає з повідомленнями на різні теми, в результаті чого в них чітко визначається науковий інтерес до певного курсу, країни, проблеми.

Головною і найбільш дійовою формою навчально-дослідної роботи є спеціалізація. Кафедри і рада факультету уважно розглядають і затверджують кожний спецкурс. Це дає змогу досягти взаємної зацікавленості як викладача, так і студента. Основною державною бюджетною темою Донецького університету є «Історія Донецького басейну від давніх часів до наших днів». Її читають більш як на 15 спецкурсах.

Далі промовець говорить про те, що деканат істфаку запрошує для читання спецкурсів відомих учених Московського і Харківського університетів, Інституту слов'янознавства та балканістики АН СРСР, Інституту археології АН УРСР. Подібні виступи вчених дуже корисні не лише для викладачів, а й для студентів, оскільки сприяють обміну досвідом, залученню до наукової роботи тих з них, що досі стояли осторонь науки.

На закінчення М. І. Турівненко висловлює деякі загальні побажання, зокрема просить дозволити Донецькому університету видавати «Вісник». Слід подумати і над підготовкою спеціалістів із стародавньої історії, історії феодалізму, історіографії та допоміжних дисциплін, необхідно збільшити прийом на денне відділення історичного факультету Донецького університету з 50 до 75 чол. Настав також час внести в план розподілу молодих спеціалістів з історичних факультетів не лише школи, а й технікуми та професійно-технічні училища.

Ю. В. Бабко (зав. сектором історії партії Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, д. і. н.) у своєму виступі зупинився на підготовці нарисів історії обласних партійних організацій, видання яких є наслідком великої науково-дослідної роботи, проведеної в республіці останнім

часом. Завдяки спільним зусиллям працівників місцевих партійних органів і науковців Інституту історії партії при ЦК Компартії України випущено у світ нариси історії партійних організацій Вінницької, Волинської, Запорізької, Закарпатської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Хмельницької та Чернігівської областей. Нині подібна робота проводиться ще в 13 областях республіки.

Говорячи про політичне і наукове значення розробки історії місцевих партійних організацій і про велику відповідальність авторських колективів «Нарисів», промовець зазначив, що, на жаль, не все було зроблено для написання цих книг на високому науковому рівні. Тому нині основне завдання авторських колективів полягає у тому, щоб на основі партійних документів і найновіших досягнень історико-партійної науки створити повноцінні нариси історії парторганізацій тих областей, де вони ще не видані, і визначити шляхи доробки книг, які вже побачили світ.

Ю. В. Бабко звернув особливу увагу на необхідність всебічного і глибокого розкриття в «Нарисах» питань керівництва ЦК КПРС місцевими партійними організаціями, висвітлення форм і методів їх роботи, показу боротьби з «лівим» і правим опортунізмом, націонал-ухильництвом, українським буржуазним націоналізмом, більш ґрунтовного дослідження ленінської національної політики, виховання трудящих в дусі соціалістичного інтернаціоналізму, дружби і братерства народів.

Необхідно чітко визначити хронологічні рамки історії тієї чи іншої партійної організації. При цьому слід враховувати, що місцеві організації виникли, розвивалися і діяли в складі єдиної партії робітничого класу, тому не може бути й мови про їх особливу періодизацію.

Надзвичайно важливим питанням є визначення дати, від якої бере свій початок історія тієї чи іншої партійної організації. Відомо, що не всі обласні партійні організації можуть вести своє літочислення з дня виникнення перших соціал-демократичних організацій. Однак не всі авторські колективи беруть це до уваги і показують історію своїх обласних організацій з кінця XIX ст.

Так, наприклад, Сумська область була утворена у 1939 р. Очевидно, найбільш доцільним буде і починати історію обласної партійної організації саме з цього часу. Вірно, на нашу думку, зробив авторський колектив львівських «Нарисів», коли розпочав історію своєї організації з першої обласної партійної конференції. Не забули автори віддати належне і діяльності Комуністичної партії Західної України, показавши її історію в спеціальній вступній статті. Нам здається, що вказані «Нариси» можуть бути зразком правильного вирішення питань і визначення хронологічних рамок історії партійних організацій.

При підготовці праць такого типу особливо гостро постають питання про співвідношення загальнопартійного і місцевого, загальноісторичного і партійного матеріалу. Ці питання мають важливе методологічне значення, оскільки йдеться про розкриття загального і специфічного для кожної області, про висвітлення вкладу місцевих партійних організацій у вирішення загальнопартійних справ. Історію місцевих партійних організацій слід висвітлювати на фоні життя партії і держави.

Далі промовець зупиняється на питаннях висвітлення в «Нарисах» діяльності партійних і державних діячів.

В. П. Чугайов (к. і. н., доц., директор Інституту суспільних наук АН УРСР) зазначив, що основний зміст доповідей і виступів на нараді ще раз підтвердив важливе значення суспільних наук, зокрема, істо-

ричної науки, в багатогранній ідеологічній діяльності партії. Учасники наради проаналізували недоліки у висвітленні окремих проблем вітчизняної та загальної історії і внесли багато цікавих і конструктивних пропозицій про шляхи підвищення рівня історичних досліджень. Назріла гостра необхідність, підкреслив В. П. Чугайов, по-перше, значно активізувати діяльність проблемних наукових рад у республіці, які мають стати справжніми центрами розробки найважливіших проблем в галузі історичної науки. При цьому, насамперед, треба визначити теми великих фундаментальних досліджень, що допоможе в нашій ідейно-виховній роботі серед широких мас трудящих. У зв'язку з цим треба підвищити роль науково-дослідних академічних установ та опорних кафедр вищих учбових закладів.

По-друге, як показав досвід, для досягнення високого рівня досліджень необхідно чітко визначити їх теми. Останнім часом в Інституті суспільних наук АН УРСР здійснено перебудову науково-дослідної роботи. Щоб позбавитися багатопрофільності, що нерідко призводить до дрібнотем'я, та підвищити ефективність досліджень, бюро Відділення суспільних наук та Президія АН УРСР чітко визначили тематику майбутніх праць. Науковий профіль інституту будуть визначати дослідження з актуальних проблем історії та філософії, насамперед, періоду розвинутого соціалістичного суспільства.

По-третє, слід забезпечити координацію діяльності окремих науково-дослідних інститутів та кафедр вищих учбових закладів. Певного позитивного досвіду набув щодо цього колектив інституту, який дістає значну допомогу в розробці важливих наукових проблем від інститутів історії та філософії АН УРСР, Інституту слов'янознавства та балканістики АН СРСР, Академії суспільних наук при ЦК КПРС. Для поліпшення координації досліджень, зазначив доповідач, необхідно вдосконалити систему наукової інформації. Значну роботу в цьому напрямі проводить редколегія «Українського історичного журналу».

Г. М. Окладний (зав. каф. історії КПРС Харківського університету, д. і. н., проф.) у своєму виступі зупинився на актуальних проблемах історико-партійних досліджень. Поряд з вивченням історії робітничого класу і селянства, історикам необхідно ґрунтовніше досліджувати процес формування і діяльність радянської інтелігенції.

Слід посилити увагу до підготовки кадрів для вищої школи, підвищити роль у цьому процесі викладачів історії. Сучасний викладач повинен мати високу професійну підготовку, широкий світогляд.

Головним завданням кафедр історії КПРС, як і інших кафедр історичних дисциплін, наголосив промовець, є виховання не лише високоєрудованого спеціаліста, а й людини з глибокими марксистсько-ленінськими переконаннями. Тим часом у цій справі трапляється ще немало прикрих недоліків. Подоланню їх певною мірою сприятиме недавно запроваджена система атестації успішності студентів, яка, з одного боку, мобілізуватиме студентів на успішне навчання, а з другого, — впливатиме на підвищення відповідальності викладачів за весь навчально-виховний процес.

І. І. Артеменко (директор Інституту археології АН УРСР, к. і. н.) у своєму виступі відзначив, що в археологічній науці нашої країни Інститут археології АН УРСР займає провідне місце у вивченні історії та культури племен епохи неоліту та бронзи, скіфських племен степової зони. Вагомим є внесок археологів УРСР також у вивчення античних міст Північного Причорномор'я, в розв'язання однієї з найважливіших проблем — проблеми етногенезу східних слов'ян, у дослідження історії та культури Давньої Русі.

За останні роки, констатував промовець, польові археологічні дослідження в республіці значно розширились. Особливо великі охоронні розкопки ведуться на новобудовах, в зонах спорудження електростанцій, каналів, водосховищ та зрошувальних систем. Щороку на Україні працює понад 100 археологічних експедицій та загонів, в яких, крім науковців інституту, беруть участь археологи університетів, музеїв, педінститутів республіки, а також спеціалісти з Москви, Ленінграда, Мінська, Кишинева, Свердловська та інших наукових центрів країни. Координуючи ці дослідження, Інститут археології АН УРСР здійснює свою науково-дослідну роботу в тісному контакті з Інститутом археології АН СРСР.

Вже одержано нові цінні для науки матеріали з історії та культури населення території України з найдавніших часів до середньовіччя. Знайдено унікальні предмети, які увійшли до скарбниці вітчизняної та світової культури. Значну наукову цінність становлять золоті та срібні предмети скіфо-античного мистецтва, знайдені в останні роки при розкопках скіфських курганів IV ст. до н. е. (Дніпропетровська, Запорізька та Херсонська обл.). У 1974 р. вперше на Україні, на території Кримської та Миколаївської областей, були виявлені багаті сарматські поховання I—II ст. н. е. з унікальними золотими прикрасами та іншими побутовими речами.

Одним з найважливіших відкриттів у галузі слов'янської археології, підкреслив виступаючий, було визначення за матеріалами дослідження невідомих досі слов'янських поселень і могильників середини I тис. н. е. археологічних культур, що були основою формування слов'янської ранньосередньовічної культури.

Результати дослідження свідчать про спільність матеріальної культури та ідеологічних уявлень слов'янських племен на всій території їх розселення. Ці дані переконливо спростовують культуртрегерські «теорії» німецьких буржуазних шкіл про особливу роль готів в історії населення Східної Європи і вимисли українських буржуазних націоналістів про якісь «відрубні» процеси у формуванні окремих слов'янських племен.

Археологічні дослідження міст, поселень та могильників, говорить промовець, дали нові матеріали для вивчення історії та культури Давньої Русі. Вперше на території Києва знайдені залишки зрубних житлових та господарчих споруд X—XII ст. Ці знахідки не тільки змінюють уявлення про архітектурний вигляд давньоруської столиці, а й переконливо свідчать про єдиний архітектурний стиль і спільність історичного та культурного розвитку всіх районів Давньої Русі, спростовують вигадки українських буржуазних націоналістів про «особливість» розвитку культури українського народу. Важливим є те, що при дослідженнях дедалі ширше застосовуються методи природничих наук. Археологи тепер частіше працюють у творчій співдружності з геологами, географами, зоологами, фізиками, хіміками та представниками інших наук.

Підсумки археологічних досліджень на території республіки підведені в монографіях і колективних працях, зокрема у 3-томному виданні «Археологія Української РСР», 26-томній «Історії міст і сіл Української РСР», а також у підготовленому до друку першому томі багатотомної «Історії Української РСР». Успіхи в галузі археологічних досліджень пропагуються в науково-популярних виданнях, лекціях, у пресі, радіо- і телепередачах.

Нині головним завданням археологів України є розробка фундаментальних проблем науки, дальше підвищення ефективності та ідейно-теоретичного рівня наукових досліджень.

І. Г. Шульга (зав. кафедрою історії СРСР Вінницького педагогічного інституту, д. і. н.) у своєму виступі говорив про формування світогляду підростаючого покоління. Викладач зобов'язаний не тільки ввести студента в світ науки, але й виховати у ньому високі комуністичні ідеали, підготувати всебічно грамотного і гармонійно розвиненого спеціаліста, здатного поєднати в собі широкий науковий світогляд з високими професійними знаннями.

Науковий рівень педагога, вимоги до нього з кожним роком зростають. У зв'язку з цим виникає необхідність періодично переглядати навчальні плани і програми, бо вони швидко старіють, відстають від вимог життя. На історичних факультетах інститутів назріла потреба вивчення джерелознавства, етнографії, історичної географії, історії країн соціалістичної співдружності. Без знання цих наук історик виходить з вузу неповноцінним фахівцем. Щоб добре опанувати програму на історичних факультетах педінститутів, потрібно, на нашу думку, збільшити строк навчання до 5 років.

Педагогічний інститут — це не тільки навчальний заклад, але й наукова установа. Щоб викладачі педінститутів мали змогу брати участь у розробці актуальних наукових проблем, координаційній раді потрібно чітко спланувати роботу, залучивши до неї історичні кафедри університетів та інститутів. Координаційним штабом громадянської історії в республіці має бути Інститут історії АН УРСР. Ми хотіли б, щоб вчені АН УРСР підтримували тісні зв'язки з кафедрами, допомогли визначити профіль їх наукової роботи. Між кафедрою історії СРСР Вінницького педінституту та Інститутом історії АН УРСР налагодилися добрі стосунки, що сприяє не тільки науковій, але й педагогічній роботі.

Працівники вузів повинні через наукові гуртки відбирати здібну молодь до аспірантури. Практика показує, що вивчення студентами найважливіших історичних проблем комплексно, кількома вузами — справа корисна і важлива.

Нарада вчених-істориків принесе велику користь, сприятиме ще більшій активізації всіх дослідників. Виступаючий від імені істориків педінститутів республіки запевнив ЦК Компартії України, що вони не пошкодують сил для підготовки надійної зміни, для дальшого розвитку історичної науки.

В. І. Клоков (д. і. н., зав. відділом історії Великої Вітчизняної війни Інституту історії АН УРСР) у своєму виступі відзначив, що історики республіки провели величезну роботу по висвітленню бойового і трудового подвигу радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни. Найбільш широко досліджено, підкреслив він, бойові дії радянських військ і партизанів, політичну роботу у роки війни у монографіях П. Т. Тронька, І. І. Слинька, Є. В. Сафоновой, Я. Ю. Пашка, О. В. Мойсеева, В. М. Нем'ятого та інших. Трудовому подвигу нашого народу присвячені праці П. І. Денисенка, М. З. Данилюка. У колективній праці Інституту історії АН УРСР «Міжнародна солідарність у боротьбі проти фашизму», у монографіях І. А. Петерса, П. М. Калениченка та ін. досліджувалися міжнародні зв'язки і бойова співдружність трудящих СРСР з народами зарубіжних країн. Бойовий і трудовий подвиг радянського народу широко висвітлено в 26-томній «Історії міст і сіл Української РСР», в узагальнюючій монографії М. І. Супруненка та інших працях. Питанням провалу фашистської окупаційної політики присвячені монографії К. К. Дубини та М. В. Ковалю, розробляються питання науки і культури (праці І. І. Ладивіра, М. В. Ковалю). Результатом колективних зусиль вчених-істориків республіки був вихід у світ 3-томної праці «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського

Союзу 1941—1945 рр.». Все це свідчить про великий інтерес дослідників до даного періоду. Проте ще досі залишається багато проблем і питань, які потребують докладного вивчення.

Більш глибокого вивчення потребують питання господарського і суспільно-політичного розвитку нашої країни, матеріально-побутові умови життя радянських людей під час війни. Дослідження цих проблем має велике значення не лише для пропаганди переваг радянського соціалістичного ладу, а й для викриття намагань буржуазних фальсифікаторів виправдати сучасних послідовників фашизму.

Для успішного розв'язання завдань, які стоять перед істориками республіки в дослідженні періоду Великої Вітчизняної війни, сказав В. І. Клоков, завершуючи свій виступ, потрібно звернути увагу на підготовку спеціалістів даного періоду, число яких останнім часом значно скоротилося.

І. І. Компанієць (заст. головного редактора Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, д. і. н., проф.) зазначив, що в доповідях і виступах на даній нараді було порушено широке коло питань, зв'язаних з дальшим розвитком історичної науки в республіці. Розмова про підвищення ролі суспільних наук відбувається в дусі ленінських настанов про поєднання революційного досвіду минулого з творчою постановкою і розв'язанням нових проблем.

Закономірно, що одним з кардинальних питань, які привернули увагу учасників наради, стали шляхи підвищення науково-теоретичного рівня історичних досліджень.

На Пленумі Центрального Комітету Компартії України з ідеологічних питань (травень 1974 р.) член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький назвав серед досягнень українських учених-суспільствознавців і 26-томну «Історію міст і сіл Української РСР». Це фундаментальне видання, підготовлене за рішенням ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР, високо оцінила наукова громадськість не лише України, але й інших союзних республік, про що, зокрема, йшлося на всесоюзній науковій конференції «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР», яка в 1972 р. проходила в Києві. Велике значення випуску у світ «Історії міст і сіл Української РСР» для комуністичного виховання трудящих, насамперед молоді, на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу неодноразово відзначали союзна і республіканська періодична преса, а також бюро Відділення історії АН СРСР і Президія Академії наук УРСР. Висока оцінка цього оригінального видання дана Центральним Комітетом Компартії України.

Для написання «Історії міст і сіл Української РСР» було використано величезний фактичний матеріал, який, звичайно, не під силу опрацювати жодному досліднику чи навіть цілому авторському колективу.

Вирішальну роль у створенні багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» мало постійне керівництво і допомога з боку Центрального Комітету Компартії України, його відділів науки і учбових закладів, пропаганди і агітації, а також обкомів, міськкомів і райкомів партії.

Нині за рішенням ЦК Компартії України ведеться підготовка до видання восьми томів «Історії міст і сіл Української РСР» (Харківська, Донецька, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Одеська, Львівська, Кримська області і м. Київ) російською мовою.

Далі промовець говорить про необхідність поліпшення підготовки аспірантів, про роботу «Українського історичного журналу», звертаючи

увагу на дві, з його точки зору, нечіткі статті — «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?» (1966, № 12) і «Про суд історії» (1967, № 2). На думку І. І. Компанійця, редколегії журналу слід приділяти більше уваги висвітленню проблем багатотомної «Історії Української РСР».

О. Г. Мітюков (начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, к. і. н.) зазначив, що постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» (серпень 1967 р.) стала програмою дальшого поліпшення роботи партійних і державних архівів, одним з головних завдань яких є формування джерельної бази історичної науки і введення її в науковий обіг.

Нині у державних архівах республіки налічується 31 млн. справ. Характеристика основних архівних фондів з історії України міститься у виданих протягом останніх років 24 путівниках по фондах центральних і обласних державних архівів, довіднику «Державні архіви Української РСР», в описах, каталогах і покажчиках документів, пофондових і тематичних оглядах, які систематично публікуються в журналі «Архіви України».

Особливістю формування джерельної бази в республіці є збільшення в її складі питомої ваги спеціальних видів документів. Уже нині в державних архівах УРСР зберігається понад 520 тис. фото-, 25 тис. фоно-, більше 25 тис. одиниць зберігання кінодокументів, значна кількість науково-технічної документації. Під час роботи над ними в архівістів виникає чимало нових проблем. Без допомоги вчених, зокрема, сектору історії природознавства і техніки Інституту історії АН УРСР, архівістам буде важко відібрати і передати на державне зберігання науково-технічну документацію у нещодавно створений у Харкові спеціальний Центральний архів науково-технічної документації УРСР.

З метою поповнення заподіяних війною втрат ЦДАЖР УРСР проводить зараз виявлення дублетних примірників постанов, протоколів засідань Раднаркому республіки та інших видів урядових документів по фондах вищих органів державної влади і управлінь СРСР, міністерств, відомств і облвиконкомів УРСР. Це дасть змогу повністю відновити архівний фонд Раднаркому, який є одним з основних джерел з історії соціалістичного будівництва на Україні в довоєнні роки.

Державний архівний фонд республіки поповнюється також документами з історії України, виявленими в архівосховищах за кордоном.

У державних архівах республіки зберігається 351 тис. кадрів мікрофотокопій документів з історії України від XV ст. по 1945 р., одержаних із зарубіжних архівів. Зокрема, з Польської Народної Республіки отримано 82 тис. кадрів, Чехословацької Соціалістичної Республіки — 300, Угорської Народної Республіки — 39, Соціалістичної Республіки Румунії — 33, Народної Республіки Болгарії — 300 та із Сполучених Штатів Америки — 196 800 кадрів.

Особливе значення в справі введення до наукового обігу архівних документів мають документальні публікації. За останні 15 років у республіці видано 170 збірників документів обсягом 4 тис. друкованих аркушів. Більшість з них отримала високу оцінку і широко використовується як в дослідженнях, так і у викладацько-пропагандистській роботі. В республіці вперше розроблено перспективний план документальних публікацій, розрахований на 15 років.

Н. М. Якупов (д. і. н., проф., зав. кафедрою історії КПРС Одеського державного університету ім. Мечникова) у своєму виступі вказав, що ця нарада позитивно вплине на розвиток історичної науки. Висловлюючи загальну думку присутніх, він сказав, що ЦК Компартії України ос-

танням часом приділяє велику увагу проблемам розвитку історичної науки. Вчені республіки вдячні партії за таку турботу і увагу. Нарада визначила завдання у вивченні історичного процесу з урахуванням досвіду, який був накопичений і знайшов своє відбиття в партійних документах і матеріалах та в рішеннях XXIV з'їзду КПРС.

Далі виступаючий говорить про успіхи, яких досягла історико-партійна наука, та про ті великі завдання, що стоять сьогодні перед нею. Одним з них, на думку Н. М. Якупова, є, насамперед, комплексне вивчення діяльності партійних організацій України в період боротьби за диктатуру пролетаріату та військової діяльності більшовиків республіки в період боротьби за встановлення Радянської влади. Події останніх років ще раз підтверджують не лише наукову, а й політичну значимість досвіду, набутого у боротьбі за перемогу пролетарської революції. Виходячи з цього, кафедра історії КПРС Одеського державного університету поставила своїм завданням комплексно дослідити питання боротьби нашої партії за створення політичної армії в трьох російських революціях.

Н. М. Якупов підкреслив велике значення дослідження і використання у навчально-виховній роботі подвигу Комуністичної партії і радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни.

Наше завдання полягає в тому, щоб якнайповніше використати героїчне минуле нашого народу з метою виховання ідейно переконаних борців за комунізм.

Наприкінці виступу Н. М. Якупов звернув увагу присутніх на проблему підготовки кадрів істориків. Варто докладно вивчити це питання, можливо, в деяких вузах збільшити набір студентів, добитися поліпшення їх якісного складу за рахунок прийому відмінників навчання, учасників шкільних історичних гуртків, активістів-комсомольців та комуністів.

В. М. Орлов (зав. кафедрою партійного будівництва Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, д. і. н.), відзначивши, що заслухані доповіді свідчать про великі досягнення істориків Радянської України, охарактеризував серйозні зрушення, що сталися в науково-дослідній роботі в галузі партійного будівництва протягом семи років після прийняття постанови ЦК КПРС про підвищення ролі суспільних наук у комуністичному будівництві. Це зумовлено, насамперед, постійною увагою ЦК КПРС до питань партійного будівництва, що з особливою силою виявилось після XXIV з'їзду партії. Питання партійного будівництва дістають глибоку наукову розробку й обґрунтування як у теоретичному, так і в практичному планах у рішеннях Центрального Комітету КПРС, виступах керівних діячів та партійних документах.

Проте, виходячи з високого призначення партійного будівництва як науки та прагнучи зробити свій внесок у розв'язання нових завдань, що їх ставить партія, слід, насамперед, зосередити увагу на нерозв'язаних проблемах. Це тим важливіше, що йдеться про подолання недоліків і помилок, які мали місце у трактуванні ряду питань історико-партійної науки.

У зв'язку з цим величезне значення має дотримання ленінських настанов про роль місцевого досвіду в розв'язанні загальнопартійних завдань, вказівок XXIII та XXIV з'їздів ЦК КПРС про місцеві парт-організації як найважливішу опору партії. Однак в реалізації цих принципових положень у своїх дослідженнях історики часто допускають істотні прорахунки. Це, передусім, шаблонізація місцевого досвіду, при якій достатньою мірою не простежується здійснення на місцях за-

гальних закономірностей життя та діяльності партії і водночас не показується конкретний досвід роботи різних парторганізацій. Таке «висвітлення» місцевого досвіду призводить до того, що його особливості втрачають значення для науки і практики.

Інколи в працях відбиваються лише наші досягнення, а недоліки й негативні явища залишаються непоміченими. Таке одностороннє висвітлення не озброює нас історичним досвідом. Деякі дослідження являють собою накопичення однотипних фактів, їм бракує теоретичної глибини.

Слід підкреслити важливість більш ґрунтовного вивчення загальнопартійного досвіду братніх республік. Треба покінчити з недооцінкою цієї важливої справи.

Зрозуміло, що дослідницька робота в галузі партійного будівництва має зосереджуватися на вивченні та узагальненні, головним чином, сучасного досвіду діяльності КПРС. Разом з тим, ми повинні глибше досліджувати історичний досвід партії, бо він допомагає нам успішно розв'язувати сьогоденні завдання. Виступи учасників наради свідчать про те, що назріла потреба докладно обговорити питання методології історичної науки.

Поліпшенню науково-дослідної роботи в галузі партійного будівництва сприятиме об'єднання колективних зусиль вчених та партійних працівників. Велику користь дасть співробітництво з суспільствознавцями інших галузей, у тому числі з ученими братніх республік.

Дослідники розраховують на активну допомогу наукової критики. Адже, як відомо, у деяких працях з історії були допущені серйозні недоліки і помилки. Не позбавлені їх і «Нариси історії Комуністичної партії України». Важливе значення для правильного розуміння ряду проблем історико-партійної науки мала б публікація статей та праць з цих питань.

І. К. Васюта (*проректор Івано-Франківського педінституту, д. і. н., проф.*) у своєму виступі зазначив, що на нараді піднято ряд важливих проблем розвитку історичної науки, практичне розв'язання яких сприятиме дальшому піднесенню ідейно-теоретичного рівня досліджень і підготовки кадрів істориків у республіці.

Він спинився також на деяких питаннях науково-дослідної роботи, яку проводять історичні кафедри інституту. Співробітники кафедр виконали основну частину роботи по підготовці матеріалів тому «Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область», що вийшов з друку 1971 р.

В організації науково-дослідної роботи на кафедрах є немало труднощів, пов'язаних, насамперед, з публікацією результатів наукових досліджень. На жаль, жоден педінститут республіки не видає наукових записок чи вісників, які систематично виходять майже в усіх університетах. Ті ж три міжвідомчі збірники, що випускаються у Харкові, Києві та Львові, не можуть задовольнити потреб у друкуванні. Очевидно, необхідно запровадити випуск міжвідомчих тематичних збірників по окремих зонах або на базі наукових записок університетів. Керівництву наукових видавництв республіки слід уважніше прислухатися до запитів істориків тих вузів, які не мають видавничої бази.

На історичних кафедрах педінститутів працюють висококваліфіковані викладачі, наукові інтереси яких, природно, різнобічні. Тому не легко об'єднати їх навколо дослідження однієї спільної наукової проблеми. І все ж івано-франківці досягли певних успіхів у цьому шляхом залучення якщо не всіх, то, принаймні, більшості істориків до розробки локальних наукових тем або колективних науково-методичних

проблем. Піднесенню рівня наукової роботи великою мірою сприяла б систематична координація історичних досліджень по республіці в цілому, а також більш широке залучення вчених до написання колективних монографічних праць, що плануються академічними установами. У свою чергу і вузам треба частіше запрошувати провідних вчених-істориків для читання окремих курсів та проведення наукових консультацій.

Важливого значення, говорить далі виступаючий, набуває дослідження проблем вузівської педагогіки і методики. Великий колектив викладачів інституту, в тому числі й істориків, працює над комплексною темою «Система професійно-педагогічної підготовки учителів середніх шкіл». Заплановано також розробити кілька колективних тем з педагогіки і методики вищої школи.

Для поліпшення підготовки учителів історії та суспільствознавства доцільно було б періодично випускати збірники матеріалів з питань методики вивчення історичних наук у вузах республіки, в яких узагальнювався б досвід навчально-виховного процесу, проблемного викладання курсів, усунення паралелізму та дублювання при вивченні суміжних історичних предметів, організації самостійної роботи студентів, проведення атестації та багатьох інших.

Далі І. К. Васюта висловив свої міркування і поділився досвідом організації науково-дослідної роботи студентів. Він не поділяє тієї думки, що участь студентів у ній не повинна бути масовою, а тим більше — обов'язковою. Прививати навички цієї роботи студентам необхідно. Бо який же це спеціаліст-історик, учитель історії та суспільствознавства, якщо він не володіє бодай елементарними навичками творчої науково-дослідної роботи? Починаючи з нинішнього навчального року, кожен студент інституту бере участь у науковій роботі. На факультеті створено 3 наукові гуртки (з історії СРСР, загальної історії та археології), на заняттях яких першокурсники й другокурсники вивчають методику наукових досліджень, готують реферати з окремих проблем, що піднімаються в історичній літературі, тощо. Студенти старших курсів відвідують 6 наукових семінарів, на яких розглядаються питання класової боротьби на різних етапах історії, а також історіографії і джерелознавства Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу, соціалістичного і комуністичного будівництва в західних областях Української РСР, активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. У 6 проблемних групах працюють переважно студенти V курсу над темами, закріпленими за викладачами кафедр. Ми переконані в тому, сказав І. К. Васюта, що обов'язкова участь студентів у науковій роботі принесе тільки користь. Виступаючий запропонував ввести до навчальних планів щорічний залік за науково-дослідну роботу з суспільних і фахових історичних предметів.

П. М. Калениченко (головний редактор «Українського історичного журналу», зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д. і. н.) у своєму виступі говорив, зокрема, про те, що, прагнучи подати дирекції Інституту історії АН УРСР допомогу у створенні багатотомної «Історії Української РСР», редколегія «УІЖ» починаючи з 1974 р. ввела спеціальний розділ, в якому друкувалися статті докторів історичних наук Ф. Є. Лося й А. В. Санцевича, кандидатів історичних наук В. Г. Сарбея й Ю. П. Лаврова. Центральною темою в 1975 р. буде 30-річчя все-світньо-історичної перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Журнал систематично висвітлює питання дружби народів СРСР і пролетарського інтернаціоналізму, бореться проти облудних фальсифікацій українських буржуазних націоналістів. На сторінках журналу

постійно виступають автори не тільки з Української РСР, а й з інших братніх радянських республік, Москви і Ленінграда.

Незважаючи на певні досягнення, в роботі журналу є й деякі недоліки, на один з яких вказали доповідачі (мається на увазі дрібнотем'я матеріалів). Справді, в редакційному портфелі налічується величезна кількість різних повідомлень і — особливо — заміток, що надходять самопливом і стосуються здебільшого дрібних, другорядних тем. Редакція відчуває гостру потребу в проблемних, узагальнюючих, методологічних статтях, присвячених кардинальним питанням розвитку історичної та історико-партійної науки. Говорячи про причини цього явища, слід сказати, що дрібнотем'я матеріалів, які знаходяться в редакції, відображає стан справ з тематикою дисертацій в історико-партійній науці (і не тільки в ній). Про це говорив у своїй доповіді на нараді директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук. Необхідно також згадати про значне зменшення кількості висококваліфікованих спеціалістів з історії України періоду феодалізму. Їх підготовка — це дуже тривала і трудомістка справа.

Для подолання названого вище недоліку в роботі «УІЖ» слід значно поліпшити координацію наукових досліджень у галузі історичної науки. За прикладом нещодавно оновленої Республіканської ради по координації науково-дослідних робіт у галузі історії КПРС і партійного будівництва потрібно відновити проблемні координаційні ради з громадянської історії. На нашу думку, вони повинні складатися з досить авторитетних учених, представників книговидавничої справи і партійних працівників. Крім того, керівники наших двох інститутів, завідувачі університетськими й інститутськими кафедрами повинні включати в плани науково-дослідної роботи не тільки монографії, а й важливіші статті для журналів і різних збірників.

Виступаючий відповів на критичні зауваження, зроблені у виступах докторів історичних наук Ю. Ю. Кондуфора та І. І. Компанійця.

Далі П. М. Калениченко розповів про підготовку в республіці спеціалістів з допоміжних історичних дисциплін. Майже десять років в Інституті історії АН УРСР існує відділ джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін (до 1973 р. називався відділом історіографії та джерелознавства). За цей час він підготував трьох докторів (з історіографії, джерелознавства і нумізматики) і п'ятьох кандидатів наук (з палеографії, метрології, хронології та історичної географії). Викликає занепокоєння те, що нині у відділі джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін залишилось кілька чоловік і що вже давно немає прийому в стаціонарну аспірантуру по цьому відділу.

Б. П. Ковалевський (заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, д. і. н.) свій виступ присвятив підготовці істориків у вузах республіки. Нині там працює понад півтори тисячі вчених-істориків, у тому числі 107 докторів наук та професорів і 825 кандидатів та доцентів. Порівняно з 1969 р. кількість докторів наук і професорів, які працюють на кафедрах історії КПРС, зростає більш ніж удвічі, а кандидатів і доцентів — на 27,4%. Однак більшість провідних істориків, особливо вищої кваліфікації, зосереджена в таких університетах, як Київський і Харківський, а також — частково — Одеський і Львівський. У той же час, скажімо, в Донецькому університеті на п'яти історичних кафедрах (не рахуючи кафедри історії КПРС) немає жодного доктора наук.

Певних успіхів досягли викладачі вузів республіки. У літню екзаменаційну сесію минулого навчального року успішність із суспільних наук

у вузах УРСР становила 99,1%. Це, звичайно, гарний, в цілому, показник.

На кожній кафедрі повинна бути створена з найдосвідченіших викладачів на чолі із завідуючим група по контролю успішності.

Накреслюючи заходи дальшого вдосконалення навчального процесу з метою покращання ефективності викладання, ми повинні виходити з того, що сукупність соціально-економічних наук, які вивчаються у вузах, необхідно розглядати як єдину і цілісну систему дисциплін, що вирішують одне, загальне завдання — підготовку та ідейно-політичне виховання студентів. Потрібно також удосконалювати логічну структуру окремих курсів суспільних наук. Викладач повинен не тільки підготувати окрему лекцію чи семінар, а й побудувати курс в цілому, продумати основні напрями у викладанні. Це забезпечить необхідну повноту, послідовність у викладі важливих проблем, дасть змогу уникнути повторення, відкриє простір для творчої роботи викладачів.

Ще одним резервом поліпшення ефективності викладання можна вважати оптимальний розподіл матеріалу між основними формами навчального процесу. І кафедрам, і викладачам важливо визначити, який матеріал повинен читатися на лекціях, який — розглядатися на семінарах і який — самостійно вивчатися студентами.

На кафедрах слід зайнятися методичними розробками окремих тем курсів, що допоможе раціонально й ефективно використовувати всі форми навчального процесу.

Р. Г. Симоненко (зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д. і. н.) присвятив свій виступ питанням дальшого розгортання наукової критики буржуазної історіографії. Необхідною передумовою цього, відзначив він, є дійове оволодіння й застосування творчої спадщини В. І. Леніна, яка становить неперевершений зразок критики ворожої ідеології; спростування реакційних концепцій з корінних, магістральних проблем історичної науки; широке висвітлення марксистсько-ленінського методу дослідження найважливіших проблем минулого і сучасного розвитку людства.

Одним з важливих завдань української радянської історичної науки є послідовне викриття буржуазно-націоналістичних фальсифікацій. Сучасна буржуазно-націоналістична історіографія являє собою, підкреслив виступаючий, гарячкові спроби «синтезувати» новітні ідеї антикомунізму з давніми історичними побудовами українського буржуазного націоналізму, насамперед т. зв. «школи Грушевського». В такому симбіозі емігрантським історикам відводиться роль підлеглих. Порівняно значна кількість різного роду установ покликана, між іншим, створити фальшиву уяву сили і впливу буржуазно-націоналістичної історіографії. Насправді ж остання є течією, що цілком вкладається в русло антикомунізму і знаходиться у повній залежності від загальних тенденцій розвитку буржуазної історичної науки.

Саме тому, на думку Р. Г. Симоненка, першою і неодмінною умовою успішної наступальної боротьби проти фальсифікації історії України є активна розробка теоретичних проблем розвитку історичної науки. Давно назріла й потреба у ґрунтовному науковому дослідженні, в якому були б піддані всебічній аргументованій критиці історичні концепції М. Грушевського. Створення такої праці сприятиме більш точному визначенню і послідовному застосуванню найраціональніших методів викриття сучасних буржуазних фальсифікаторів. Подібне дослідження є актуальним і в зв'язку із спробами емігрантських «українознавців» нав'язати буржуазно-націоналістичне тлумачення історії нашої Батьківщини — Союзу РСР «солідній» зарубіжній історіографії. Далі

виступаючий висловлює практичні пропозиції щодо розв'язання вітчизняною історіографією так званих «спірних» питань у висвітленні історії українського народу та Компартії України в період Жовтневої революції, іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни в СРСР.

В. О. Маркіна (зав. кафедрою історії середніх віків Київського університету, д. і. н., проф.) присвячує виступ, головним чином, розвитку медієвістики на Україні. Вона говорить, що К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін створювали свої праці, в яких висвітлювалися різні проблеми первіснообщинної, рабовласницької та феодальної суспільно-економічних формацій, на міцному фундаменті конкретних досліджень з археології, історії, лінгвістики, палеографії. Класики марксизму-ленізму переконливо довели, що вивчення сучасного етапу розвитку суспільства неможливе без глибокого осмислення подій минулого. Грунтовне дослідження стародавньої і середньовічної історії конче потрібне не лише тому, що ці періоди є невід'ємними ланками світового історичного процесу, а й у зв'язку з тим, що останнім часом апологети імперіалізму намагаються використати античність і середньовіччя із спекулятивною метою — довести «неспроможність» марксистсько-ленінського вчення про суспільно-економічні формації, зобразити його рядовим ученням, яке, мовляв, має локальний характер.

Радянська медієвістика здобула світове визнання. Праці Є. О. Космінського, С. Д. Сказкіна та інших учених відомі далеко за межами нашої країни і відіграли важливу роль у спростуванні різних переконачень в історичній науці. Справу ветеранів продовжують З. В. Удальцова, Є. В. Гутнова, А. М. Чистозвонов, Ю. М. Сапrikін.

Проте останнім часом ця галузь історичної науки не одержує належного поповнення, навпаки, — кількість античників і медієвістів скорочується. На Україні, зокрема, медієвіст і особливо античник стали, по суті, рідкістю. Трапляються випадки, коли через брак кваліфікованих фахівців навіть закриваються кафедри історії стародавнього світу і середніх віків. Таких фахівців не вистачає не тільки для історичних факультетів вузів, а й для Інституту історії АН УРСР. На Україні нині жодна кафедра загальної історії не готує античників і медієвістів. Це пояснюється переважно об'єктивними причинами: відсутністю необхідної документальної бази і кваліфікованих наукових керівників. Складність підготовки античників і медієвістів пов'язана з потребою вивчення кількох іноземних мов (не сучасних, а давніх!), особливо латинської.

Для докорінного поліпшення цієї справи, на думку В. О. Маркіної, потрібно, щоб МВССО УРСР виділяло більше місць відповідним кафедрам історичних факультетів, а також у цільову аспірантуру провідних наукових закладів Москви і Ленінграда. Слід також звернути більшу увагу на підготовку спеціалістів з допоміжних історичних дисциплін (архівознавство, сфрагістика, геральдика, палеографія, нумізматики).

Своєчасне вжиття заходів щодо поліпшення справи з підготовкою науковців — античників і медієвістів, безперечно, сприятиме розвитку цих ділянок історичної науки.

Повідомлення

До 30-річчя перемоги Радянського Союзу
у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.

ДОПОМОГА РАДЯНСЬКОЇ АВІАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РУХОВІ ОПОРУ

П. М. ДУБРОВЧЕНКО

З самого початку Великої Вітчизняної війни аж до її переможного завершення Радянський Союз вживав заходів до того, щоб подати народам окупованих гітлерівцями країн допомогу у боротьбі проти фашизму. Важлива роль у цій справі належала Повітряному флоту СРСР. Його транспортні літаки неодноразово з'являлися в глибокому тилу ворога — над територією Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Югославії, Румунії, Болгарії, Албанії, Греції та інших держав.

Вперше подібні рейси наші пілоти здійснили ще наприкінці червня — на початку липня 1941 р.¹ Вони скидали над окупованими містами і селами листівки, в яких викривалася зловісна суть кривавих планів німецько-фашистських загарбників. Це сприяло залученню до активної боротьби проти нацистів широких верств населення європейських країн. Але у зв'язку з нестачею досвідчених кадрів партизанський рух у них переживав чималі труднощі. Тому літаки фронтових частин Цивільного повітряного флоту (ЦПФ), а пізніше — авіації спеціального призначення доставляли сюди національні партизанські кадри, досвідчених командирів, зв'язківців, мінерів та інших спеціалістів. Вже на початку 1942 р. пілоти транспортної авіації стали закидати на територію Європи організаторські та оперативні групи.

У міру того, як розвивався наступ Червоної Армії, Радянський Союз подавав рухові Опору європейських країн дедалі активнішу підтримку, особливо партизанськими кадрами, які на цей час набули величезного досвіду боротьби з ворогом.

У заключний період війни допомога СРСР народам Європи ставала все більш ваговою і всебічною. Оскільки лінія фронту перемістилася на захід, з'явилася можливість широкого використання авіації для цієї мети. Зокрема, з травня 1944 р. 8-й, 44-й та інші авіаполки ЦПФ розпочали систематичну доставку організаторських груп і окремих розвідників на територію Угорщини². Так, у серпні 1944 р. на північний захід від Мішкольца для організації партизанського руху та диверсійних дій на залізничній магістралі Хазван — Мішкольц було висаджено 13 чол. на чолі з Мартіном Сенті, а протягом серпня і вересня того ж року — скинуто з парашутами 8 таких груп. Крім того,

¹ 40 лет ГВФ, М., 1963, стор. 196.

² Центральний державний архів народного господарства (далі — ЦДАНГ) СРСР, ф. 9527, оп. 1, спр. 2187, арк. 132.

групу під командуванням В. М. Козлова радянські пілоти доставили на аеродром словацьких повстанців (Тридуби), звідки вона перебралася в район Маргіт — Цакані (Угорщина). У жовтні 1944 р. база цієї групи прийняла парашутистів. Це були загін під командуванням В. В. Колодяшного та розвідгрупа на чолі з І. П. Могильником.

У зв'язку з тим, що доставка орггруп і вантажів безпосередньо в Угорщину була пов'язана із значними труднощами, це почали робити через територію окупованого нею Закарпаття. З травня по вересень 1944 р. літаками цивільної авіації сюди було перекіннуто близько 20 організаторських груп, які згодом вийшли у різні райони Угорщини і вирости у великі партизанські з'єднання³.

Радянські літаки неодноразово робили посадки на базах угорських партизанів. Так, у жовтні 1944 р. скіпаж, очолюваний І. І. Рижовим, забрав звідти і доставив у радянський тил угорську партизанську делегацію⁴.

87-й, 44-й та 62-й фронтові полки ЦПФ активно допомагали боротися з німецько-фашистськими загарбниками польським патріотам. Вже восени 1943 р. на територію Польщі було закинуто кілька добре озброєних партизанських загонів⁵. А з 1944 р. розпочалося регулярне забезпечення польських партизанських формувань інструкторами підривної справи, радистами, зброєю та боеприпасами. В розпорядження штабу польських партизанів були виділені необхідні матеріально-технічні засоби, зокрема 5 літаків⁶. Уже в січні 1944 р. Український штаб партизанського руху направив польським народним месникам 9 транспортних літаків із зброєю. Улітку 1944 р. пілоти 8-го авіаполку ЦПФ доставили патріотам Польщі зброю, боеприпаси і продовольство у критичний для них момент. Ця допомога дала партизанам змогу відбити натиск карателів і вийти з оточення. У другій половині 1944 р. одна з ланок легких літаків цього полку була передана в оперативне підпорядкування штабу польських народних месників для забезпечення зв'язку між партизанськими загонами і Військом Польським. Пілоти авіаланки здійснили 50 вильотів у райони Варшави, Радома, Тарнова, Нового Сонга. Бували випадки, коли посадки доводилося робити на невеличких майданчиках (35×65 м), розташованих у горах на висоті 1200 м, поблизу німецьких гарнізонів⁷. Авіаланка доставила партизанам 5,2 т бойових вантажів, вивезла 16 тяжкопоранених бійців, скинула на ворога 6,6 т бомб. За мужність і високу професійну майстерність, виявлену під час виконання бойових завдань, особовий склад авіаланки був нагороджений медалями «Партизанові Вітчизняної війни»⁸.

Важливу роль відіграла радянська транспортна авіація у допомозі повстанцям Варшави. Незважаючи на небезпеку, наші пілоти проривалися через загороджувальний вогонь зенітних батарей ворога і протягом двох місяців (серпень — вересень 1944 р.) постачали повстанцям зброю, боеприпаси і продовольство. Тільки у другій половині

³ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945 рр.), т. 3, стор. 315—319; ЦДАНГ СРСР, ф. 9527, оп. 1, спр. 2137, арк. 132.

⁴ ЦДАНГ СРСР, ф. 9527, оп. 1, спр. 2137, арк. 132.

⁵ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 6, М., 1965, стор. 316.

⁶ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945 рр.), т. 3, стор. 304—307.

⁷ Е. Тарасенко. Под крылом самолета, Ставрополь, 1968, стор. 196.

⁸ Центральний архів Міністерства цивільної авіації (далі — ЦА МЦА), ф. 53, оп. 3332, спр. 154, арк. 12, 23.

вересня вони зробили 2243 бойових вильоти⁹. Загалом же на територію окупованої Польщі радянські пілоти літали близько 7 тис. разів¹⁰.

У складних військово-політичних умовах розгорталася антифашистська боротьба в Румунії. На прохання представників Комуністичної партії цієї країни в СРСР була організована підготовка національних кадрів для партизанського руху, які потім переправлялися через лінію фронту за допомогою авіації. Разом з ними в Румунію вилітали й досвідчені радянські організатори партизанської боротьби. Так, 22 січня 1944 р. в район Кишинєва була десантована орггрупа з 6 чол. на чолі з Г. Ф. Фокіним (згодом вона мала перейти на територію Румунії). У травні того ж року недалеко від Фокшан висадилося 14 чол. під командуванням О. О. Мартинова і 12 чол. під керівництвом І. М. Кузьменка. Організаторські групи закидалися в Румунію протягом усього літа. На серпень 1944 р. УШПР, використовуючи літаки 8-го та інших полків ЦПФ, переправив на її територію 11 таких груп, зокрема під командуванням С. С. Шевченка, Обухова, Поповича, Медведєва, К. Данча (представник Компартії Румунії при УШПР) та ін.¹¹

Радянське командування подало велику допомогу повстанцям і партизанам Чехословаччини. Протягом короткого часу Український штаб партизанського руху сформував і направив на територію Словаччини 16 організаторських партизанських загонів по 15—20 чол. кожний. Їх десантування проводилося літаками з Києва на бази формувань народних месників, що діяли на кордоні з Чехословаччиною. Авіап перевезення в район Карпат здійснювали пілоти 1-ї авіатранспортної дивізії ЦПФ. 26 липня 1944 р. екіпаж під командуванням Кварталова доставив у район Середньої Словаччини першу з цих груп, очолювану П. О. Велічком, а 9 і 16 серпня на її базу були прийняті групи О. С. Єгорова та Є. П. Волянського, яких переправив сюди екіпаж Рижова¹². У Східну Словаччину, в район Пряшева, радянські пілоти доставили організаторські партизанські групи під командуванням А. А. Сніжинського, О. О. Мартинова, К. Г. Іванова¹³.

7 серпня 1944 р. за 12 км від містечка Турчанського Мартіна пілоти 1-ї авіатранспортної дивізії висадили орггрупу з 12 осіб, яку очолювали Ян Уш'як та Д. Б. Мурзін. Успішні дії цієї групи підготували ґрунт для десантування нових організаторських загонів. З кінця вересня 1944 до лютого 1945 р. в Моравію їх було перекинуто 8¹⁴.

У вересні 1944 р. командир підрозділу авіатранспортників Г. О. Таран доставив у розташування словацьких партизанів працівників спецпризначення¹⁵, а 28 вересня в район Моравсько-Словацьких Бескид була десантована організаторська група під командуванням М. Я. Савельєва, на базі якої згодом утворився партизанський загін «За Батьківщину!»¹⁶.

⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 6, М., 1965, стор. 319.

¹⁰ А. Д. Шенн. Великая освободительная миссия, К., 1965, стор. 10.

¹¹ В. И. Клоков. Борьба народов славянских стран против фашистских поработителей (1939—1945 гг.), К., 1961, стор. 250; ЦДАНГ СРСР, ф. 9527, оп. 1, спр. 2137, арк. 132; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 62-1, спр. 1, арк. 134.

¹² ЦА МЦА, ф. 68, оп. 3329, спр. 194, арк. 13.

¹³ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945 рр.), т. 3, стор. 308.

¹⁴ Там же, стор. 309.

¹⁵ ЦДАНГ СРСР, ф. 9537, оп. 1, спр. 2138, арк. 211.

¹⁶ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945 рр.), т. 3, стор. 312.

Доставка десантів у район Карпатських гір була пов'язана із значними труднощами. Парашутистів і вантажі доводилося скидати з великої висоти на схили, укриті лісовими хащами. Однак досвідчені командири літаків 1-ї авіатранспортної дивізії, як правило, робили це досить точно.

У вересні 1944 р. в Словаччині був обладнаний партизанський аеродром Тридуби (за 8 км на північ від містечка Зволен). Його використовували УШПР та радянське командування для подання допомоги учасникам Словацького національного повстання¹⁷. За півтора місяця транспортна авіація доставила повсталим десятки партизанських груп, 2 тис. автоматів, 256 протитанкових рушниць, близько 600 кулеметів, 5 мінометів, 630 гвинтівок та багато боеприпасів¹⁸. Коли гітлерівці, сконцентрувавши значні сили, стали тиснути повстанців, на допомогу словацьким патріотам знову прийшла радянська транспортна авіація. Пілоти Б. Є. Єзерський, В. Ф. Павлов та інші здійснили десятки вильотів, доставили повсталим зброю, боеприпаси, продовольство¹⁹.

У жовтні 1944 р., щоб допомогти налагодити роботу Головного штабу партизанського руху Чехословаччини, в Словаччину була закинута група офіцерів УШПР з 10 чол. на чолі з О. М. Асмоловим. У ніч на 17 жовтня в районі Лоуна пілоти цивільної авіації десантували організаторську групу під керівництвом чеха І. Кіша, а 26 і 27 жовтня за 40 км на захід від Праги — чехословацько-радянські орггрупи, очолювані Я. Гудецом та О. В. Фомінін²⁰. Штаб чехословацьких партизанів у телеграмі, адресованій командуванню 1-ї авіатранспортної дивізії, з вдячністю зазначав, що екіпажі цивільної авіації, навіть у надзвичайно складних погодних умовах, продовжували приземлятися на партизанські аеродроми і доставляти такі необхідні кадри і вантажі²¹. До травня 1945 р. в Чехословаччину повітряним шляхом було направлено 53 орггрупи (1200 чол.)²². Переважна їх більшість впродовж великих партизанських загонів, бригад і з'єднань, які стали бойовим ядром збройних сил чеського народного повстання, що спалахнуло наприкінці квітня 1945 р.

Радянські люди із захопленням стежили за мужньою боротьбою югославського народу, робили все можливе, щоб допомогти йому подолати спільного ворога. Наприкінці 1943 р., як тільки створилися для цього умови, було прийнято рішення направити в Югославію військову місію на чолі з генерал-лейтенантом Н. В. Коржевим, яка й прибула на місце призначення 23 лютого 1944 р. Перед місією стояло завдання — знайти шляхи і можливості для подання безпосередньої допомоги югославським патріотам. З цією метою навесні 1944 р. поблизу Києва і Вінниці були створені спеціальні авіаційні бази, з яких екіпажі фронтових частин ЦПФ і авіації далекої дії літали в Югославію.

Радянські пілоти у складних умовах гористої місцевості, нерідко ще більше ускладнених метеорологічними умовами, долаючи відстань у 2500 км (в обидва кінці), здійснили не одну сотню літаковильотів і доставили югославським патріотам кілька тисяч тонн різних вантажів²³.

¹⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 62-1, спр. 1, арк. 134.

¹⁸ А. Д. Шелін. Назв. праця, стор. 10.

¹⁹ «Громадянська авіація», 1965, № 11, стор. 4—5.

²⁰ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945 рр.), т. 3, стор. 312.

²¹ ЦА МЦА, ф. 68, оп. 3320, спр. 194, арк. 13.

²² Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945, т. 6, стор. 317; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945 рр.), т. 3, стор. 308.

²³ Вторая мировая война и современность, М., 1972, стор. 224—225.

Авіалінії до високогірних точок «Лебідь» і «Сокіл» проклали пілоти цивільної авіації Н. Рибалко та Г. Агаміров²⁴.

Після укладення між урядами СРСР, Англії і США угоди про організацію радянської військової бази в Барі (Італія) доставка воєнних матеріалів у Югославію за допомогою авіації набула особливо великого розмаху. 15 червня 1944 р. на цю базу передислокувалися екіпажі 1-ї авіатранспортної дивізії ЦПФ, командирами яких були Бажан, Гиренко, Єзерський, Курицин, Луцевич, Лук'яненко, Михайлов, Павлов, Шорников та ін. На важких транспортних літаках вони здійснили переліт за маршрутом Москва — Баку — Тегеран — Багдад — Катр — Мальта — Барі. Звідси, з кінцевої точки маршруту, в 1944 р. радянські пілоти провели 1460 літаковильотів і доставили Народно-визвольній армії Югославії близько 3 тис. т вантажів. Цю авіатрасу проклали екіпажі П. Михайлова та В. Павлова, які потім ділилися з друзями досвідом бойової роботи у складних умовах Адриатики. Як правило, польоти здійснювалися з посадками на високогірних партизанських «п'ятчках». У зворотний рейс кожен літак брав на борт до 30 чол. хворих і поранених бійців²⁵.

4 червня 1944 р. вночі, в грозову погоду, екіпаж у складі А. С. Шорникова, Б. Т. Калінкіна та П. Н. Якімова приземлився на маленькому високогірному майданчику і вивіз з оточення штаб та Головнокомандуючого НВАЮ Йосипа Броз Тіто спочатку на радянську базу, а потім — на зайнятий югославськими патріотами острів Віс. За мужність і відвагу, виявлені під час цієї операції, всім трьом льотчикам було присвоєно звання Героя Радянського Союзу та Народного героя Югославії. Принагідно зазначимо, що, крім них, за участь у допомозі партизанам Югославії і бойові заслуги високого звання Героя Радянського Союзу були також удостоєні командири екіпажів В. Ф. Павлов, П. М. Михайлов та В. А. Шапілов²⁶.

У вересні — жовтні 1944 р. радянське командування, на прохання Й. Броз Тіто, допомогло озброїти, обмундирувати і забезпечити всіма видами бойового спорядження кілька дивізій НВАЮ, які діяли, головним чином, в Центральній Сербії та на белградському напрямі²⁷. За цей час кожний екіпаж підрозділу П. Ф. Єромасова здійснив з бази Барі по 37 і більше вильотів. Наприкінці 1944 р. група радянських літаків перебазувалася на югославську територію і продовжувала польоти з аеродрому Земун²⁸.

Регулярна і своєчасна доставка радянською авіацією зброї, боеприпасів і продовольства, а також систематична евакуація поранених забезпечили югославській армії і партизанам успішне проведення великих операцій.

Партизанський рух у Болгарії відіграв надзвичайно важливу роль у боротьбі за соціальне й національне визволення болгарського народу. В 1944 р. в країні діяла Народно-визвольна повстанська армія Вітчизняного фронту, яка одержувала морально-політичну, матеріальну і військову підтримку з боку Радянського Союзу.

В результаті перемоги революції 9 вересня 1944 р. в Болгарії був повалений буржуазний лад. Гітлерівське посольство і представники

²⁴ «Гражданская авиация», 1971, № 1, стор. 17.

²⁵ П. М. Михайлов. 10 000 часов в воздухе, М., 1964, стор. 109, 159; Вторая мировая война и современность, стор. 225.

²⁶ Ордена Ленина Гражданская авиация, М., 1967, стор. 239; 40 лет ГВФ, стор. 172.

²⁷ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 6, стор. 320.

²⁸ П. М. Михайлов. Назв. праця, стор. 170.

військових місій Німеччини та фашистської Італії (загалом 32 чол.) намагалися втекти в Туреччину, захопивши важливі документи, валюту та інші цінності. Щоб не допустити цього, екіпаж на чолі з А. П. Димовим (1-а авіатранспортна дивізія), за завданням командуючого 17-ю повітряною армією генерала В. О. Судець, 19 вересня доставив до м. Хасково (за 3 км від турецького кордону) 25 автоматників під командуванням підполковника І. З. Котелкова, які й заарештували злочинців. Незабаром пілоти Аерофлоту перевезли їх до Москви²⁹.

Велику підтримку подавав Радянський Союз визвольній боротьбі албанського народу. Влітку і восени 1944 р. радянські транспортні літаки, що базувалися в Барі, доставляли в партизанські загони албанських патріотів-антифашистів, які формувалися в Альпах, зброю, боеприпаси, медикаменти, продовольство тощо.

Перший рейс до албанських месників здійснив 25 липня 1944 р. екіпаж П. Михайлова. В цей день радянським льотчикам потрібно було знайти албанський партизанський загін, який діяв разом з грецькими патріотами і змушений був тимчасово відступити на грецьку територію. Наші пілоти з честю справилися з поставленим завданням. В умовах ночі, в горах, вони зробили посадку на незнайомій і не пристосованій для цього ділянці, доставили в албанський і грецький партизанські загони 11 радянських представників, медикаменти. Десятки рейсів на місяць робили льотчики-транспортники на Далматинське узбережжя — в Албанію, і кожна поява радянських літаків вселяла албанським трудящим віру в перемогу над фашизмом³⁰.

Усього за 1944 р. полки ЦПФ СРСР здійснили 972 польоти до партизанів балканських країн. У тил ворога було закинуто 3750 югославських, албанських і грецьких патріотів-антифашистів³¹.

Допомога Повітряного флоту СРСР рухові Опору переконливо свідчила про глибокий інтернаціоналізм радянських людей, наближала перемогу над ненависним фашизмом.

²⁹ ЦА МЦА, ф. 68, оп. 3329, спр. 194, арк. 27; ЦДАНГ СРСР, ф. 9527, оп. 1, спр. 2138, арк. 211.

³⁰ П. М. Михайлов. Назв. праця, стор. 127, 129.

³¹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 4, стор. 491.

УЧАСТЬ РАДЯНСЬКИХ ЛЮДЕЙ В АНТИФАШИСТСЬКОМУ РУСІ ОПОРУ НА БАЛКАНАХ

В. М. КОЗАК

У роки другої світової війни боротьба проти фашистських загарбників розгорнулася не лише на фронті, але й у ворожому тилу. Під впливом героїчної боротьби радянського народу та його Збройних Сил рух Опору в різних країнах Європи набував дедалі більшого розмаху.

Як і скрізь, антифашистський рух Опору на Балканах за своєю суттю був інтернаціональним, адже в ньому брали участь представники багатьох національностей, зокрема й тисячі радянських громадян — військовополонені та цивільні особи, яким пощастило вирватися з фашистської неволі.

Останнім часом у нашій країні видано ряд праць, автори яких показують участь радянських людей у визвольній боротьбі антифашистів балканських країн у роки війни. Цікаві факти з цього питання містяться, зокрема, в працях М. І. Семиряги, В. І. Клокова, А. В. Кудрицького, І. М. Бречака, В. В. Зеленина і Т. С. Бушуєвої¹. Проте спеціального дослідження на дану тему поки що немає. З огляду на це автор повідомлення прагнув на основі аналізу архівних документів та інших матеріалів визначити кількість радянських людей — учасників руху Опору на Балканах, розкрити їх роль у розвитку антифашистської боротьби.

На основі архівних документів і повідомлень преси вдалося встановити, що пліч-о-пліч з балканськими патріотами ворога громили близько 9 тис. радянських громадян, з яких було сформовано одну ударну бригаду, 12 батальйонів, 24 роти, понад 20 взводів, кілька партизанських загонів. Крім того, радянські люди перебували приблизно в 250 з'єднаннях та частинах народно-визвольних армій і загонах народних месників. Більше 900 радянських партизанів загинуло там у боях з фашистами.

Для народних мас Балканського півострова, що страждали під фашистським ярмом, кожна звістка про події в першій у світі соціалістичній країні, успіхи її доблесної армії, яка громила німецько-фашистські орди під Смоленськом і Москвою, Сталінградом і Курськом, мала велике значення. Тому поява радянських людей серед місцевих партизанів завжди була для останніх радісною подією. Наприклад, 23 грудня 1942 р. газета «Борба» (орган ЦК КПЮ) під заголовком «Найкраща наша перемога» надрукувала повідомлення про втечу з полону при допомозі хорватських партизанів 5 радянських офіцерів. Незабаром два члени цієї групи виїхали до народних месників м. Жумберека. Югославський командир Володимир Попович у ті дні зазначав: «Не можу описати радості, яка охопила всіх нас у зв'язку з цим повідомленням»². На честь радянських гостей у селах влаштовували імпровізовані мітинги.

В березні 1944 р. на народне свято, яке відбулося в районі с. Голубици (Сербія), спеціально запросили двох радянських партизанів. «Прибувши на місце збору, ми розгубилися,— пригадував один з них, А. М. Розказчиков.— Нас щиро вітали, кожен хотів потиснути руки. Потім оточили і почали розпитувати. Важко перелічити всі запитання, з якими присутні зверталися до нас: вони цікавилися, чи правда, що у нас, в Радянській країні, безплатне лікування, що прості люди відпочивають у санаторіях, що шлюб реєструється, тощо».

Сердечно зустрічали радянських громадян скрізь на Балканах. Наприклад, у вересні 1943 р. І. Фонарьов за допомогою зв'язкових прибув до болгарського партизанського загону «Чавдар». «Червоноармієць у загоні! Представник великого братнього народу! Громадянин Радянського Союзу! Вже одно це подвоювало сили загону, подвоївши їх у кожному з нас»³,— згадувала партизанка М. Гребчева. А офіцер 30-го полка народно-визвольної армії Греції (ЕЛАС) Т. Мицопулос пи-

¹ М. И. Семиряга. Советские люди в европейском Сопротивлении, М., 1970; В. И. Клоков, А. В. Кудрицкий, И. М. Бречак. Далеко від Батьківщини, К., 1968; В. В. Зеленин. Участие советских людей в народно-освободительной войне в Югославии.— «Советское славяноведение», 1965, № 6; Т. С. Бушуева. «Русские» роты и батальоны в Народно-освободительной армии Югославии.— «Советское славяноведение», 1972, № 3; і її ж. Народно-освободительная война в Югославии и участие в ней советских людей.— Советские люди в освободительной борьбе югославского народа 1941—1945 гг., М., 1973.

² J. Вујошевић. Црвеноармејци у партизанима.— «Комунист», 1963, № 323.

³ М. Гребчева. В ім'я народу, К., 1964, стор. 209.

сав: «Командир сказав, що ці іноземці — радянські люди (трое втікачів з концентраційного табору в м. Салоніки.— В. К.), які прийшли воювати разом з нами. Ми кинулися обіймати їх, цілувати. В цей день у нашому таборі було справжнє свято»⁴.

Радянські люди — учасники руху Опору — вбачали своїй інтернаціональній обов'язок у тому, щоб нести в масі ідеї Великого Жовтня, закликати їх до єдиних дій у боротьбі проти фашизму. Вони розповідали місцевому населенню про першу в світі державу робітників і селян, успіхи Червоної Армії, доводили неминучість розгрому загарбників, викривали наклепи буржуазної пропаганди на нашу країну. Наприклад, бійці 4-го руського батальйону* 7-ї Воеводинської бригади НВАЮ познайомили югославських трудящих з життям робітників і селян Радянського Союзу, де немає експлуатації людини людиною, ліквідовано безробіття тощо. В характеристиці, виданій 12 червня 1944 р. бійцю 2-го батальйону 9-го полку ЕЛАС Г. М. Ніколаєву одним з обласних комітетів Компартії Греції, зазначено, що він «проводив пропагандистську роботу в селах Пелопоннесу з питань життя в Радянському Союзі»⁵.

Поряд з бесідами на актуальні теми, виступами на мітингах, участю в агітпоходах радянські партизани розповсюджували в містах і селах листівки з текстом повідомлень Радінформбюро, прийнятих по радіо. (Приймачі виготовляли члени підпільних організацій, що існували в концентраційних таборах румунських міст Калафат і Васлуй).

Про велике значення агітаційно-пропагандистської роботи радянських людей серед населення балканських країн свідчили численні факти. Наприклад, 20 січня 1944 р. під час переходу по Словенії боєць 2-го руського батальйону 18-ї бригади НВАЮ П. І. Ляшко записав у своєму щоденнику: «Прийшли до с. Штяк. Ввечері організували мітинг. Після цього до нас прибуло 30 нових партизанів». Колишній боєць 13-го полку ЕЛАС І. Д. Парамонов згадував: «У визволених від ворога грецьких селах, де відбувалися мітинги, поруч з агітаторами часто-густо стояла група радянських партизанів. І завжди всі чоловіки вступали до ЕЛАС. Якщо хтось не міг цього зробити, він, як правило, виймав сховану зброю, патрони і віддавав їх партизанам». Після бесід, які проводили члени підпільної антифашистської організації, що діяла в концентраційному таборі м. Васлуй, з демократично настроєними солдатами 25-го піхотного полку, дислокованого там, дезертирувало близько 200 солдатів. Не без допомоги радянських військовополонених, висланих на роботу в с. Войнешті колишнього Тутовського повіту, більше 400 румунських наймитів, які працювали в місцевого поміщика, організували влітку 1943 р. страйк і добилися підвищення заробітної плати.

Радянські громадяни багато зробили для розвитку руху Опору на Балканах. Вирвавшись на волю, голодні й змучені, вони інколи долали сотні кілометрів, щоб потрапити до загонів народних месників. «Радянські люди, не гаючи часу, бралися до зброї, а якщо її не було, то добували в боях», — писав командир 2-го полку ЕЛАС Димитріу-Нікіфорос⁶. Наприклад, В. Г. Гудлаху, який втік з табору смерті в Греції, партизани дали тільки ножа. Через кілька днів радянський воїн у сутичці з ворогом здобув вогнепальну зброю⁷.

⁴ Т. Мицопулос. Русские Гефесты. — Память сердца, М., 1965, стор. 47.

* Так в оперативних документах частин НВАЮ і ЕЛАС називалися партизанські формування, які склалися з радянських громадян.

⁵ Іжевський краєзнавчий музей, документальний фонд, № 426/546.

⁶ «Правда», 31 жовтня 1965 р.

⁷ «Известия», 9 травня 1965 р.

Поряд з хоробрістю, готовністю до самопожертви заради визволення інших народів радянські бійці показували зразки дисциплінованості, сумлінного виконання солдатського обов'язку. Перебуваючи в частинах народно-визвольних армій і загонах народних месників, вони чітко виконували накази командирів, були вірними партизанській клятві, підвищували свою бойову виучку. Характерно, що внутрішній розпорядок і бойова діяльність формувались, які складалися лише з радянських патріотів, регламентувалися правилами, наближеними до статутних вимог Червоної Армії. Так, 2-й руський батальйон 18-ї бригади 9-го корпусу НВАЮ ділився на роти, взводи і відділення. У ньому були штаб, який керував усіма операціями, мінометний і господарський взводи, санітарна частина тощо⁸. Подекуди загарбники зустрічали такий рішучий опір з боку цих партизанських формувань, що вважали їх регулярними частинами Червоної Армії. У лютому 1944 р. 2-й руський батальйон 18-ї бригади НВАЮ розгромив велику колону гітлерівців. На допитах полонені фашисти розповідали, що вважали партизанів радянськими парашутистами. Один з фашистів навіть заявив, що такі блискавичні атаки йому доводилося бачити лише на Східному фронті⁹. Коли взимку 1945 р. 5-й руський батальйон 5-ї Чорногорської бригади НВАЮ пробивався з боями в напрямку м. Сараєво, серед окупантів поширилися чутки, нібито це переміщується десантна частина Червоної Армії.

Значний вклад внесли радянські воїни-інтернаціоналісти у справу бойової підготовки патріотів балканських країн, охоче ділячись з ними своїм фронтовим досвідом. З цього приводу в одному інтерв'ю заступник командира 18-ї бригади НВАЮ Ф. Бавец підкреслював, що в руському батальйоні «служили люди, які вже воювали на фронті. Тому вони були досвідченими, добре навченими»¹⁰. Так, з 500 бійців основного складу 1-ї руської ударної бригади, що діяла в Словенському Примор'ї, 375 (75%) в минулому були воїнами Червоної Армії (з них: 65 чол. — офіцерами, 110 — сержантами і старшинами, 200 — рядовими), решта — цивільні особи, вивезені в фашистську неволю. З 200 бійців основного складу 4-го руського батальйону 7-ї Воеводинської бригади НВАЮ 190 чол. (95%) раніше служили в Червоній Армії (з них 13 чол. були офіцерами, 18 — сержантами і старшинами, 159 — рядовими). 51 борець, або кожний четвертий, був поранений на фронті¹¹.

Командування народно-визвольних армій широко використовувало бойовий досвід і військову майстерність радянських воїнів, особливо офіцерів. Останніх часто залучали до роботи в штабах, планування і здійснення операцій. Лише в штабі 34-ї дивізії НВАЮ працювали 12 радянських офіцерів з 29, які перебували в цій частині¹². У розробці планів операцій, здійснюваних 30-ю дивізією та 9-м корпусом НВАЮ, нерідко брав участь командир 2-го руського батальйону, а згодом 1-ї руської ударної бригади А. Г. Дяченко. В жовтні 1944 р. йому було присвоєно звання порочника (старшого лейтенанта), а в травні 1945 р. — капітана НВАЮ. Начальником штабу 11-ї Македонської удар-

⁸ Г. Жильев. Ударная бригада. — Плечом к плечу, М., 1969, стор. 253.

⁹ А. И. Дьяченко. На земле Словенского Приморья. — Советские люди в освободительной борьбе югославского народа, стор. 65.

¹⁰ «TV — 15», 10 грудня 1969 р.

¹¹ Архів Міністерства оборони СРСР (далі — Архів МО СРСР), ф. 431, оп. 87 509, спр. 15, арк. 120—126, 142—145, 158—159, 167—168; спр. 16, арк. 104—108; спр. 18, арк. 9—15, 33—34, 155—156; ф. 439, оп. 87 480, спр. 1, арк. 116, 118—122, 139; спр. 2, арк. 131—136; оп. 87 481, спр. 15, арк. 63—64, 113—114 (підррахунки автора).

¹² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, t. 5, knj. 36, Beograd, 1968, стор. 444—445.

ної бригади був В. О. Синицький, заступником командира 1-ї Сербської артилерійської бригади — Г. Акоюн¹³.

Радянські офіцери проводили в частинах також партійно-політичну роботу. Так, С. М. Кухаренка було призначено членом політвідділу 10-ї дивізії НВАЮ¹⁴, який очолював відомий югославський письменник Бранко Чопич. Пропагандистом в одній з частин ЕЛАС, яка воювала в районі Флоріни, став радянський офіцер Семен («Спмос») ¹⁵.

Світлу пам'ять про себе залишив у Болгарії радянський партизан Тринського загону Михайло («Миша»). Єдиний кадровий офіцер у загоні, він організував курси, на яких читав лекції з тактики, регулярно проводив практичні заняття, що допомагало народним месникам краще орієнтуватися в бойовій обстановці ¹⁶.

Справжніми наставниками своїх побратимів на Балканах були й рядові радянські воїни. Зокрема, в 5-му батальйоні 4-ї Чорногорської бригади НВАЮ, 9-му полку ЕЛАС, 8-му батальйоні 6-ї дивізії народно-визвольної армії Албанії (НВАА) вони проводили заняття з тактичної та вогневої підготовки. Для передачі фронтового досвіду командування Тринського загону нерідко посилало в різні підрозділи Ф. М. Бурейка, Н. Л. Матвієнка, В. В. Дударева, П. М. Фролова. Генерал Болгарської Народної армії С. Тринський згадує: «Серед нас були чотири червоноармійці, які охоче передавали свій бойовий досвід і які на болгарській землі билися так, нібито воювали за свою рідну радянську землю» ¹⁷.

В народно-визвольних арміях та партизанських загонах радянські воїни були автоматниками, кулеметниками, мінометниками, що пояснювалося їх добрим знанням військової техніки. Наприклад, у Зетському партизанському загоні (Чорногорія) трофейним мінометом користуватися ніхто не вмів. Допоміг радянський боець С. М. Михайлов. Він швидко освоїв міномет і згодом став командиром мінометного відділення. Радянських громадян посилали в інженерії та саперні батальйони, автокоманди та інші спеціальні частини ¹⁸. Серед них були й знавці радіосправи. Зокрема, член ЦК Компартії Македонії Б. Темелковський повідомляв у травні 1944 р. в штаб про те, що «техніки (росіяни) перевіряли рацію і дійшли висновку, що вона справна» ¹⁹.

Нерідко для посилення боездатності окремих підрозділів їх поповнювали за рахунок радянських воїнів. Так, наприкінці квітня 1944 р. бійці 4-го руського батальйону 9-ї бригади 18-ї дивізії НВАЮ ввійшли до складу її трьох бригад, зокрема 10-ї Люблянської ²⁰, яка однією з перших вступила до столиці Словенії навесні 1945 р. Наприкінці липня 1944 р. солдати та офіцери руського батальйону — складової частини Туропольсько-Посавського партизанського загону влилися до батальйонів ударної бригади «Франьо Огулинац Сельо» (Хорватія) ²¹, яка незадовго до цього зазнала тяжких втрат.

Радянські громадяни брали активну участь у роботі служби оповіщення, організованої в роки війни в Югославії для передачі бойових

¹³ М. И. Семиряга. Назв. праця, стор. 148.

¹⁴ В едином порыве, М., 1971, стор. 187.

¹⁵ Г. Неделкос, С. Коцопулос. И всевали, и пели «Катюшу». — Память сердца, стор. 59—60.

¹⁶ «Работническо дело», 5 серпня 1969 р.; «Отечествен фронт», 14 квітня 1965 р.

¹⁷ М. Алексиев. Бойната дружба между съветските и българските воине, София, 1966, стор. 48.

¹⁸ Zbornik dokumenata i podataka..., t. 4, knj. 32, Beograd, 1968, стор. 738—739; t. 5, knj. 36, стор. 566—567, 574, та ін.

¹⁹ Там же, t. 7, knj. 3, Beograd, 1954, стор. 182.

²⁰ Архів Інституту історії робітничого руху в м. Любляна (Словенія). Фонд народно-визвольної боротьби.

²¹ V. Valjan. Brigada "Franjo Ogulinač Seljo", Beograd, 1968, стор. 166.

наказів, даних розвідки тощо. Це було пов'язано з величезним ризиком. Адже ще влітку 1943 р. фашистське командування створило спеціальні команди, які по-звірячому замордовували патріотів²². Незважаючи на це, радянські партизани вчасно доставляли важливі донесення. Так, у штабі Пролетарського корпусу (Боснія) неодноразово бував В. П. Ширков, який приносив сюди секретні документи²³. Все це свідчило про великий авторитет, яким користувалися радянські воїни-інтернаціоналісти на Балканах. З цього приводу югославський партизанський командир Мірко зазначав: «Побачивши ваших солдатів далеко від Батьківщини, я дійшов думки, що кожний з них нібито в фокусі уособлює всю Радянську Армію. Мені доводилося вивчати звички солдатів і німецьких, і італійських, й інших армій. Їхні солдати, відірвавшись від частини, переставали бути воїнами. Грабували, розправлялися з неозброєними жителями, робили все, що їм заманеться, тільки не були солдатами. Ваші — ні, вони не такі. Радянський боець, залишившись один, перетворюється ніби в самостійну армію. Він сам собі й командир, й політпрацівник, й солдат»²⁴.

25 квітня 1944 р. 18-й бригаді НВАЮ, першій з шести бригад 9-го корпусу, було присвоєно звання ударної²⁵. Ударним (гвардійським) став і 2-й руський батальйон цієї бригади. «Ударні батальйони відрізняються від інших партизанських загонів, — зазначалося в одному з наказів югославського командування, — сталевою дисципліною, кращою зброєю і великою рухливістю, а також тим, що вони діють не лише на якийсь певний територію»²⁶.

Руський батальйон 18-ї бригади НВАЮ, який після боїв за Триєст було перейменовано в 1-шу руську ударну бригаду, вніс значний вклад у боротьбу з фашистами. В звіті штабу 9-го корпусу югославської армії від 22 травня 1945 р. підкреслювалося, що радянські громадяни — учасники руху Опору за період з 1 жовтня 1943 р. до 5 травня 1945 р. взяли участь у 86 боях, 54 нападах на ворожі опорні пункти та комунікації. Під час великих наступів німецько-фашистських військ саме радянські бійці тричі врятовували від розгрому весь 9-й корпус, за що одержали подяки від штабів 30-ї дивізії і 9-го корпусу НВАЮ та від радянської військової місії, а 2-й батальйон 1-ї руської ударної бригади було нагороджено орденом «Партизанська зірка» III ступеня²⁷. Югославське командування неодноразово відзначало героїзм й воїнів 4-го руського батальйону 7-ї Воеводинської бригади і руської роти 2-ї Македонської бригади²⁸.

Теплі слова подяки за героїзм і відданість справі інтернаціоналізму заслужили також радянські партизани, які воювали на території Болгарії, Греції та інших балканських країн. Ось що, наприклад, писали про них командир болгарського інтернаціонального солдатського батальйону Михньов і комісар Стойчев: «В боях героїчно поводитися і своїм прикладом надихали інших партизанів. Вони не залишали поля бою навіть тоді, коли були тяжко поранені»²⁹. Хоробро бився на грець-

²² Архів МО СРСР, ф. 243, оп. 10 389, спр. 16, арк. 271.

²³ Они освобождали Европу, Донецк, 1970, стор. 146—147.

²⁴ Путь героя, Баку, 1959, стор. 73.

²⁵ Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd, 1964, стор. 739.

²⁶ История Югославии, ч. II, М., 1963, стор. 222.

²⁷ Советские люди в освободительной борьбе югославского народа, стор. 157—158.

²⁸ Архів МО СРСР, ф. 243, оп. 2914, спр. 72, арк. 17; ф. 1164, оп. 1, спр. 102, арк. 10; Л. Георгиевски. Огнени врвци, Београд, 1970, стор. 135—137.

²⁹ «Известия», 2 червня 1966 р.

кій землі й партизанський загін «Свобода», який складався з радянських громадян. За мужність і відвагу, виявлені в боях, йому було вручено Червоний прапор ЕЛАС³⁰.

Радянські партизани, які воювали на Балканах, завдали значних втрат окупантам. З 1 жовтня 1943 р. до 5 травня 1945 р. лише бійці 1-ї руської ударної бригади знищили 7358 і поранили 10 990 ворожих солдатів та офіцерів, а 524 фашисти взяли в полон. Крім того, вони вивели з ладу 13 броньовиків, 9 танків, висадили в повітря 4 ешелони (зокрема, один з живою силою), 114 автомашин, 7 залізничних мостів, 6 електростанцій, спалили 39 казарм, захопили 13 гармат, 95 кулеметів, 1013 гвинтівок, 5300 снарядів та мін, 216 000 патронів, кілька складів тощо³¹.

Сміливо й рішуче діяли солдати і офіцери 5-го руського батальйону 5-ї Чорногорської бригади НВАЮ. В одному з донесень штабу цієї бригади штабові 3-ї ударної дивізії повідомлялося, що з 15 по 31 грудня 1944 р. знищено, поранено і взято в полон 877 німецьких солдатів та офіцерів, а також захоплено багато зброї³². Немала заслуга в цьому належала 5-му руському батальйону, який бився на найвідповідальніших ділянках. Ще один приклад. Тільки в бою за одне боснійське село руська рота 8-ї ударної Країнської бригади НВАЮ розгромила гарнізон противника чисельністю 500 чол. За успішне проведення цієї операції югославське командування висловило подяку всьому особовому складові роти, а її командира А. О. Болотова і частину бійців представило до нагороди³³. На бойовому рахунку руської роти — чимало таких перемог, недаремно її командир став кавалером шести югославських орденів³⁴.

Значних втрат у живій силі й техніці завдали ворогові і радянські партизани, які воювали в Греції. Лише бійці руської роти 13-го полка ЕЛАС знищили сотні фашистів. Радянські громадяни — бійці ЕЛАС — висадили в повітря кілька німецьких ешелонів, великих мостів тощо³⁵. Успішно громили окупантів радянські учасники руху Опору в Румунії. В районі м. Слобозія 25—30 серпня 1944 р. вони знищили близько 100 гітлерівських солдатів і офіцерів, а 400 — взяли в полон, вивели з ладу або захопили багато військової техніки, зокрема 5 гармат, десятки автомашин, велику кількість боеприпасів³⁶. За виявлену хоробрість у боротьбі проти загарбників румунський корпусний генерал оголосив подяку радянським партизанам — колишнім в'язням концтраційного табору в м. Слобозія.

Про самовідданість і стійкість радянських патріотів — учасників антифашистської боротьби на Балканах — свідчили й високі нагороди, яких вони були удостоєні. Так, одним з найвищих югославських орденів «Братерство і єдність» нагороджені бійці НВАЮ С. М. Кухаренко, М. Г. Фостик та інші³⁷. 256 солдатам і командирам 1-ї руської ударної бригади НВАЮ були вручені югославські ордени і медалі³⁸.

³⁰ А. Саркисов. Без вести пропавшие, Баку, 1968, стор. 117—118.

³¹ Советские люди в освободительной борьбе югославского народа, стор. 158.

³² Zbornik dokumenata i podataka..., t. 3, knj. 8, Beograd, 1962, стор. 609—612.

³³ «Известия», 6 жовтня 1967 р.

³⁴ Матеріали Радянського комітету ветеранів війни (далі — Матеріали РКВВ). Анкети радянських учасників визвольної війни в Югославії.

³⁵ Іжевський краєзнавчий музей, документальний фонд, № 5309/УСМ; «Известия», 9 травня 1965 р.

³⁶ Центральний музей Збройних Сил СРСР, документальний фонд, № 59 447(4) 38 957.

³⁷ Матеріали РКВВ. Анкети радянських учасників визвольної війни в Югославії.

³⁸ В. В. Зеленин. Назв. праця, стор. 39.

На знак визнання особливих заслуг партизанських формувань, які склалися з радянських громадян, їм присвоювали почесне звання «ударних».

Радянські партизани користувалися великою повагою трудящих балканських країн. Наприклад, восени 1944 р. жителі м. Фів палко вітали своїх визволителів, серед яких були й радянські люди. «Ця демонстрація дружніх почуттів грецького народу до Радянського Союзу повторювалася щодня доти, поки наші бойові товариші перебували в Фівах. Подібні незабутні картини можна було спостерігати у ті дні в Афінах та інших містах»,³⁹— згадував командир 2-го полка ЕЛАС Д. Димитріу-Нікіфорос. Так зустрічали радянських партизанів і в багатьох інших містах Балканського півострова.

Отже, участь радянських громадян у русі Опору на Балканах мала велике морально-політичне і військове значення. В їх особі трудящі Балканського півострова побачили представників соціалістичного суспільства — людей нової моралі, вірних синів Батьківщини і полум'яних інтернаціоналістів. Радянські патріоти несли в маси революційні ідеї, проводили антифашистську агітацію, ділилися з своїми побратимами військовими знаннями і бойовим досвідом, завдавали втрат ворогові у живій силі і техніці. В свою чергу, трудящі Балкан допомагали радянським громадянам ставати до лав народних месників і продовжувати боротьбу з фашистськими загарбниками.

Бойове братерство між радянським народом і народами балканських країн прискорювало розгром їх спільного ворога — німецького фашизму. Активна участь радянських людей у русі Опору сприяла зростанню авторитету нашої країни серед трудящих балканських держав.

³⁹ «Правда», 31 жовтня 1965 р.

БОЙОВА СПІВДРУЖНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ТА УГОРСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ (1942—1945 рр.)

Ф. С. РЕПРИНЦЕВ

Тридцять років тому в жорстоких боях проти німецько-фашистських загарбників Червона Армія почала визволення країн Європи. В усій своїй величчї постає перед світом благородний подвиг радянського воїна, який приніс народам свободу і незалежність.

Велику допомогу радянським військам на фронті подавали партизани, які діяли в тилу ворога. Поряд з громадянами СРСР у боротьбу з фашистами в їхньому тилу включалися представники як поневолених, так і тих країн Європи, які тривалий час були сателітами гітлерівської Німеччини. Саме до цієї групи й належать угорські антифашисти, які різними шляхами вливалися у лави радянських партизанів й разом з ними внесли гідний вклад у справу визволення своєї батьківщини, боротьби за свободу і незалежність угорського народу.

У 1938—1940 рр. на прохання Хорті гітлерівська Німеччина передала Угорщині територію Закарпатської України, Південної Словаччини, Північної та Північно-Східної Трансильванії, Бачки, загарбавши їх у Чехословаччині, Румунії та Югославії. При цьому було обумовлено вступ Угорщини до Антикомінтернівського пакту, а пізніше й участь у війні проти СРСР.

Фашистський розбійницький уряд вимагав активної участі угорських військ у війні проти СРСР. Їх було направлено у лісові райони Північної України для боротьби з партизанами. Після блискучих перемог Червоної Армії під Москвою, а пізніше — під Сталінградом і на Верхньому Дону серед особового складу військ угорської армії почали зростати антивоєнні й антифашистські настрої.

Чималий вклад у боротьбу проти німецького фашизму внесли угорці, які з різних причин опинилися в Радянському Союзі й входили до складу угорської комуністичної еміграції. Вони не тільки сприяли створенню на батьківщині широкого антифашистського фронту, але й проводили масово-політичну роботу серед угорських військовополонених. Цій меті була підпорядкована й робота радіостанції ім. Кошута в Москві, а пізніше — випуск газети угорською мовою.

Значну частину угорських антифашистів у СРСР становили солдати й офіцери угорської армії, які добровільно перейшли на бік радянських військ та партизанів, а також ті, що потрапили у полон і вже тут визначили своє місце у боротьбі з фашизмом.

Починаючи з січня 1942 р., закордонне бюро ЦК Комуністичної партії Угорщини за домовленістю з урядом СРСР направило з Москви у тил ворога декілька добре підготовлених десантних груп для організації та розгортання партизанського руху як на окупованих Угорщиною територіях, так і в самій Угорщині.

Наприкінці січня 1942 р. в одному з таборів військовополонених угорців відбувся антифашистський мітинг, на якому солдати й офіцери угорської армії обговорювали питання про те, «...що повинні зробити угорський народ і армія, щоб врятувати Угорщину від катастрофи і загибелі». Було ухвалене звернення «До угорського народу і армії», в якому, зокрема, говорилося: «Хай прозвучить його (угорського народу.— Ф. Р.) владний голос, що вимагає негайного припинення війни негайного повернення угорської армії на батьківщину»¹.

Перемоги Червоної Армії на фронті, відчутні удари партизанів по ворогу з тилу, як і масова, антифашистська робота армійських і партизанських політорганів серед солдатів фронтових і окупаційних ворожих військ, справляли на них значний вплив. Починаючи з 1942 р. на бік радянських військ і партизанів стали переходити окремі солдати й офіцери, а згодом і цілі групи угорських військовослужбовців. Так, поблизу станції Навля Брянської області у загін О. М. Сабурова перейшов командир роти 42-го полку 105-ї піхотної дивізії Йозеф Майер. Він заявив, що вважає себе чесним угорцем і має велике бажання воювати за щастя угорського народу. Свого слова він чесно дотримався у бою з фашистами. 27 травня 1943 р. в одній з листівок Йозеф звернувся із закликом до угорських солдатів і офіцерів боротися з гітлерівцями².

16 травня 1942 р. у партизанське з'єднання С. А. Ковпака влилися 30 угорських антифашистів на чолі з лейтенантом Габором Турчан. А 26 травня, під час нічного бою за Путівль, ще кілька чоловіків. Угорський комуніст-емігрант Пал Фельдеші, який був присутній при цьому, звернувшись до С. А. Ковпака, заявив: «Дозвольте мені подякувати вам від імені угорського народу за те, що, повіривши ось цим лісдям, ви врятували честь угорського народу». «Мене нема за що дякувати,— відповів на це Сидір Артемович.— Я комуніст і повірив цим лісдям, давши їм зброю в руки тому, що вони прості робітники і селяни

¹ «Правда», 22 лютого 1942 р.

² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 1002, арк. 1.

³ С. А. Ковпак. Солдаты Малой земли, К., 1966, стор. 246—247.

люблять свою країну й готові боротися за неї проти наших спільних ворогів. Прості люди праці завжди допомагають один одному»⁴.

У липні 1942 р., коли з'єднання С. А. Ковпака перебувало у Брянських лісах, до нього поодинокі й групами почали переходити зі зброєю в руках солдати 47-го угорського полку. Початок цьому поклав солдат Габор Туровці, який пройшов разом з українськими партизанами бойовий шлях від Брянських лісів до Правобережної України. Виконуючи накази партизанського командування, Туровці брав участь у ризикованих операціях. Всі доручення він виконував сумлінно і вчасно, на його рахунок було кілька підірваних ешелонів з живою силою і технікою ворога. Одного разу, коли з'єднання вже наближалось до Дніпра, він пішов на завдання й не повернувся. Вже після війни стало відомо, що Габор потрапив до рук гітлерівців, які видали його угорському окупаційному командуванню. Після двотижневих катувань хортістський військовий трибунал засудив мужнього героя-антифашиста до розстрілу. 28 листопада 1942 р. Туровці було страчено⁵.

Розгром німецько-фашистських військ під Сталінградом, поразка 2-ї угорської армії на Верхньому Дону (січень — лютий 1943 р.) ще більше посилили антивоенні й антифашистські настрої серед угорських військовослужбовців. Солдати і офіцери цілими підрозділами почали переходити на бік Червоної Армії⁶, а також партизанів.

Командири з'єднань ровенських партизанів В. А. Бегма та І. Ф. Федоров попросили надіслати в загони друкарське устаткування та угорський шрифот для друкування листівок угорською мовою, що й було зроблено⁷. Наприкінці липня 1943 р. командування Сумського з'єднання українських партизанів на чолі з С. А. Ковпаком та С. В. Рудневим розробило план відправки добровольців — колишніх військовослужбовців угорської армії на батьківщину для розгортання партизанської боротьби в районах, окупованих угорськими військами, а також у самій Угорщині. Пропозицію комісара з вдячністю прийняли Ю. Горба, А. Гомада, В. Догей, І. Козун, І. Драгун, К. Маркович, Т. Маріман, Ф. Лукаш (Лукач). «Ідіть до себе на батьківщину, — звернувся до них комісар з'єднання С. В. Руднев, — очолюйте народні маси, організуйте партизанські загони і навалюйтеся на ненависного ворога. Боріться так, як ви боролись разом з нами»⁸.

Влітку 1943 р. солдати і офіцери-угорці встановили зв'язки з партизанами та комуністичним підпіллям м. Малина Житомирської області. Командир розташованого тут угорського батальйону допомагав партизанам зброєю, інформував їх про передислокацію каральних загонів, передавав паролі⁹. 26 вересня 1943 р. на ст. Аврамовська (Білоурська РСР) на бік партизанів перейшов кулеметний взвод у складі 31 солдата разом із своїм командиром Дюлою Кішем. Угорців влили у три роти, в складі яких вони й боролися з фашистами. Пізніше Д. Кіш навчався в антифашистській школі в Красногорську¹⁰.

Для організації ефективної боротьби проти фашистів на території Угорщини та в окупованих нею районах закордонне бюро ЦК Комуністичної партії Угорщини вирішило направляти туди організаторські групи та окремих комуністів. Одна така група, очолювана комуністом Ріхардом Рожа, спустилася на парашутах за 40 км від Варшави з

⁴ Апрельский ветер, М., 1965, стор. 198.

⁵ С. А. Ковпак. Від Путивля до Карпат, К., 1973, стор. 163—164.

⁶ М. І. Наумов. Степовий рейд, К., 1961, стор. 65—75.

⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 62—5, спр. 55, арк. 149.

⁸ С. В. Руднев. Щоденник про Карпатський рейд, К., 1948, стор. 81—82.

⁹ О. Є. Опанасюк. Кров і фата, К., 1967, стор. 152—154.

¹⁰ "Hadtörténelmi közlemények", 1955, № 1, стор. 118.

завданням за допомогою місцевих партизанів перейти на територію Угорщини й розгорнути там партизанський рух. Під час приземлення 2 парашутисти, у тому числі й Ріхард Рожа, потрапили на ворожу засідку й загинули. Така ж доля спіткала й відомого угорського революціонера Дьєрдя Кіліана, який у липні 1943 р. приземлився на парашуті поблизу Варшави, але був заарештований гестапо й загинув¹¹.

Більш вдало діяла організаторська група на чолі з ветераном угорського революційного руху, учасником громадянської війни комуністом Ференцом Владиславовичем Патакі. До її складу входили закарпатські українці, брати Василь і Степан Чижмарі, Іван Ловга, Михайло Дякун, Семен Лизанець та чех Вацлав Цемпер. У ніч з 18 на 19 серпня 1943 р. вони приземлилися на парашутах поблизу сіл Драгового і Копашневого Хустського округу¹². З допомогою місцевого населення група встановила зв'язок з підпіллям, збирала відомості про дислокацію ворожих частин, їх переміщення, розташування аеродромів тощо. Згодом, створивши партизанські осередки, які розгорнули антифашистську боротьбу в Хустському, Іршавському, Мукачівському, Севлюшському та інших округах, Ф. Патакі разом з радистом М. Дякуном та зв'язківцями О. Гандер, батьком і сином Уйфолушами виїхали нелегально до Будапешта¹³.

За доносом зрадників у ніч на 27 лютого 1944 р. жандарми оточили будинок № 27 по вулиці Глибокій у Хусті, де переховувався поранений В. Цемпер. У нерівному бою полягли С. Чижмар, С. Лизанець, В. Цемпер і місцеві комсомольці Олена та Юрій Логойди^{14–15}. Багато підпільників загинули у концтаборах Даутмертен, Дахау, Натцвайлер та ін.¹⁶

Наприкінці березня Ф. Патакі мав зустрітись із зв'язковою О. Гандер. На місці зустрічі його було заарештовано. Не домігшись від нього зізнання, вороги стратили його 4 листопада 1944 р. на подвір'ї тюрми у Шопроні¹⁷.

Про мужність Ф. Патакі автору статті розповіла єдиний із живих свідків перебування його в Ужгородській і Шопронській тюрмах колишня радянська партизанка Р. М. Пацан (Попова), яка нині живе й працює медсестрою у поліклініці м. Придніпровська Дніпропетровської області. Вона розповідала, що навіть у тюрмі Ф. Патакі був небезпечним для ворогів. В останньому листі до сім'ї він заповідав «робити так, як робив би він, коли життя вимагає всієї людини з повним серцем, чистою і сміливою душею»¹⁸. У цьому листі-заповіті увесь Ф. Патакі — непохитний більшовик, мужній патріот, непримиренний ворог фашизму. Його життя, боротьба і героїчна смерть стали символом непорушної єдності трудящих Радянського Союзу і Угорської Народної Республіки.

Перемоги Червоної Армії на фронтах Великої Вітчизняної війни сприяли дальшим зрушенням в настроях угорських військовополонених. Найбільш свідомі з них розуміли, що в умовах розвалу гітлерівської коаліції обов'язок кожного чесного угорця в міру сил допо-

¹¹ Молодая гвардия, М., 1959, стор. 66; Герои бессмертны, М., 1964, стор. 110, 134—135; Мы — молодая гвардия, М., 1959, стор. 193.

¹² О. Довганич, К. Лустяг, Б. Співак. Слідами легенди, Ужгород, 1971, стор. 55.

¹³ Антифашистское движение сопротивления, М., 1962, стор. 285; «Україна», 1968, № 38, стор. 10—11.

^{14–15} «Україна», 1970, № 9, стор. 11.

¹⁶ «Україна», 1968, № 38, стор. 10.

¹⁷ «Правда Украины», 31 грудня 1969 р.

¹⁸ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3, К., 1969, стор. 318; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 201, арк. 37.

магати в боротьбі з фашистською Німеччиною. На цей час в СРСР були вже створені окремі підрозділи й частини чехословацьких, польських та румунських військ. Серед угорських військовополонених також зріла думка про створення таких підрозділів.

3 грудня 1943 р. у Київській партизанській школі почали навчання перші угорці-антифашисти¹⁹. У великих з'єднаннях радянських партизанів під командуванням А. П. Бринського, М. І. Наумова, О. Ф. Федорова та інших вони запозичували досвід збройної боротьби. З великою теплою згадує двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров про 12 угорців-«практикантів», які в лютому — травні 1944 р. брали участь у бойових діях з'єднання²⁰. Багато з них за сміливість та відвагу, проявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, були нагороджені медалями «Партизану Вітчизняної війни 1 ступеня».

З виходом радянських військ на державний кордон становище в Угорщині різко змінюється. Гітлерівські війська повністю окупували Угорщину. Це викликало обурення майже в усіх верствах народу й зробило певний вплив на поведінку угорських військ на фронті. Багато солдатів і офіцерів перейшли на бік Червоної Армії.

Навесні 1944 р. закордонне бюро Комуністичної партії Угорщини в СРСР звернулося до радянських комуністів з проханням допомогти у підготовці організаторських груп для розгортання партизанського руху на угорській території. Завдання готувати кадри для боротьби з ворогом в Угорщині, Румунії та Чехословаччині було покладено на УШПР²¹. З цього часу в школах особливого призначення УШПР найбільше число курсантів становили угорські антифашисти. Якщо в травні 1944 р. їх було 89, то наприкінці 1944 р. — 660²².

12 травня 1944 р. поблизу с. Ізвор (нині Родниківка) за 35 км на північний схід від Мукачєвого висадила організаторська група ім. Ватутіна у складі 11 чол.²³ За короткий час вона виросла у партизанський загін під командуванням А. Ф. Ільїна, в якому вже наприкінці жовтня налічувалося 192 бійці. Партизани знищили і обеззброїли 200 окупантів, врятували від фашистської розправи населення семи сіл. Слідом за цією групою УШПР направив в Угорщину та Закарпаття ще кілька партизанських груп.

З метою більш успішних дій партизанських організаторських груп на угорській території закордонне бюро Комуністичної партії Угорщини радило УШПР направляти організаторські групи у промислові райони, де переважало робітниче населення.

Керівником першої групи було призначено колишнього льотчика хортістської армії Мартона Сеньї, який, навчаючись у партизанській школі, одержав всебічну підготовку для ведення війни в тилу ворога, а досвіду боротьби з фашистами набув на Волні у загоні польських партизанів²⁴. За мужність і хоробрість Радянський уряд нагородив його медаллю «Партизану Вітчизняної війни 1 ступеня».

Група складалася з 13 бійців: 3 радянських партизанів і 10 угорців. Згідно наказу 8 серпня 1944 р. вони десантувалися у Північній Угорщині (у районі м. Озд) й розгорнули там диверсійні дії на залізниці

¹⁹ Освобождение Венгрии от фашизма, М., 1965, стор. 178.

²⁰ О. Ф. Федоров. Остання зима, К., 1965, стор. 236—237.

²¹ В. І. Клоков. Допомога українського народу рухові Опору.— «УІЖ», 1965, № 5, стор. 36.

²² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 62—17, спр. 17, арк. 21.

²³ Там же, оп. 62—2, спр. 379, арк. 1—6.

²⁴ Архів Президії Верховної Ради УРСР (далі — АПВР УРСР), спр. 84/4, арк. 2, 3—8, 15—28; П. Выходец. Они стали партизанами. Освобождение Венгрии от фашизма, М., 1965, стор. 179—180.

Хатван—Мішкольц. Проте групу спіткала невдача: на її слід напали жандармерія і війська. Під час бою загинуло кілька партизанів, у тому числі командир, комісар і начальник штабу групи, а чотирьох партизанів-угорців було взято у полон. 4 листопада 1944 р. їх розстріляли²⁵.

Друга група під командуванням Дюли Уста, яка складалася з 23 чол. (5 радянських партизанів та 18 угорців), висадилася за 11 км на південь від Мукачєвого. До вересня чисельність групи зросла за рахунок місцевого населення до 94 чол. Після того, як до її складу влилися рештки загону І. Прищепи, було утворено об'єднаний загін, який дістав ім'я Ференца Ракоці²⁶. На жовтень 1944 р. у ньому налічувалося 158 партизанів. За час перебування в тилу ворога загін пустив під укіс 9 ешелонів з живою силою, боеприпасами та військовим спорядженням, знищив 2 залізничних та декілька гужових мостів, було вбито 385, поранено 412 і взято у полон 267 ворожих солдатів і офіцерів²⁷.

Виявом почуття дружби до радянського народу був лист командування загону ім. Ф. Ракоці до ЦК ВКП(б) і Радянського уряду. «Від імені угорських партизанів нашого загону,— зазначалося в ньому,— ми висловлюємо вдячність народам Радянського Союзу, Комуністичній партії та УШПР за те, що вони дали нам можливість взяти участь у великій боротьбі радянського народу за визволення людства від фашистських варварів, за створення вільної, незалежної, демократичної Угорщини. Обіцяємо й надалі, не шкодуючи свого життя, всіма силами боротися за остаточний розгром німецько-фашистських загарбників та їх поплічників в Угорщині, бути носіями дружби й тісного союзу між угорським і радянським народами»²⁸.

Багато угорців боролися з фашизмом у партизанських загонах, які були направлені у Словаччину. Так, у загоні ім. Щорса (командир В. П. Логвиненко) діяла угорська рота під командуванням Бели Фаркаша, що налічувала 197 чол.²⁹ Близько 300 угорських солдатів і офіцерів, які добровільно перейшли на бік партизанів, боролися з ворогом у з'єднанні під командуванням О. М. Садилєнка. Наприкінці грудня 1944 р. з них було створено окрему угорську партизанську бригаду³⁰. У 14 з 53 перекинутих у Словаччину груп було 1314 угорців*.

Мужність і відвага угорських патріотів-інтернаціоналістів, які пліч-о-пліч з Червоною Армією і радянськими партизанами хоробро билися проти спільного ворога — німецького фашизму, була високо оцінена Радянським урядом. На відзнаку 25-х роковин визволення Угорщини від гітлерівців Президія Верховної Ради СРСР Указом від 11 травня 1970 р. нагородила 80 угорських громадян — активних учасників боротьби з німецько-фашистськими загарбниками орденами і медалями Радянського Союзу³¹.

Бойова співдружність радянських і угорських партизанів під час Великої Вітчизняної війни є славною сторінкою боротьби за свободу і незалежність двох братніх волелюбних народів.

²⁵ О. Довганич, К. Лустиг, Б. Співак. Назв. праця, стор. 111, 119.

²⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 62—2, спр. 1223, арк. 9—11. П. В. Ходець. Назв. праця, стор. 180.

²⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 62—2, спр. 1223, арк. 21.

²⁸ Там же, арк. 10.

²⁹ АПВР УРСР, спр. 47/4, арк. 47—48.

³⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 133, оп. 1, спр. 1, арк. 29.

* Підрахунки автора за даними архівних матеріалів.

³¹ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1970, № 20, стор. 212—213.

**ДОПОМОГА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ
В РОЗГОРТАННІ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ
В ЧЕХІЇ І МОРАВІЇ (1944—1945 рр.)**

І. Г. ЛУКАШЕНКО, В. Н. МАНДРИК

В результаті мюнхенської змови (вересень 1938 р.) Чехословаччина була окупована гітлерівськими військами і перестала існувати як самостійна держава. 9 жовтня того ж року фашистський режим заборонив діяльність Компартії у Словаччині, а 20 жовтня — і в Чехії. Незабаром було заарештовано підпільний ЦК КПЧ, деяких керівників Комуністичної спілки молоді, захоплено радіопередатчики, з допомогою яких чехословацькі комуністи підтримували зв'язок з московським керівництвом ЦК КПЧ, з К. Готвальдом, Г. Димитровим, Д. Мануїльським¹.

Та марно раділи фашисти. У квітні 1941 р. вже діяв новий склад ЦК КПЧ. В різних місцях «протекторату Чехії і Моравії» посилюють свою діяльність бойові групи чеських антифашистів, налагоджується зв'язок з рухом Опору, утворюється Центральний національно-революційний комітет для керівництва спільною боротьбою проти загарбників. КПЧ стає загальнонаціональним вожаком трудового народу Чехословаччини, який піднявся на боротьбу за визволення своєї країни від гітлеризму. Гнів народних мас досяг найвищої точки 29 серпня 1944 р. В цей день розпочалося Словацьке національне збройне повстання.

Фашисти та їх підручні боялися, щоб полум'я Словацького повстання не перекинулося на територію Моравії і Чехії. 15 вересня 1944 р. гітлерівський державний міністр цього так званого протекторату Франк видає спеціальний наказ, згідно з яким кожен, хто перейде німецько-словацький кордон, буде засуджений до смерті². Та вже 9 жовтня він доповідав в Берліні шефу військ СС Гімmlеру про те, що «дуже ймовірно проникнення повстання у Моравію»³, а 20 жовтня того ж року, що «більшовики думають вдарити з Словаччини». Гімmlер не приховував своєї тривоги щодо становища в окупованій Чехословаччині. У відповіді Франку есесівський шеф одверто говорить: «Я переконаний, що в ці дні треба чекати повстання чехів»⁴. І нацисти не помилилися.

Організуючою і керівною силою Словацького національного повстання була Компартія Чехословаччини. Хоч у другій половині 1944 р. фашистам удалося на деякий час паралізувати роботу ЦК КПЧ (останній член Третього нелегального ЦК КПЧ Р. Ветішка був арештований в липні 1944 р., а інструктор В. Курка вбитий при перестрілці 8 серпня того ж року), на чеських землях продовжувала діяти широко розгалужена мережа нелегальних організацій КПЧ, яка охоплювала майже всі області.

В той час керівництво КПЧ вело напружену роботу для рівномірного розгортання партизанського руху по всій Чехословаччині. У зв'язку з цим деякі партизанські загони мали передислокуватися із Словаччини до Моравії. Мова йшла насамперед про бригаду ім. Яна Жиж-

¹ J. Pokorný. Gestapo udeřilo.— «Československý svět», Praha, 1971, № 4, стор. 4.

² T. Brod, J. Doležal. Nastal čas boje.— Dokumenty, Praha, 1965, dok. 278.

³ V. Pesa. Slovenske narodne povstani a česka společnost.— «Věda a život», Praha, 1971, № 8.

⁴ Там же.

ки, командиром якої був Я. Уш'як. За наказом Головного партизанського штабу Словаччини 10 вересня 1944 р. бригада розпочала розвідку на кордоні Словаччини з «протекторатом» в районі Штявника. В ніч на 25 вересня вона перейшла кордон і вступила на чеську землю, де зустріла шалений опір з боку військ СС та жандармерії. У жорстоких боях партизани знищили більше 400 гітлерівців, просунувшись до Чесько-Моравської височини. На кінець жовтня того ж року бригада провела вже понад 150 бойових операцій.

Поява бригади ім. Яна Жижки у східній Моравії означала зміцнення першої партизанської області в Бескидських лісах. До 20 вересня 1944 р. підпільні організації КПЧ в Чехії послали більше 100 озброєних дружинників для поповнення цієї бригади⁵. 5 жовтня того ж року начальник її штабу, майор Д. Б. Мурзін доповів Головному штабові про встановлення зв'язку з місцевим комуністичним підпіллям і велику підтримку в боротьбі проти ворога з боку населення⁶. Для постійного контакту з партизанами чеські комуністи виділили свого представника Фр. Фоукала. Бригада ім. Яна Жижки підтримувала зв'язок з патріотичними бойовими групами районів Зліна, Всетіна, Границе, Валашського Мезіріжі, Бистриці під Гостінем, а також великих промислових центрів Моравії — Острави та Брно. З допомогою бригади ім. Яна Жижки партійний центр КПЧ на Чесько-Моравській височині утворив своє партизанське з'єднання під командуванням чеського комуніста Гавліка та радянських комуністів Башмакова, Тертишного, Макеева⁷.

Розгорнулися вперті бої в східній та північній Моравії. Гітлерівське командування всіма силами намагалося придушити рух народних месників. Проти партизанів готувалася велика каральна акція. 23 листопада 1944 р. начальник служби безпеки СД у Чехословаччині доповідав Франку: «Бригада Яна Жижки розгорнула великі бойові дії. Прошу великого підкріплення для знищення...»⁸ Понад 13 тис. нацистів і поліцейських взяли участь у так званій «котловій» операції «Тетржев» проти партизанів. Але прочісування Бескидських лісів не принесло бажаних для гітлерівців результатів: партизани втратили лише 8 убитих і 7 потрапили до ворога в полон.

Народний опір у східній Моравії позитивно вплинув на розгортання партизанського руху в інших чеських областях. Тільки в Моравії народні месники здійснили понад 400 бойових операцій. Це свідчило, що гітлерівці вже неспроможні були погасити вогонь Словацького національного повстання, яке охопило Моравію і Чехію.

На прохання ЦК КПЧ в Чехословаччину з СРСР були направлені радянсько-чехословацькі партизанські групи, мета яких полягала в організації партизанського руху в країні, проведенні політичної роботи серед мас, в розкладі тилу гітлерівської армії. Першою була послана УШПР 30 вересня 1944 р. в центральну та західну частини Моравії група «Єрмак» (командир М. Дмитрієв, начальник штабу — М. Петровський). Незважаючи на значний опір з боку гітлерівців, під час висадки у м. Вишков, добре зманеврувавши, вона вийшла без втрат з небезпечної зони. Група досягла Босковіцька, де поповнилася радянськими військовополоненими, що втекли з фашистських таборів. Так виник партизанський загін, який згодом бойовими групами розійшовся в

⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 124, оп. 1, спр. 1, арк. 5—7.

⁶ Там же, арк. 7—13.

⁷ Там же, арк. 34—38.

⁸ V. Prečan. Slovenske narodne povstanie.— Dokumenty, Bratislava, 1965, стор. 340.

різні напрямки, організовуючи партизанську боротьбу проти окупантів. Невдовзі після цього навколо м. Литовля, Коунице, Моравської Тржебови вже діяли партизанські групи «Єрмак—Фурсенко», в Простейовському районі — «Єрмак — Волков — Порошін», в районі Олешнице, Дубравнік, Чорна Гора — на чолі з М. Петровським. На базі партизанського загону «Єрмак» був створений новий загін під командуванням П. Бірюкова, який діяв в районі Тішньов — Блансько — Босковице — Бистриця над Пернштейном⁹. Пізніше, наприкінці квітня 1945 р., недалеко від дороги Тельч—Бателов висадився десант з 6 чол. В районі Велке Мезіржічі діяла група опору «Тау», яку очолював М. Ветішка. 7 жовтня 1944 р. у с. Маковка, в Бескидських лісах, десантувала спеціальна група з 8 партизанів на чолі з капітаном О. Нищименком («Білявським»), яка за кілька місяців виросла до 62 чол. Група діяла в районі Острави — Жіліни, збираючи цінні дані про гітлерівські війська.

Важкі метеорологічні умови в ніч з 16 на 17 жовтня 1944 р. перешкодили висадженню партизанської групи ім. Яна Козіни з 18 чол. (командир — В. Кіш) в заданому місці — Шумавську. На кордоні «протекторату» з Судетами, куди десантували партизани, їх оточили гітлерівці. Проритися звідти вдалося тільки чотирьом радянським офіцерам, серед яких був тяжкопоранений начальник штабу майор Г. А. Мельник. З величезними труднощами вони добралися до Тргово Каменішська, де чеські патріоти зв'язали їх із штабом партизанської бригади ім. Яна Гуса.

Гітлерівці докладали неймовірних зусиль, щоб напасти на слід народних месників, яких з кожним днем ставало все більше і більше. Фашистам вдається наприкінці жовтня 1944 р. дещо розсіяти окремі партизанські групи М. Тирша і Прокопа Голого. Основною причиною цього було те, що туди просочилися зрадники чеського народу.

Але ні труднощі, ні запеклі бої з ворогом — ніщо не могло зламати боездатності народних месників. Вони були невлотимими й сміливими, спираючись на підтримку чеського населення, яке розуміло, що партизани захищають свободу й щастя їх вітчизни, і всіляко їм допомагало.

14 жовтня 1944 р. утворюється партизанська бригада «Й. Гібеш», організатором якої був чеський комуніст Й. Вистрчіл. Свою діяльність вона розпочала в районі Моравський Крумлов — Долні Дубняки — Коунице з виготовлення та розповсюдження листівок. Сам Й. Вистрчіл двічі переходив кордон в Словаччину, звідки він приніс заклик Я. Шверми про організацію нелегальних народних комітетів.

Наприкінці жовтня 1944 р. на Чесько-Моравській височині висадилася партизанська група ім. Яна Гуса (12 чол.) на чолі з капітаном О. Фоміним. Незважаючи на те, що гітлерівцям вдалося розгромити її штаб, вона, хоч і були дуже складні умови, не припинила свого існування. Разом з бригадою ім. Яна Козіни партизани розгорнули організаційну роботу по підготовці областей східної Чехії до антифашистської боротьби, утворили кілька опорних баз. У грудні 1944 р. з Бескид на Чесько-Моравську височину передислокувався партизанський загін «Заграва» під командуванням майора П. В. Федорова («Фаустова»).

Однак, хоч і були створені деякі умови для розгортання боротьби з ворогом, у жовтні — листопаді 1944 р. ще не вдалося достатньою мірою розширити партизанський рух в Чехії і Моравії. Окупаційний ре-

⁹ D. Smutný. Desanty na Vysočině.— "Rovnost", Brno, 5 січня 1970 р.

жим тут був більш жорстоким порівняно з Словаччиною. Населення постійно перебувало під невсипним наглядом гестапо, якому допомагали німецькі колоністи. Це утруднювало діяльність організаційних підпільних і партизанських груп. Розвиткові руху Опору значною мірою перешкождали і різношерстність населення «протекторату Чехії і Моравії» та географічне положення останнього. Ускладнювала розгортання партизанської боротьби з ворогом і відсутність на той час взаємодії між учасниками руху Опору. Окремі загони, сформовані в Моравії під прапором Першої чехословацької партизанської бригади ім. Яна Жижки, не мали систематичного зв'язку з нею, головним чином у справі координації бойових дій. Крім того, їм бракувало і досвідчених командирів, слабувала й дисципліна. Для зміцнення керівної ролі комуністів у національно-визвольному русі в південно-східній Моравії та розвитку партизанської боротьби на чесько-моравських землях керівництво КПЧ вирішило створити другий центр партизанського руху на Чесько-Моравській височині¹⁰. Незабаром туди переправляють з Радянського Союзу нові партизанські формування, на основі яких виникають загони «Вперед» (командир М. О. Мельничук — «Орел»), «За Батьківщину» (командир М. Я. Савельєв) та інші.

На початку 1945 р. радянське командування на прохання Закордонного бюро КПЧ направляє ще кілька чесько-радянських організаційських партизанських і розвідувальних груп для посилення боротьби проти окупантів у південних районах Чехії. Це, насамперед, групи: «За Прагу» (під командуванням капітана І. І. Іванова — 15 чол.); на чолі з П. О. Канішевим, згодом партизанська бригада «Народний месник»; під командуванням В. І. Зедгенідзе, пізніше партизанський загін ім. С. М. Кірова; група на чолі з Є. А. Олесінським, яка згодом перетворилась у партизанську бригаду «Смерть фашизму» і відіграла визначну роль у травневому повстанні чеських патріотів, та багато інших.

Організаторські партизанські групи розгорнули активну діяльність по мобілізації населення на інтенсивну боротьбу з ворогом, по розширенню партизанських рядів, піднесенню бойовитості підпільних груп та загонів. У боях на Чесько-Моравській височині особливо відзначилися партизанські загони «Заграва» і «Вперед». У спільних боях вони знищили 1200 і взяли в полон кілька тисяч солдатів та офіцерів гітлерівської армії, пустили під укіс 23 ворожих ешелони, 26 паровозів, 140 вагонів, вивели з ладу 5 військових заводів тощо¹¹. Велику діяльність проводили партизанські бригади ім. Яна Гуса та Яна Козіни, яким завдяки спільним організаційним діям вдалося підняти на партизанську боротьбу населення всієї східної Чехії.

На весну 1945 р. Чехія і Моравія являли собою територію з широко розгалуженою мережею діючих партизанських загонів, груп та підпільних організацій. Тільки протягом березня — квітня того року в Чехію були переправлені літаками 12 диверсійно-розвідувальних груп, які виконали спеціальні завдання. Активно діяли групи і загони під командуванням І. П. Куриловича, Литвиненка, Шубіна, В. С. Храмовського, Б. П. Харитонова, В. Осипова, Бродського, І. Вороного, Я. А. Козлова, П. С. Савельєва, М. Р. Соболева, М. І. Григор'єва, Ф. С. Захарченка, А. Ю. Соколова, І. Б. Симоненка, П. М. Бельтюкова та інші¹².

¹⁰ Там же.

¹¹ «Радянська Україна», 19 червня 1965 р.

¹² М. І. Семиряга. Советские люди в европейском Сопротивлении, М., 1970, стор. 104; И. Гречуха. Страницы беззаветной дружбы, Одесса, 1970, стор. 250.

Біля Чесько-Моравської височини, спираючись на допомогу населення районів Вишкова, Угерського Градища, Годоніна, Кромержиша та інших, діяв партизанський загін «Ольга», який виріс з групи парашутистів, що складалася з 3 чол. Партизани підірвали в Морковицях 32 цистерни пального, роззброїли в 5 населених пунктах мад'ярські частини, німецькі — в Роштіне, розбили военний склад у Кудловській низині та ін. 18 квітня 1945 р. зав'язався нерівний бій з ворогом, в результаті якого було взято в полон командира 16-ї танкової дивізії генерала Мюллера¹³.

Всього на території Чехії та Моравії на 1 травня 1945 р. з фашистами билися понад 30 радянсько-чеських партизанських загонів і бригад. Велику участь у підготовці й проведенні пражського повстання брали партизани Першої Моравської партизанської бригади ім. Яна Жижки, бригад полковника Сулиги, «За Прагу», «Вперед», майора Вовка, «Ураган», майора Крилова та багатьох інших. Від народних месників надходили цінні дані про дислокацію та численність ворожих військ. Партизани ж руйнували і гітлерівські военні заводи, аеродроми, звільняли радянських військовополонених та чеських патріотів, вели вперті бої з фашистами. За далеко не повними даними, в останній час війни партизани вбили та поранили 40 тис. ворожих солдатів, знищили велику кількість зброї, військової техніки, висадили в повітря понад 250 поїздів, 2000 вагонів та 180 мостів¹⁴.

У загонах народних месників поруч з радянськими парашутистами — організаторами партизанського руху — билися тисячі інших радянських людей: військовополонені й цивільні громадяни, які вирвалися з фашистських таборів смерті. Діяльність партизанів змушувала гітлерівців відтягувати з фронту свої частини, бойову техніку. К. Готвальд у листі до ЦК КП(б)У відмічав: «...Ваша допомога дала нам змогу розгорнути партизанський рух в Чехії і Моравії, де боролись і завдавали фашистам великих втрат багато бригад та загонів, які були організовані з допомогою і під керівництвом радянських партизанів. Радянські партизани донесли до нас чудовий дух радянських бійців, дух ненависті до ворога, дух рішучості в боротьбі з фашистами...»¹⁵.

Чеський національно-визвольний рух, згуртувавши всі антифашистські сили, вилився у всенародний збройний виступ у травні 1945 р., що був завершальною фазою Словацького національного повстання. Головним результатом національно-визвольного руху в Чехословаччині є те, що все, завойоване народом у тяжкій боротьбі, залишилося в його руках. І неабияка роль в цьому належить допомозі трудящим братньої країни з боку народу Союзу РСР та його героїчної Радянської Армії.

* * *

¹³ V. Krepelka. *Bojova cesta partyzanskeho oddilu "Olga"*. — "Rude pravo", Praha, 29 квітня 1970 р.; *Kus partyzanske historie*. — "Rovnost", Brno, 29 серпня 1974 р.

¹⁴ История Коммунистической партии Чехословакии, М., 1962, стор. 533.

¹⁵ «Международная жизнь», 1960, № 8, стор. 158.

РОЛЬ РОБІТНИЧИХ ЗБОРІВ В УПРАВЛІННІ ВИРОБНИЦТВОМ (1951—1958 рр.)

М. Т. ШЕПЕТА

Участь трудящих в управлінні виробництвом — неодмінна умова успішного будівництва соціалізму і комунізму. В «Листі до організацій РКП про підготовку до партійного з'їзду» (1920 р.) В. І. Ленін писав: «...Залучити ще більше робітників і трудящих селян до управління промисловістю і народним господарством взагалі, — залучити не тільки окремих селян і робітників, які найкраще випробували себе на роботі, залучити обов'язково у більшій мірі *професійні спілки*, залучити потім безпартійні робітничі і селянські конференції, — залучити всіх до останнього...»¹

В активній участі робітників і селян в управлінні державою і виробництвом, у розвитку ініціативи й самодіяльності має в господарському будівництві Володимир Ілліч вбачав одну з головних умов, яка забезпечить перехід суспільства від соціалізму до комунізму. «...Коли *всі* навчаться управляти, — відзначав він, — і будуть справді управляти самостійно суспільним виробництвом, ...тоді будуть відчинені навістіж двері до переходу від першої фази комуністичного суспільства до вищої його фази...»²

Керуючись настановами В. І. Леніна, Комуністична партія активно залучає народні маси до управління виробництвом, зокрема через робітничі збори.

Робітничі збори — дійовий засіб політичного виховання трудящих, їх мобілізації на виконання виробничих планів, широкого залучення до участі в управлінні виробництвом, до здійснення громадського контролю за виконанням директив Комуністичної партії і Радянського уряду, зміцнення соціалістичної дисципліни праці, боротьби проти порушників правил і норм соціалістичного співжиття. Робітничі збори виражають колективну волю, колективний розум трудівників, розвивають у робітників почуття відповідальності за виконання виробничих планів. На зборах трудівники проймаються свідомістю загальнопартійних і загальнодержавних інтересів, ідейно загартовуються і політично зростають.

У роки п'ятої п'ятирічки на підприємствах Української РСР партійні і профспілкові організації практикували проведення дільничних, цехових і загальнозаводських зборів робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, на яких обговорювалися корінні проблеми дальшого розвитку виробництва, підвищення його рентабельності, зокрема, розглядалися питання про піднесення продуктивності праці, зниження собівартості, поліпшення якості продукції, а також питання комуністичного виховання, навчання, побутового і культурного обслуговування робітників, додержання трудової дисципліни.

Керуючись рішеннями XIX з'їзду партії, липневого (1955 р.) Пленуму ЦК КПРС та XI з'їзду профспілок СРСР, партійні та профспілкові організації республіки почали приділяти більше уваги якості підготовки і проведення зборів, підвищенню ділової активності робітників і службовців. На Харківському турбогенераторному заводі ім. Кірова, наприклад, цехові збори проводилися щомісяця. Їх підготовка починалася з наради голів цехкомів і членів заводського комітету, на якій доводився до відома присутніх порядок денний; намічалось, хто

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 137—138.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 97.

буде виступати з доповіддю, що́ треба зробити для залучення до підготовки зборів широкого профактиву, профгрупоргів, членів постійно діючих комісій. Потім проводилися наради цехового профактиву. Профгрупорги доводили порядок денний зборів до відома кожного робітника. Крім профспілкового активу, до підготовки зборів залучалися начальники цехів і майстри. Великого значення надавалося добору доповідачів. Це були керівні працівники заводу, кандидатури яких затверджувалися на засіданні завкому профспілки. З ними проводилися інструктивні наради про те, як побудувати доповідь, які питання висвітлити, які завдання поставити перед активом. Така підготовка забезпечувала успішне проведення зборів робітників, інженерно-технічних працівників і службовців у всіх цехах заводу.

Сумлінно готувалися і регулярно проводилися робітничі збори на Харківському велосипедному заводі, Івано-Франківському паровозо-ремонтному заводі, заводі «Львівсільмаш», 6-й Чернівецькій текстильній фабриці³ та багатьох інших підприємствах республіки. На обговорення зборів виносилися питання, які хвилювали колектив. У 1955 р. на заводі «Львівсільмаш» було проведено 11 загальнозаводських зборів, на яких йшла мова про підвищення продуктивності праці і механізацію трудомістких робіт, про стан технічного нормування і заробітної плати, підсумки соціалістичного змагання між цехами, зниження собівартості продукції, про стан трудової дисципліни, техніки безпеки і додержання галузевого законодавства, підсумки роботи раціоналізаторів і винахідників, виконання колективного договору, огляд художньої самодіяльності і т. д.⁴

На багатьох підприємствах збори проходили організовано. Робітники, інженерно-технічні працівники і службовці брали активну участь в обговоренні питань, робили чимало критичних зауважень, давали ділові поради. Наприклад, 13 березня 1952 р. у 23 цехах і відділах Харківського шарикопідшипникового заводу були проведені збори з порядком денним: «Про комуністичне виховання трудящих і зміцнення трудової дисципліни». В дебатах виступили 184 чол., з них — 105 перемовників виробництва⁵.

На ряді робітничих зборів виступали керівні партійні, профспілкові, радянські і господарські працівники. Вони розповідали трудівникам виробництва про актуальні питання внутрішньої і зовнішньої політики Комуністичної партії і Радянського уряду, господарського і культурного будівництва, про роботу підприємств. Робітники, інженерно-технічні працівники і службовці висловлювали багато цінних пропозицій, спрямованих на вишукування внутрішніх резервів, викривали допущені помилки й недоліки. У 1951 р. на робітничих зборах Харківського турбогенераторного заводу ім. Кірова неодноразово виступали директор підприємства, головний інженер, заступник директора і головний конструктор. Доброю ілюстрацією їх активної участі є проведення зборів 24 жовтня того ж року у всіх цехах і відділах заводу з однаковим порядком денним: «Про хід виконання рішень ЦК Компартії України і VI пленуму ВЦРПС про поліпшення профспілкової роботи по керівництву соціалістичним змаганням». Директор підпри-

³ Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР), ф. 5451, оп. 25а, спр. 1525, арк. 148; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 11, спр. 26, арк. 61; Івано-Франківський обласний державний архів (далі — ІФОДА), ф. Р-794, оп. 1, спр. 113, арк. 53; Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. Р-1333, оп. 2, спр. 4, арк. 78; Чернівецький обласний державний архів, ф. Р-2420, оп. 1, спр. 382, арк. 97.

⁴ ЛОДА, ф. Р-1333, оп. 2, спр. 4, арк. 78.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 25а, спр. 1525, арк. 178.

ємства т. Бойченко попередньо проінструктував доповідачів, звернувши головну увагу на те, як треба побудувати виступ, щоб він привернув увагу трудящих. Інструктаж сприяв тому, що збори пройшли активно й організовано, всього в той день виступили 239 чол., в тому числі 103 передовики виробництва⁶.

Інтерес робітників, інженерно-технічних працівників і службовців до зборів великою мірою залежав від того, як виконувалися прийняті рішення, висловлені на зборах пропозиції і критичні зауваження. Їх перевіркою займалися профспілкові організації. Слід сказати, що найуспішніше перевірка проходила тоді, коли до участі в ній залучалися, крім профспілкових активістів-профгрупоргів, громадські інструктори по охороні праці, члени цехового комітету та його комісії. Такий, наприклад, дійовий контроль за виконанням рішень зборів здійснювався на Харківському шарикопідшипниковому заводі. Завком профспілки зразу ж після зборів знайомився з протоколом, вивчав усі висловлені на них пропозиції і згодом контролював їх виконання. Наприклад, на загальних зборах шліфувально-складального цеху № 2 робітники говорили про те, що адміністрація цеху затримувала виплату прогресивки робітникам. Заводський комітет профспілки негайно вжив заходів, і прогресивка була виплачена⁷.

Робітничі збори на підприємствах республіки були справжньою школою колективного господарювання. Вони значно впливали на хід всього виробництва і допомагали у виконанні державних планів і поліпшенні всіх техніко-економічних показників. Про це свідчить хоча б стан справ у автоматно-токарному цеху № 2 Харківського шарикопідшипникового заводу. У травні 1952 р. цех відставав від графіка на 2,5 доби. Встановивши причину відставання (суміжний сепараторний цех не забезпечував необхідною сировиною, а служба механіка несвоєчасно ремонтувала автомати і тим самим гальмувала роботу цеху), цеховий комітет скликав загальні збори робітників, на яких було обговорено хід виконання травневої програми. У своєму рішенні збори накреслили ряд конкретних заходів, а цеховий комітет простежив за їх виконанням. Завдяки цьому травнева програма була значно перевиконана.

Профспілкові організації приділяли велику увагу звітно-виборним зборам робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Звітно-виборні збори — важлива подія в житті кожної профспілкової організації. Беручи активну участь в обговоренні звітної доповіді свого профспілкового органу, члени профспілки використовують надане їм право здійснювати контроль знизу за всією діяльністю комітету профспілки. На високому організаційному і політичному рівні, при великій активності членів профспілок проходили звітно-виборні збори і конференції в 1954 р. на підприємствах Івано-Франківської області. Всього в обговоренні звітів взяли участь 10 714 чол., що становило 10,7% загальної кількості учасників зборів і конференцій⁸.

На багатьох підприємствах Івано-Франківської області до керівництва профорганізаціями обрано переважно кращих робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Характерним було те, що в 1954 р. серед обраних головами ФЗМК на підприємствах області кількість робітників від верстата зросла з 24% (на попередніх виборах) до 47%, з них більшість передовиків, новаторів виробництва⁹.

⁶ Там же, арк. 151.

⁷ Там же, арк. 167.

⁸ І-ФОДА, ф. Р-794, оп. 1, спр. 170, арк. 5.

⁹ Там же, арк. 8—9.

Партійні організації республіки спрямовували діяльність профспілкових організацій на кращу підготовку і проведення робітничих зборів. Ці питання були предметом обговорення багатьох зборів партійних організацій підприємств, засідань бюро і пленумів райкомів, міськкомів і обкомів Компартії України.

21 квітня 1952 р. бюро Харківського міськкому Компартії України, розглянувши питання «Про роботу профспілкових організацій промислових підприємств міста по підготовці і проведенню робітничих зборів», відзначило певні успіхи в цій справі й одночасно вказало на наявність істотних недоліків. З метою їх усунення бюро міськкому зобов'язало райкоми партії і первинні партійні організації посилити практичну допомогу профспілковим організаціям у підготовці і проведенні робітничих зборів, регулярно обговорювати ці питання на засіданнях бюро і партійних зборах¹⁰.

XX з'їзд КПРС, визначивши перспективи комуністичного будівництва, зажадав дальшого підвищення творчої активності й ініціативи трудящих, ще ширшої їх участі в управлінні державою і народним господарством. Перед профспілками було поставлено завдання більше використовувати різні форми залучення робітників до управління виробництвом¹¹.

Керуючись рішеннями з'їзду, партійна організація України особливу увагу приділила поліпшенню підготовки і проведення робітничих зборів. З метою усунення наявних недоліків і подання практичної допомоги в цій справі на промислових підприємствах республіки було ретельно вивчено стан справ на місцях¹².

У березні — квітні 1956 р. відділ партійних органів ЦК Компартії України, вивчивши практику проведення робітничих зборів на підприємствах Донецької і Ворошиловградської областей, відзначив, що на деяких з них загальні збори скликалися рідко, погано готувалися і проходили на низькому рівні, при слабкій активності робітників. На деяких великих підприємствах скликалися лише конференції, делегати на які не обирались, а призначались профспілковими органами з активу, внаслідок чого на них бувала незначна частина робітників. Нерідкими були випадки, коли внаслідок поганої підготовки і неявки працівників збори зривалися.

На зборах рідко виступали з доповідями у найважливіших політичних і господарських питаннях і звітами керівні працівники обласних, міських і районних організацій, міністерств, відомств і підприємств. Деякі з них відривалися від мас, ігнорували рішення робітничих зборів. В ряді випадків доповіді керівних працівників на робітничих зборах мали декларативний характер, в них не розкривалися причини тих чи інших недоліків, не визначалися заходи по їх усуненню.

Узагальнивши ці та інші недоліки, що були і в інших областях України, ЦК Компартії України зобов'язав партійні, профспілкові та господарські органи докорінно поліпшити справу організації та проведення робітничих зборів¹³.

Партійні організації республіки провели велику роботу. Обкоми, міськкоми і райкоми партії обговорили це питання на засіданнях бюро, активах та нарадах секретарів первинних партійних організацій і

¹⁰ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 11, спр. 26, арк. 11—12.

¹¹ XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет, ч. 1, М., 1956, стор. 110.

¹² ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 146, арк. 2.

¹³ Там же, оп. 145, спр. 2134, арк. 11.

накреслили необхідні заходи. 17 травня 1956 р. бюро Харківського обкому Компартії України в рішенні «Про недоліки у проведенні робітничих зборів на підприємствах області» вказало Орджонікідзевському, Жовтневому, Куп'янському та іншим міськкомам на несистематичне скликання робітничих зборів і зобов'язало підвищити їх роль у комуністичному вихованні, зміцненні трудової дисципліни і піднесенні творчої активності трудящих¹⁴.

Міськкоми партії, більшість райкомів і первинні партійні організації Дніпропетровської області обговорили питання про практику проведення робітничих зборів. Дніпропетровський, Дніпродзержинський, Марганецький та інші міськкоми Компартії України скликали бюро, провели наради секретарів первинних партійних організацій, голів заводів профспілок і цехових комітетів, де були вироблені заходи для поліпшення підготовки і проведення робітничих зборів. Це питання обговорювалось і на засіданнях бюро Запорізького, Львівського, Івано-Франківського, Чернівецького та багатьох інших обкомів партії¹⁵.

Значну роботу провели профспілкові організації республіки. Для подання практичної допомоги облпрофрадам, обкомам профспілок і фабрично-заводським комітетам Укрпрофрада разом з республіканськими комітетами профспілок направила на місця близько 200 профспілкових працівників. 18 травня 1956 р. вона провела нараду секретарів та завідуючих оргінструкторськими відділами республіканських комітетів профспілок, перед якими були поставлені конкретні завдання щодо поліпшення роботи профспілкових організацій по підготовці і проведенню робітничих зборів. Президія Укрпрофради 12 червня 1956 р. на своєму засіданні заслухала питання про практику проведення загальних, цехових і дільничних зборів на підприємствах республіки і прийняла розгорнуту постанову, яку надіслала обласним радам профспілок. Майже всі вони разом з обкомами партії у травні 1956 р. провели наради голів обкомів профспілок та фабрично-заводських місцевих комітетів, на яких обговорювалися питання про поліпшення підготовки і проведення робітничих зборів¹⁶.

Здійснена партійними і профспілковими органами робота пожвавила діяльність партійних і профспілкових організацій в цьому напрямі. На більшості підприємств і установ республіки робітничі збори стали скликатися регулярно, поліпшилась їх підготовка, зросла активність трудящих. На обговорення частіше почали виноситися питання соціалістичного змагання, зміцнення трудової дисципліни, про хід виконання колективних договорів, економіки виробництва, зарплати, організації праці, поліпшення матеріально-побутового та культурного обслуговування робітників. Частішими стали і виступи партійних, радянських, профспілкових та господарських керівників з доповідями на виробничі та політичні теми. Посилився контроль за реалізацією господарськими керівниками рішень зборів, пропозицій та критичних зауважень працівників.

Значно краще почали проводитися робітничі збори, зокрема, на шахті № 18—17-біс тресту «Рутченківвугілля» Донецької області.

¹⁴ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 75, спр. 35, арк. 20.

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 244, арк. 18; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, спр. 1095, арк. 73; Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 22, спр. 23, арк. 18; Партархів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 2444, арк. 9.

¹⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 244, арк. 1, 6, 7.

Шахтний комітет завжди радився з прсфактивом, адміністрацією шахти і партійною організацією про порядок денний зборів. Завдяки цьому на обговорення виносилися найактуальніші питання, вирішення яких в тій чи іншій мірі поліпшувало робсту як окремих дільниць, так і всього підприємства в цілому. До підготовки загальних робітничих зборів залучалися профспілковий актив, профгрупорги, страхделегати, дільничні комітети, члени шахтного комітету, голови і члени комісій при останньому. Профактив брав участь і в підготовці доповідей. Керівники підприємства тепер уже більше виступали на загальних зборах. Високою стала активність, переважно, робітників (завжди виступало 16—20 чол.). Протягом 1956 р. проведено 15 загальношахтних робітничих зборів. На шахті вже було традицією, відкриваючи збори, інформувати робітників, інженерно-технічних працівників і службовців про виконання рішень, прийнятих попередніми зборами. Добра організація проведення робітничих зборів певною мірою дала можливість колективові шахти в тому році досягти хороших виробничих результатів¹⁷.

Старанно готувались і регулярно проводилися робітничі збори на Корсунь-Шевченківському верстатобудівному заводі ім. Б. Хмельницького, на заводах «Червоний екскаватор», ім. Дзержинського, тютюновій фабриці Київської області, на заводах «Теплоконтроль», автобусному, «Львівсільмаш», бавовнопрядильній фабриці Львівської області, на Запорізькому заводі «Запоріжсталь», Новомосковському металургійному заводі Дніпропетровської області та багатьох інших підприємствах республіки¹⁸.

На цехових і заводських зборах робітників, інженерно-технічних працівників і службовців стали частіше виступати з доповідями секретарі районних, міських і обласних комітетів партії, працівники вищестоящих профспілкових організацій, міністерств і підприємств, що було дуже важливо. Так, на загальних робітничих зборах Новомосковского металургійного заводу з доповіддю про підсумки XX з'їзду КПРС виступив В. В. Шербицький — тоді перший секретар Дніпропетровського обкому партії; на зборах трудівників доменного цеху заводу ім. Дзержинського з доповіддю про рішення січневого (1956 р.) Пленуму ЦК КПРС виступив О. Ф. Ватченко — секретар Дніпропетровського обкому партії. Регулярно виступали на робітничих зборах з доповідями секретарі Марганецького, Дніпродзержинського, Новомосковского міськкомів партії Дніпропетровської області¹⁹.

Робітничі збори стали більше уваги приділяти питанням дисципліни на підприємствах. На заводі ім. Кірова (м. Великий Токмак Запорізької області) жодеи випадок порушення дисципліни на виробництві не залишився поза увагою. Як правило, такі вчинки розглядалися в колективах. Збори з таким порядком денним сприяли поліпшенню трудової дисципліни на заводах, скороченню кількості прогулів, запізнень і самовільних уходів з роботи²⁰.

Робітничі збори стали глибше вникати у справи виробництва. Про це свідчить такий приклад. Перед колективом вуглезбагачувального цеху Дніпродзержинського коксохімічного заводу постало складне і відповідальне завдання — в умовах нової технології підвищити якість

¹⁷ Донецький обласний державний архів, ф. Р-920, оп. 2, спр. 275, арк. 65—70.

¹⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 244, арк. 3, 12; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 6, спр. 1909, арк. 13; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 30, спр. 124, арк. 18.

¹⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 230, арк. 4; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 31, спр. 115, арк. 7, 18.

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 244, арк. 30.

шихти для коксування. Щоб розв'язати його, завком і цехком профспілки вирішили порадитися з робітниками, вислухати їх колективну думку. Це питання широко обговорювалося на змінних і цехових зборах, в яких взяли активну участь десятки робітників та інженерів. На цехових робітничих зборах виступили досвідчені вуглезбагачувальники тт. Я. Штепенко, І. Євдоченко, В. Отчинаш, М. Гуліда, З. Богун та ін. Вони запропонували мобілізувати творчу думку раціоналізаторів і передовників виробництва, вивчити і впровадити досвід інших вуглефабрик, які працювали на низькосортному вугіллі, здійснити ряд заходів до дальшого вдосконалення технологічного процесу. Реалізація цих пропозицій забезпечила високі показники у виробництві шихти. Вихід шихти з рядового вугілля становив 80% замість 79. План з продуктивності праці було виконано на 104%²¹. У досягненні цих успіхів велика заслуга робітничих зборів.

Значне місце на робітничих зборах відводилося питанням поліпшення культурно-побутових умов працівників. Гостро реагували профспілкові організації багатьох підприємств республіки на критику трудящих, зокрема, щодо недоліків в роботі їдальень, буфетів на виробництві, проводили збори в цехах, де заслуховувалися звіти завідуючих їдальнями. Так, у травні 1956 р. на Запорізькому алюмінієвому заводі в електролізному і глиноземному цехах на зборах звітував завідуючий їдальнею № 1, якому вказали на недостатність асортименту харчування і погану якість приготування їжі, а також на незадовільні умови для самообслуговування. В результаті вжиття відповідних заходів, розроблених на зборах, ці недоліки були усунені. Пізніше за хороші показники в роботі їдальня одержала першу премію і Перехідний прапор ВЦРПС і Ради Міністрів СРСР²².

На порядок денний робітничих зборів почали частіше виносити питання комуністичної моралі, поведінки людей поза виробництвом, їх ставлення до сім'ї, товаришів. Це мало велике виховне значення. У колективі Дніпродзержинського коксохімічного заводу молоді робітники не завжди додержували правил внутрішнього розпорядку, недбайливо ставилися до виконання своїх обов'язків. З виховною метою на підприємстві були проведені робітничі збори на тему: «Свято берегти традиції гідності і трудової честі робітничого класу». З доповіддю виступив директор заводу т. Бубликов. Кадрові робітники розповіли про славні трудові і революційні традиції заводського колективу, про участь трудівників цього підприємства у Жовтневій революції. Їх слухали з великим інтересом. Наприкінці зборів узяв слово слюсар залізничного цеху Головобородько, який свого часу за негідний вчинок був засуджений і відбував покарання. Він попросив у присутніх пробачення за те, що колись запламував честь колективу, і дав урочисту обіцянку, що нічого такого з ним ніколи більше не буде. Ці збори допомогли багатьом молодим робітникам правильно оцінити свою поведінку і подумати про дальший життєвий шлях, виховували у трудящих заводу дух колективізму²³.

Заслужовував на увагу досвід партійної і профспілкової організацій шахтоуправління № 10-біс тресту «Куйбишеввугілля» по підготовці і проведенню робітничих зборів. Тут вони скликалися регулярно, старанно продумувався порядок денний. Партійна організація, шахтком, дільничні комітети завжди виходили з того, щоб винесені на

²¹ «Зоря», 2 квітня 1958 р.

²² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 244, арк. 14.

²³ «Зоря», 2 квітня 1958 р.

робітничі збори і конференції питання були актуальними. Так, у 1957 р. йшлося про хід виконання колективного договору, організацію і керівництво соціалістичним змаганням, про перспективи розвитку шахти на 1958 рік, додержання трудової і виробничої дисципліни, розвиток раціоналізації і винахідництва, використання устаткування, про охорону праці і техніку безпеки та ін. До підготовки робітничих зборів і конференцій залучалися комісії шахтного комітету й актив з числа робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. З доповідями виступало керівництво шахти. Ділова підготовка викликала у трудящих інтерес до зборів і конференцій, сприяла їх активності. Звичайно були присутні 80—90% виробничників.

Багатий досвід проведення робітничих зборів мали партійні і профспілкові організації заводів Дніпропетровського трубопрокатного ім. Леніна, Костянтинівського металургійного ім. Фрунзе, шахт № 3-біс тресту «Чистяківантрацит», № 17—17-біс тресту «Рутченківвугілля», чавуноливарного цеху ХТЗ, апаратного цеху Харківського електротехнічного заводу та багатьох інших підприємств республіки.

Можна навести чимало прикладів дієвості робітничих зборів на підприємствах республіки, та, очевидно, й цих досить, щоб переконатися в тому, що вони є однією з важливих форм участі трудящих в управлінні виробництвом, засобом комуністичного виховання робітників, виховання і зміцнення у них колективізму, свідомої дисципліни, сумлінної праці на благо суспільства, високої свідомості суспільного обов'язку, трибуною критики і самокритики, масового контролю знизу.

Участь трудящих в управлінні виробництвом лишається актуальною проблемою і нині. В матеріалах і рішеннях XXIV з'їзду КПРС підкреслюється, що успішне виконання завдань п'ятирічного плану залежить значною мірою від діяльності найширших мас трудящих, їх участі в управлінні соціалістичним виробництвом. «У звітний період,— говорить у Звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу,— помітно активізувались виробничі наради, робітничі збори, загальні збори колгоспників. Треба дбати про дальше підвищення їх авторитету, виносити на їх обговорення найважливіші питання життя підприємств»²⁴.

На шляху дальшого підвищення ініціативи й самодіяльності мас, широкої участі трудящих в управлінні виробництвом будуть досягнуті нові успіхи в боротьбі за побудову комунізму в нашій країні.

²⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 81.

НАРОД ЗІМБАБВЕ В БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ

М. Д. НЕСУК

Боротьба народу Зімбабве* за свою незалежність розпочалася ще в перші роки англійського панування в цій країні, про що, зокрема, свідчили повстання південнорозетійських племен машона і матабеле у 1893—1894 та 1896—1898 рр.

* Зімбабве — африканська назва Родезії, або Південної Родезії (Північна Родезія — Замбія — в 1964 р. одержала незалежність). Площа країни становить 389,4 тис. кв. км, населення — понад 5 млн. чол.

Після першої світової війни національно-визвольний рух у Південній Родезії очолювали Африканський національний конгрес (АНК) і Національно-демократична партія, які були заборонені урядом (у 1923 р. Південна Родезія одержала статус «самоврядної» колонії)¹.

У грудні 1961 р. прогресивні сили країни створили партію Союз африканського народу Зімбабве (ЗАПУ), під керівництвом якої й проходить на сучасному етапі боротьба корінного південнородезійського населення за незалежність. Основною метою партії, як записано в її програмі, є зміцнення африканської єдності для визволення від усіх форм імперіалізму і колоніалізму². Війна патріотів Зімбабве проти режиму білої меншості Я. Сміта є складовою частиною національно-визвольного руху на Півдні Африканського континенту проти колоніалізму і расизму. Південна Африка, говорячи словами В. І. Леніна, «нагадала про свою претензію бути *людьми*, а не рабами...»³

Особливістю антиколоніальної боротьби народів цього регіону в наші дні є її яскраво виражений демократичний, антиімперіалістичний характер. Ця боротьба, як зазначалося на міжнародній нараді комуністичних і робітничих партій 1969 р. у Москві, «завдає тяжких ударів по союзу фашистських і расистських режимів, підтримуваних імперіалістами, і відкриває перспективу нових великих перемог африканської революції»⁴.

11 листопада 1965 р., коли расистський режим Я. Сміта проголосив «незалежність» Південної Родезії, Радянський уряд заявив рішучий протест проти цих дій, спрямованих на увічнення в країні колоніальних порядків, які «ґрунтуються на нелюдському гнобленні купкою расистів чотиримільйонного народу Зімбабве і на нещадному придушенні справедливої боротьби цього народу за справжню незалежність, свободу і соціальну справедливість»⁵.

Південноафриканські комуністи класифікували акцію Сміта як оголошення війни всьому континентові й закликали народи Африки та її лідерів підтримати пригноблені маси Зімбабве у боротьбі за повалення диктатури расистської меншості⁶.

Тим часом ЗАПУ, перебуваючи в підпіллі, розгорнув підготовку до збройних методів боротьби. «За нинішніх умов,— заявило керівництво партії,— народ має право вжити всіх заходів для опору і придушення заколоту Сміта та його підручних...»⁷. Незабаром на території країни були створені перші партизанські загони. Патріоти підпалювали плантації європейських поселенців, влаштовували диверсії на промислових підприємствах та залізницях, убивали зрадників з числа племінних вождів. Вже в листопаді 1965 р. було організовано ряд диверсій у Булавайо — другому за величиною місті країни, а в серпні 1966 р. внаслідок сильних вибухів зазнав значних руйнувань європейський торговельний центр у Солсбері — столиці Родезії. Дедалі регулярнішими ставали бойові дії африканських патріотів. Особливо активними вони були в долині річки Замбезі та в Матабеленді — південній провінції Родезії. Наприкінці квітня 1967 р. партизани атакували поліцейські з'єднання в ста милях від Солсбері⁸.

¹ Б. С. Тупов. Родезийский кризис, М., 1974, стор. 9.

² Там же, стор. 105.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 166.

⁴ Міжнародна нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. Москва, 5—17 червня 1969 р., К., 1969, стор. 280.

⁵ «Радянська Україна», 17 листопада 1965 р.

⁶ «The African Communist», 1965, № 23, стор. 7.

⁷ «Правда», 16 листопада 1965 р.

⁸ «Правда», 12, 20 серпня 1966 р.; Б. С. Тупов. Назв. праця, стор. 107.

У серпні 1967 р. національно-визвольний рух у Родезії вступив у новий етап: 19 серпня Союз африканського народу Зімбабве і Африканський національний конгрес (АНК) ПАР підписали декларацію про спільні дії проти расистських режимів. «...Ми хочемо,— говорилося у ній,— заявити про те, що збройна боротьба... ведеться об'єднаними загонами ЗАПУ і АНК, які прийшли до країни (Зімбабве.— М. Н.) як товариші по зброї... Метою цих об'єднаних сил є боротьба до переможного кінця із спільним ворогом. Перед нами стоїть одне завдання — визволення наших країн»⁹.

Підписання цієї декларації стало визначною віхою на шляху до об'єднання антирасистських сил Півдня Африки. «Ми розпочали в Родезії,— заявив лідер АНК О. Тамбо,— а завтра боротьба може перекинутися на Південно-Африканську Республіку». В одній з прокламацій, розповсюдженій Африканським національним конгресом, висловлювалася така ж думка: «Ми розмовлятимемо з расистами мовою гармат — битимемо їх то тут, то там, доки не буде остаточно знищено апартеїд»¹⁰.

Перший спільний виступ загонів ЗАПУ — АНК відбувся 12 серпня 1967 р. в районі заповідника Уанкі. Близько 20 днів тривали тут уперті бої. Лише протягом тижня расисти втратили 66 солдатів та поліцейських, а патріоти проникли вглиб Родезії на 70 миль¹¹.

17 березня 1968 р. ЗАПУ звернувся до всього африканського населення Родезії із закликом розгорнути всенародну збройну боротьбу проти режиму Сміта, розквитатися з расистами за всі їх злочини на африканській землі.

Протягом наступних днів патріоти завдали противникові ряд поразок і просунулися далеко вглиб країни. Наприкінці квітня сили національно-визвольного руху вели бої з частинами родезійської армії та військами ПАР лише в 20 милях від Солсбері¹². Майже вся країна була охоплена повстанням. Африканське населення активно допомагало борцям за свободу.

Кореспонденти, яким вдалося побувати в партизанських загонах, відзначали високий моральний дух народних месників, їх рішучість довести війну з ненависним режимом білої меншості до переможного кінця¹³.

Успіхи сил національного визволення викликали справжню паніку в середовищі расистів. Уряд Сміта, який неодноразово хвальковито заявляв про «придушення» партизанського руху в країні та знищення всіх «терористів», у 1968 р. був змушений офіційно оголосити про втрати, що їх зазнали як родезійські, так і південноафриканські війська. «Якщо становище буде й надалі погіршуватися, то виникне загроза безпеці країни»,— писала 21 липня 1969 р. південноафриканська газета «Ранд дейлі мейл» у статті під багатозначною назвою «Родезія поступово стає ахіллесовою п'ятою Південної Африки».

За допомогою жорстокого терору й репресій родезійські расисти намагаються будь-що утримати корінне населення під своїм пануванням, зламати волю народу до свободи і незалежності. В країні заборонена діяльність африканських політичних партій, у тому числі й ЗАПУ. Час від часу родезійський парламент ухвалює рішення про продовжен-

⁹ Цит. за: Б. С. Тупов. Назв. праця, стор. 153.

¹⁰ «За рубежом», 1967, № 36, стор. 4; «Правда», 1 січня 1968 р.

¹¹ «Правда», 21 серпня 1967 р.; «За рубежом», 1967, № 36, стор. 3; Б. С. Тупов. Назв. праця, стор. 109.

¹² «Правда», 19 березня, 25 квітня 1968 р.

¹³ «Известия», 19 жовтня 1969 р.; «За рубежом», 1970, № 7, стор. 25.

ня надзвичайного стану, запровадженого ще 5 листопада 1965 р., за тиждень до проголошення «незалежності». Лідер ЗАПУ Д. Нкомо з листопада 1964 р. перебуває в концтаборі Гонакудзінгва, розташованому у важкодоступній напівпустельній місцевості. У в'язницях та концтаборах знемагає й більшість інших керівних діячів цієї партії. Якщо в 1965 р. у Родезії налічувалося близько 2,5 тис. політ'язнів, то протягом останніх 3—4 років заарештовано понад 15 тис. африканців. В ув'язненні померли такі відомі політичні діячі, як К. Чісанго та Ш. Чіпанга¹⁴.

6 березня 1968 р. в Солсбері були страчені борці за незалежність народу Зімбабве В. Мламбо, Дж. Дламіні та Д. Шадрек, а 11 березня — Ф. Чіриза і Т. Джеремія. В камерах смертників чекали на виконання вироків ще 120 патріотів, засуджених до повішення за стандартним у Родезії звинуваченням у «тероризмі»¹⁵. «Нова хвиля страт і терору в Південній Родезії показала, — говорилося з цього приводу в Заяві ТАРС, — що там тривають криваві злочиння, і ті, хто їх здійснює, не зупиняються перед наймерзеннішими злочинами, намагаючись зломити волю африканських патріотів до боротьби за ліквідацію расизму і колоніалізму»¹⁶.

Не припинялися репресії і в наступні роки. Так, у вересні 1973 р. расистські власті стратили двох учасників національно-визвольного руху — Дж. Мхене та Е. Чіредзо, а в жовтні — ще трьох: Р. Робінсона, К. Гумбара-Нотайе і А. Сібанде¹⁷. За словами директора інформації ЗАПУ С. Ндлову, «з травня 1973 р. до початку березня 1974 р. принаймні 15 африканців були страчені режимом з політичних причин»¹⁸.

Расисти обрушили терор на всіх місцевих жителів, підозрюваних у підтримці патріотичних сил. Криваву різню влаштували родезійські карателі у селищі Чімоїо (округ Маунт-Дарвін). «Один з найкричущіших актів беззаконня властей Родезії проти народу Зімбабве, — писав відомий діяч ЗАПУ І. Ньяті, — було вчинено в лютому цього року (1974 р. — М. Н.). «Сили безпеки» расистського режиму вдерлися в село Музіва, що знаходиться за 105 км на північ від Солсбері, і буквально стерли його з лиця землі. Мешканці Музіви звинувачуються в активній підтримці партизанів, які займали село до приходу карателів»¹⁹.

Безсилій придушити національно-визвольну боротьбу народу Зімбабве, режим Сміта дедалі частіше вдається до тактики «спаленої землі». На північному сході країни, в районі найбільшої активності партизанів, створюються «заборонені зони», звідки всіх африканців насильно виганяють у так звані «спеціальні поселення»²⁰.

Та ніякі репресії не залякали патріотів, які ще більше посилили збройну боротьбу.

Успіхи національно-визвольного руху остаточно розвіяли міфи про «міцність» і «законність» расистського режиму в Південній Родезії. «В Зімбабве операції расистських родезійських військ показали, що самі вони, без допомоги ззовні, не можуть протистояти партизанам Союзу африканського народу Зімбабве (ЗАПУ) і Африканського

¹⁴ «За рубежом», 1972, № 4, стор. 7; «Morning Star», 3 травня 1974 р.

¹⁵ «Правда», 9, 22 березня 1968 р.

¹⁶ «Радянська Україна», 22 березня 1968 р.

¹⁷ «Правда», 21 травня 1973 р.

¹⁸ «Morning Star», 3 травня 1974 р.

¹⁹ «Международная жизнь», 1973, № 10, стор. 129; «Азия и Африка сегодня», 1974, № 5, стор. 17.

²⁰ «Правда», 18 лютого 1974 р.

національного конгресу (АНК)», — писав у 1969 р. орган АНК ПАР «Ссчаба»²¹.

З самого початку бойових дій, що розгорнулися після проголошення «незалежності», прибічники Сміта змушені були звернутися за допомогою до своїх «духовних братів» з ПАР, які взяли на себе роль «африканського жандарма». В 1967 р. на територію Родезії було перекинуто 500 південноафриканських солдатів, а в квітні 1968 р. — ще 1700²². Один з англійських кореспондентів, побувавши у партизанів Зімбабве, писав, що вся прикордонна із Замбією лінія оборони від озера Каріба до Мозамбіку охороняється південноафриканськими військами, які патрулюють її на катерах, вертольотах і реактивних літаках. У 1973 р. в Південній Родезії перебувало 7—10 тис. військово-службовців ПАР²³.

Крім військової, Преторія подає режимові Сміта значну економічну допомогу, і не випадково лондонська газета «Таймс» 19 травня 1969 р. порівнювала Родезію з річкою, що «впадає в море під назвою ПАР».

Звичайно, південнородезійський уряд білої меншості не зміг би так довго утримуватися при владі, якби не дворушницька політика західних держав, насамперед Великобританії, чияю колонією юридично є Родезія. Саме на це зверталася увага світової громадськості в Заяві ТАРС з приводу проголошення Родезії «республікою»*. «Імперіалістичні монополії, — зазначалося в цій Заяві, — знайшовши в расистському режимі Сміта захисника своїх інтересів, спрямованих на невтримне пограбування природних багатств країни, які по праву належать її корінному населенню, і не думали переривати тісних зв'язків з режимом расистів»²⁴. Тільки цим можна пояснити той факт, що, незважаючи на економічні санкції, ухвалені Радсю Безпеки ООН в резолюціях від 16 грудня 1966 та 29 жовтня 1968 р., економіка Родезії продовжує розвиватися. Так, виробництво мінеральної сировини з 1966 по 1970 р. зросло більш як на 45%. У 1970 р. загальний експорт Родезії становив 360 млн. американських доларів, з них 95 млн. припадало на ПАР, а решта — на західні країни²⁵.

«Економічні санкції, коли б вони застосовувалися з перших же тижнів, можливо, примусили б нас відступити, — твердив у лютому 1970 р. голова расистської партії Родезійський фронт Р. Нільсон. — Та... хіба французькі, італійські, західнонімецькі, японські чи американські бізнесмени могли знехтувати родезійським ринком, що був залишений Лондоном?»²⁶. Тут Нільсон неправий хіба тільки щодо англійських компаній, які також не збираються відставати від інших. У 1971 р. в Південній Родезії діяло близько трьохсот філіалів 180 британських промислових і торговельних фірм, в тому числі таких монополій, як «Імперіал кемікл індастріз», «Данлоп роббер», «Англо-американ корпорейшн» та багатьох інших, що наживаються за рахунок найжорстокішої експлуатації п'ятимільйонного африканського народу Зімбабве. 200 млн. фунтів стерлінгів капіталовкладень та понад 20 млн. фунтів щорічного прибутку — ось що відіграло вирішальну

²¹ «За рубежом», 1969, № 27, стор. 12.

²² «Правда», 15 квітня 1967 р., 25 квітня 1968 р.

²³ «За рубежом», 1970, № 7, стор. 25; 1973, № 25, стор. 20.

* Ця акція була здійснена режимом Сміта 2 березня 1970 р. з метою ввести в обіг світову громадську думку.

²⁴ «Радянська Україна», 8 березня 1970 р.

²⁵ Б. С. Тузов. Назв. праця, стор. 61; «Правда», 8 червня 1974 р.

²⁶ «Africaasia», 16 березня 1970 р.

роль у фактичній відмові Лондона від економічних санкцій проти режиму Сміта²⁷.

Відверто нехтують згадуваними вже резолюціями Ради Безпеки ООН Сполучені Штати Америки. Про це свідчить хоча б той факт, що 4 листопада 1971 р. конгрес США вирішив зняти ембарго на вивезення з Родезії хромової руди і укласти з урядом Сміта угоду про поставку в Сполучені Штати 150 тис. т цієї сировини²⁸. «Рішення конгресу, безумовно, має велике психологічне значення, — писала газета «Нью-Йорк таймс». — Це — важлива ознака того, що санкції втрачають силу»²⁹.

Систематично порушують резолюції Ради Безпеки і десятки західнонімецьких фірм, зокрема франкфуртський електрогігант АЕГ-Телефункен, концерни Клекнера та Сіменса³⁰.

Тісні контакти встановилися між родезійськими расистами та ізраїльськими екстремістами. Не випадково в 1972 р. Я. Сміт просив уряд Ізраїлю виділити інструкторів, які б навчали біле населення володіти вогнепальною зброєю та вести бойові дії проти африканських партизанів³¹.

До країн, що підтримують активні зв'язки з родезійським режимом білої меншості, належить і КНР. У світовій пресі час від часу з'являються матеріали про торговельні операції між маоїстами та урядом Сміта. Протягом 1968 р., наприклад, Китай закупив у Родезії 60 тис. т хромової руди, що становило близько 20% цієї сировини, видобутої тут у 1967 р.³² У квітневому номері південноафриканського журналу «Ту зе пойнт» за 1973 р. зазначалося, що КНР здійснює безпосередні торговельні зв'язки з країнами, де існують расистські режими, і щороку імпортує звідти 70 тис. т хромової руди.

Успішний розвиток національно-визвольної боротьби патріотів Зімбабве стримувався й рядом причин внутрішнього характеру, зокрема відсутністю згуртованості їхніх лав. Тут також негативну роль відіграли маоїсти, які доклали чимало зусиль до того, щоб посварити Союз африканського народу Зімбабве (ЗАПУ) та Африканський національний союз Зімбабве (ЗАНУ), що утворився в 1963 р. внаслідок відокремлення від ЗАПУ угруповання, очолюваного Н. Сітоле. Під впливом пекінської пропаганди керівники ЗАНУ припустилися ряду серйозних помилок. Керуючись маоїстським лозунгом «опори на власні сили», вони всіляко уникали контактів з іншими партіями, а пропозицію АНК про спільну боротьбу проти расистів у Родезії і ПАР відхилили, заявивши, що обов'язок кожного патріота — померти за свою країну³³. Внутрішні чвари, які, за словами голови Народної революційної ради Зімбабве Я. Мойо, були викликані «зовнішніми інтригами», стали однією з причин кризи національно-визвольної боротьби народу Зімбабве, зокрема припинення в 1970 р. військових дій проти режиму Сміта³⁴.

Велику роль у подоланні цієї кризи відіграла Організація африканської єдності. На 19-й сесії Комітету визволення ОАЄ (січень

²⁷ «За рубежом», 1971, № 28, стор. 27.

²⁸ «Правда», 23 травня 1971 р.

²⁹ «New York Times», 18 листопада 1971 р.

³⁰ «Der Spiegel», 1973, № 29, стор. 21.

³¹ «Правда», 5 квітня 1972 р.

³² «Internationales Afrika Forum», квітень 1969 р.

³³ Б. С. Тупов. Назв. праця, стор. 113; Т. Л. Де й ч. Маоизм — угроза Африке, М., 1972, стор. 137.

³⁴ Дорогой свободы. Прага, 1973, стор. 446, 452.

1972 р.) ЗАПУ і ЗАНУ досягли домовленості про спільні дії і створили Об'єднане військове командування, куди ввійшли представники обох партій. У серпні 1972 р. збройна боротьба відновилася³⁵. Ця важлива угода була досягнута у критичний для народу Зімбабве момент, коли реакційні діячі деяких африканських країн висунули капітулянтську ідею «діалогу» з расистськими режимами та компромісу з найзапеклішими ворогами вільної Африки.

В цей же час англійські консерватори і родезійські расисти докладали чималих зусиль до того, щоб створити видимість схвалення африканцями існуючих у країні порядків. В результаті домовленості, досягнутої в листопаді 1971 р. під час візиту до Солсбері тодішнього англійського міністра закордонних справ А. Дуглас-Хьюма, Англія зобов'язувалася визнати незаконний режим Сміта і добиватися від ООН скасування економічних санкцій щодо Родезії. Після візиту Дуглас-Хьюм заявив, нібито за це він вирвав у расистів значні «поступки» і забезпечив успішне просування країни «до влади більшості». Насправді ж єдина «поступка» Сміта зводилася до обіцянок ввести в родезійську асамблею ще двох-трьох африканців, яких «вибере» його уряд. Англо-родезійські переговори проходили без участі представників африканського народу Зімбабве. Конкретні строки передачі влади до рук обранців корінного населення встановлені не були. Не випадково англійські газети писали, що, «коли навіть уряд Сміта буде виявляти добру волю, ці пропозиції не можуть забезпечити владу більшості в Родезії раніше 2035 року». А відомий діяч Південно-Африканської компартії Б. Бантінг вважає, що й «через сто років встановлення такої влади на цих умовах залишається сумнівним»³⁶. Показово, що напередодні візиту Дуглас-Хьюма в Солсбері родезійські власті оголосили про виселення з Епуорта (передмістя столиці) 3500 африканців і про передачу земельних ділянок, які їм належали, білим колоністам³⁷.

Щоб вивчити питання про те, наскільки прийнятною є англо-родезійська угода для всього населення країни, у січні 1972 р. до Родезії прибула комісія, очолювана лордом Пірсом. Йї приїзд ознаменувався масовими демонстраціями протесту корінних жителів*. На придушення цих виступів режим Сміта кинув значні сили поліції, яка в містах Шабані, Гвело, Умталі, а також у Солсбері відкрила по демонстрантах вогонь. 16 африканців було вбито, 60 — поранено, сотні — заарештовано³⁸. Комісія Пірса змушена була констатувати, що більшість африканців відкидає вироблені в листопаді 1971 р. умови врегулювання в країні і не вважає їх «прийнятною основою для незалежності»³⁹. Цей висновок фактично анулював англо-родезійську угоду, що закріплювала на десятиріччя вперед диктат 250 тис. європейських колоністів над п'ятимільйонним африканським населенням.

Після цього національно-визвольний рух народу Зімбабве спалахнув з новою силою. «Головною в нинішній момент, — заявив в інтерв'ю алжирському журналові «Револьюсьон афрікен» голова Народної революційної ради Зімбабве Я. Мойо, — є збройна боротьба. Треба невідступно переслідувати ворога з усіх боків, на всіх фронтах»⁴⁰.

³⁵ Там же, стор. 446; Б. С. Тупов. Назв. праця, стор. 113.

³⁶ Цит. за: «Правда», 2 грудня 1971 р.; «За рубежом», 1972, № 47, стор. 18.

³⁷ «Der Spiegel», 1971, № 47, стор. 137.

* Боротьбою народу Зімбабве проти англо-родезійської угоди керувала створена наприкінці 1971 р. Африканська національна рада (АНР) на чолі з єпископом А. Мунзоревою.

³⁸ «Der Spiegel», 1972, № 7, стор. 116.

³⁹ «Правда», 27 серпня 1972 р.

⁴⁰ «Révolution africaine», 1974, № 528, стор. 41.

У серпні 1972 р. партизани провели ряд успішних операцій на залізничних і шосейних дорогах в районах Сіноя, Пламтрі, Уанкі, Урунгве, Бінга. Навіть родезійська преса змушена була визнати, що протягом 1973 р. у боротьбі з патріотами урядові війська зазнали відчутних втрат — 272 чол. вбитими⁴¹.

Піднесення національно-визвольної боротьби народу Зімбабве викликало кризу серед правлячої родезійської верхівки. Дедалі більше білих поселенців починає розуміти, що вони не зможуть тривалий час протистояти натиску корінних африканців, які становлять 95% усього населення країни, що гарантувати безпеку білої меншості може лише проведення в Родезії демократичних виборів за принципом «одна людина — один голос». Безперспективність расистської політики режиму Сміта бачать і в правлячих колах ПАР. «Найсприятливіший момент для врегулювання в Родезії минув. Відтепер її шанси погіршуватимуться, — пише йоганнесбурзька газета «Стар». — Родезійці повинні викинути з голови мрію про одвічну перевагу білих»⁴².

Тим часом, намагаючись поліпшити свої справи, уряд Сміта починає заgravати з керівництвом деяких організацій африканців, зокрема з представниками єдиної легальної політичної організації, що виступає від імені корінного населення, — Африканської національної ради (АНР). Так, расисти «погодилися» на поетапне розширення представництва африканців у парламенті, на «рівне представництво» 95% корінного населення і жменьки білих поселенців. Однак АНР рішуче відкинула ці пропозиції і заявила, що буде бойкотувати вибори.

Страх перед партизанською війною, що день у день розширюється, породжує дедалі більшу еміграцію білого населення з Родезії. Протягом першого півріччя 1973 р. кількість чоловіків віком від 20 до 24 років, які залишили країну, зросла порівняно з попереднім роком на 88%, віком від 25 до 29 років — на 122%, а від 30 до 39 років — на 92%⁴³. У багатьох випадках молоді люди емігрували відразу ж після одержання повістки про призов до армії. У 1973 р. кількість білих іммігрантів скоротилася на 4,5 тис. чол. Наприкінці року було зафіксовано своєрідний рекорд: з країни виїхало на 460 колоністів більше, ніж їх сюди прибуло⁴⁴.

І, звичайно, не від хорошого життя родезійський режим оголосив про проведення в 1974 р. кампанії по залученню в Родезію мільйона білих іммігрантів, асигнувавши для цього 80 тис. родезійських доларів. Про справжні наміри расистів недвозначно сказав генеральний секретар партії Родезійський фронт Фотержил. «Ми зможемо протриматися дуже довго, — заявив він, — коли доб'ємося того, що протягом п'яти років до Родезії іммігрують 1,5 млн. білих. Єдине, що від нас вимагається, — міцно тримати в руках владу»⁴⁵.

Але, судячи з усього, ця широко розрекламована акція дає мізерні наслідки. За останніми даними, лише протягом квітня 1974 р. Родезію залишили 1090 білих громадян, а різниця між кількістю емігрантів та іммігрантів становила 250 чол.⁴⁶

Значно погіршилися позиції расистів Півдня Африки після повалення фашистського режиму в Португалії. Події в цій країні, говорив прем'єр-міністр ПАР Форстер, можуть мати «катастрофічні наслідки»

⁴¹ Дорогої свободи, стор. 446; «Правда», 16 квітня 1974 р.

⁴² «The Star», 4 червня 1974 р.

⁴³ «За рубезжом», 1973, № 20, стор. 8.

⁴⁴ «Азия и Африка сегодня», 1974, № 5, стор. 18; «Morning Star», 5 травня 1974 р.

⁴⁵ «Азия и Африка сегодня», 1974, № 5, стор. 18; «Новое время», 1974, № 4, стор. 12.

⁴⁶ «The Star», 4 червня 1974 р.

для Південно-Африканської Республіки. Підкреслюючи «важливе стратегічне значення» португальських колоній для «збереження правління білих в Південно-Африканській Республіці», англійська газета «Гардіан» 24 квітня 1974 р. писала, що й «Родезію неможливо було б обороняти в її нинішньому вигляді, якби в Мозамбіку виник будь-який ворожий уряд»⁴⁷. Особливо обурила расистів вимога Португалії припинити каральні операції так званих родезійських сил безпеки на території Мозамбіку, що раніше робилося безперешкодно⁴⁸.

Щоб врятувати своє становище, расисти вирішили ще більше посилити терор. Вони діють спільно і координують свої зусилля. ПАР надіслала до Родезії додаткові поліцейські підрозділи. Але марні намагання ворогів демократії і прогресу. Запорукою дальших успіхів патріотів Зімбабве є угода про єдність дій усіх прогресивних сил країни, прийнята на початку грудня 1974 р. в столиці Замбії Лусаці.

Трудящі СРСР та інших країн соціалістичної співдружності всіляко підтримують справедливую боротьбу народу Зімбабве. «Радянський Союз разом з іншими соціалістичними країнами,— говорив на міжнародній нараді комуністичних і робітничих партій 1969 р. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв,— займає активні позиції на широкому і постійно виручому фронті національно-визвольного руху, подає тверду політичну підтримку, моральну і матеріальну допомогу народам, які борються за своє визволення»⁴⁹. Спираючись на цю підтримку, народ Зімбабве неодмінно здобуде перемогу над ненависним расистським режимом.

⁴⁷ Цит. за: «Новое время», 1974, № 23, стор. 21; № 20, стор. 10—11.

⁴⁸ «Правда», 12 червня 1974 р.

⁴⁹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 392.

Замітки

З історії радянських профспілок

М. П. Зима

**ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
У БОРОТБІ
ЗА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ СЕЛА
(1966—1970 рр.)**

Початок новому курсові партії в галузі сільського господарства поклав березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС. Дальша розробка питань аграрної політики знайшла своє відбиття в рішеннях травневого (1966 р.), жовтневого (1968 р.), липневого (1970 р.) Пленумів ЦК, була розвинута й закріплена в Директивах XXIII і XXIV з'їздів партії. Одним з головних напрямів аграрної політики було визнано «переведення сільського господарства на сучасну індустріальну базу»¹.

Для виконання цього завдання XXIII з'їзд Компартії України передбачив збільшити асигнування на розвиток сільського господарства республіки до 12,8 млрд. крб. Колгоспи та радгоспи Української РСР за роки восьмої п'ятирічки мали одержати 268 тис. тракторів, 100 тис. комбайнів, 200 тис. вантажних автомобілів та багато іншої сільськогосподарської техніки, що суттєво вплинуло б на енергоозброєність праці сільських трудівників. До кінця п'ятирічки планувалося в основному завершити електрифікацію колгоспів і радгоспів. У 1970 р. сільське господарство республіки мало одержати 12 млн. т мінеральних добрив, або в 2 рази більше проти 1965 р. Широкою програмою меліорації земель передбачалося створення на півдні України нових районів поливного землеробства. На кінець п'ятирічки площа зрошуваних земель мала збільшитися до 1 млн. 260 тис. гектарів².

Втілення в життя заходів по зміцненню матеріально-технічної бази сільського господарства вимагало мобілізації зусиль робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, всього радянського народу. Комуністична партія організувала справді всенародну боротьбу за індустріалізацію села. Активно включилися в цю справу найбільш масові організації трудящих — профспілки.

Визначаючи роль профспілок, В. І. Ленін вказував, що вони через деякий час поширять свій вплив і на село, на десятки мільйонів сільських трудівників. «Будучи школою комунізму взагалі,— писав Володимир Ілліч,— профспілки повинні бути, зокрема, школою управління соціалістичною промисловістю (а потім поступово і землеробством) для всієї маси робітників, а потім і для всіх трудящих»³.

Всебічному впливові профспілок на індустріалізацію сільського господарства сприяє те, що вони об'єднують робітників і службовців

¹ Л. И. Брежнев. Вопросы аграрной политики КПСС и освоение целинных земель Казахстана. Речи и доклады. Изд. 2-е. М., 1974, стор. 367.

² Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України, К., 1966, стор. 102, 103.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 331.

безпосередньо у сфері матеріального виробництва. Так, в роки восьмої п'ятирічки у республіці діяло 24 профспілки, 14 із них об'єднували 97,2% робітників і службовців провідних галузей промисловості⁴. На той час профспілки поширили свій вплив і на колгоспників. У привітанні ЦК КПРС XIV з'їзду профспілок СРСР відзначалося, що «створення профспілкових організацій у колгоспах підвищує відповідальність профспілок за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і розв'язання вагомого соціального завдання — зближення рівня життя міста і села, праці індустріального робітника та сільського трудівника»⁵.

XIV з'їзд профспілок СРСР, VI (1965 р.), IV (1968 р.), IX і X (1970 р.) Пленуми ВЦРПС розробили ряд практичних заходів щодо втілення в життя аграрної політики КПРС в умовах розвинутого соціалізму. В їх рішеннях головна увага зверталася на посилення ролі профспілок у боротьбі за розвиток трудової і творчої активності мас, збільшення випуску продукції на підприємствах тракторного і сільськогосподарського машинобудування, хімічної промисловості, промисловості будівельних матеріалів, удосконалення шефської роботи, соціального страхування колгоспників, піднесення рівня роботи профспілки робітників і службовців сільського господарства та заготівель. Після обговорення цих рішень на пленумах Укрпрофради, обласних рад і комітетів профспілок були визначені завдання окремих профспілок та їх первинних організацій щодо дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва, зміцнення його матеріально-технічної бази.

З метою збільшення виробництва продукції і освоєння випуску якісно нової техніки для села головну увагу профспілки робітників машинобудування, наприклад, було зосереджено на реконструкції виробництва 37 заводів тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Колективу Харківського тракторного заводу, зокрема, за роки восьмої п'ятирічки належало збільшити випуск гусеничних тракторів на 42%⁶, не зупиняючи виробництва, освоїти випуск нового колісного трактора Т-25, повністю реконструювати завод з метою організації випуску енергонасиченого трактора Т-150. Партійна організація заводу, завком профспілки потурбувалися, щоб про це завдання знав увесь колектив трудящих. До участі у внутрізаводському соціалістичному змаганні було залучено майже всіх працюючих. Удосконалювалися моральні стимули заохочення, в 10 разів було збільшено витрати на преміювання учасників змагання. Про активність робітників та інженерно-технічних працівників заводу свідчить і те, що в огляді резервів виробництва взяло участь 8815 чол. Вони внесли 3640 пропозицій, економічний ефект від яких становив 1468 тис. крб.⁷ Винахідники й раціоналізатори заводу за п'ятирічку впровадили у виробництво 110 винаходів і 12 981 рацпропозицію, зекономили майже 11 млн. крб.⁸ Тракторобудівники на початку 1967 року виготовили мільйонний трактор, освоїли випуск нової марки Т-25, а на кінець п'ятирічки створили дослідні зразки трактора Т-150. Вони достроково, до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, виконали завдання по підвищенню продук-

⁴ Підраховано автором на підставі даних статистичного довідника «Профспілки Української РСР від X до XI з'їзду», К., 1972, стор. 10.

⁵ XIV съезд профсоюзов СССР. Стенографический отчет, М., 1969, стор. 20.

⁶ П. Н. Анненков, В. А. Родионов. Рожденный дважды, Харьков, 1971, стор. 160.

⁷ В. П. Кочеван. Промышленность — сельскому хозяйству. Опыт работы профорганизаций, М., 1971, стор. 25.

⁸ П. Н. Анненков, В. А. Родионов. Назв. праця, стор. 184.

тивності праці. Чудовий приклад у соціалістичному змаганні подали робітники заводу, які достроково виконали особисті п'ятирічні плани. Їх налічувалось понад 7 тис. чол., 2300 з них виконали з початку п'ятирічки по 6 і більше річних норм. Особливо високих показників у змаганні добилися ударники комуністичної праці свердляр тракторного цеху № 1 П. С. Шило, протягувач цього ж цеху В. І. Литвинов, які виконали по 7 річних норм. Дві п'ятирічки було на рахунку автоматника цеху паливної апаратури № 1 А. Ф. Маслака, пресувальниці пресового цеху К. О. Риндіної та багатьох інших⁹. За досягнуті успіхи та значний вклад у розвиток тракторобудування завод було нагороджено другим орденом Леніна¹⁰.

У справу технічного переоснащення села вагомий внесок зробив колектив харківського моторобудівного заводу «Серп і Молот». Профспілкова організація підприємства вміло розставила своїх активістів на таких вирішальних напрямках боротьби за технічний прогрес, як впровадження бездефектної системи виготовлення продукції, механізація та автоматизація виробництва, технічна творчість працюючих та ін. Це сприяло успішному освоєнню виробництва нових потужних двигунів. У 1971 р. колектив заводу за налагодження їх масового випуску було нагороджено орденом Жовтневої Революції¹¹. В цьому є заслуга і профспілкової організації підприємства.

У збільшенні випуску продукції сільськогосподарського машинобудування значну роль відігравали колективи й інших заводів республіки. Плідною була, наприклад, робота профспілкової організації Одеського заводу сільськогосподарського машинобудування ім. Жовтневої революції по організації соціалістичного змагання на честь 100-річного ювілею В. І. Леніна. Досвід завкому профспілки було визнано одним з кращих у галузі¹².

Надійними помічниками партійних організацій у боротьбі за збільшення випуску продукції, поліпшення її якості стали завкоми профспілки Вінницького агрегатного, Херсонського та Дніпропетровського комбайнових заводів і ряд інших.

За роки восьмої п'ятирічки було виготовлено 685,4 тис. тракторів, 507,9 тис. плугів, 315 тис. сівалок, 60,2 тис. різних комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки, всього на суму понад 2 млрд. крб.¹³. Це дало змогу збільшити поставки колгоспам і радгоспам тракторів проти попередньої п'ятирічки в 1,4 раза, комбайнів — у два, вантажних автомобілів — у півтора, механізмів і обладнання для ферм — у два рази¹⁴.

Профспілка робітників хімічної і нафтової промисловості мобілізувала свої організації на вишукування внутрішніх резервів для збільшення виробництва мінеральних добрив, економії й бережливості сировини та матеріалів. Так, республіканський, обласні та фабрично-заводські комітети профспілки поширили досвід апаратника цеху лактаму Северодонецького хімкомбінату Г. І. Захарченка, який домігся оптимального ходу технологічного процесу, економії сировини та енергоресурсів на суму 12 тис. крб. щорічно. У 1968 р. його почин підтримувало вже 11 тис. чол., а економія в масштабах галузі досягла

⁹ «Економіка Радянської України», 1971, № 1, стор. 21.

¹⁰ «Правда», 21 січня 1967 р.

¹¹ К. Г. Ткаченко. Развитие технического творчества рабочих, М., 1973, стор. 7.

¹² «Тракторы и сельхозмашины», 1970, № 2, стор. 1, 2.

¹³ Підраховано автором на підставі даних статистичного щорічника «Народне господарство Української РСР в 1970 році», К., 1971.

¹⁴ Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 34.

3 млн. крб. Начальник цеху Горлівського хімкомбінату Герой Соціалістичної Праці О. П. Штих закликав усіх інженерно-технічних працівників галузі включитися в змагання під девізом: «Кожному інженеру і техніку — свій план творчої діяльності». Поєднання творчої думки інженерно-технічних працівників з ініціативою робітників сприяло підвищенню економічного ефекту¹⁵.

У 1966—1970 рр. хіміки республіки виробили 47,5 млн. т мінеральних добрив та 156 тис. т засобів хімічного захисту рослин (в умовних одиницях). Це дало змогу в 1970 р. внести по 65,6 кг мінеральних добрив на 1 га ріллі (в перерахунку на 100-процентний вміст речовин), тобто в 1,7 раза більше ніж у 1965 році¹⁶.

Виконуючи завдання партії по підвищенню електроозброєності сільськогосподарського виробництва, профспілка робітників електростанцій та електротехнічної промисловості взяла під контроль роботу механізованих колон у сільській місцевості. Вони додатково комплектувались кадрами, оснащувались технікою. Поліпшувались умови праці та відпочинку робітників, удосконалювалась система оплати праці. Механізовані колони достроково виконали п'ятирічний план будівельно-монтажних робіт. Довжина електромереж в селах республіки наприкінці 1970 р. перевищила 2,5 млн. км, тобто збільшилася в 1,5 раза, а споживання електроенергії зросло до 7,9 млн. квт/год — в 1,8 раза більше проти 1965 р.¹⁷

Значну роль у справі індустріалізації села відіграла профспілка робітників і службовців сільського господарства та заготівель. Від робітників радгоспів, «Укрсільгосптехніки», меліораторів, механізаторів та спеціалістів колгоспів значною мірою залежить ефективне використання землі, техніки, мінеральних добрив, коштів, затрачених на сільськогосподарське виробництво. Дійовою формою впливу профспілки на підвищення трудової активності робітників і колгоспників було соціалістичне змагання. Значну роботу в цьому напрямі проводили профспілкові організації Черкаської, Кримської, Вінницької, Кіровоградської, Хмельницької та ряду інших областей. Вони брали активну участь у розробці заходів по одержанню високих і сталих врожаїв, проводили громадські огляди і конкурси у різних галузях сільськогосподарського виробництва¹⁸. Боротьба за високу культуру землеробства та тваринництва сприяла більш ефективному використанню земельних угідь, підвищенню врожайності сільськогосподарських культур, збільшенню виробництва продуктів тваринництва. Наприклад, у черкашан — ініціаторів цього змагання середньорічна врожайність зернових культур протягом 1966—1970 рр. становила 25,9 ц з га, зокрема, пшениці — 27,3, кукурудзи — 37, цукрових буряків — 278 ц. Порівняно з попереднім п'ятиріччям врожай зернових підвищився на 3,4 ц, пшениці — на 5,8, кукурудзи — на 6, цукрових буряків — на 51 ц з кожного га. Виробництво м'яса на кожні 100 га сільськогосподарських угідь збільшилось на 44%, молока — 28, яєць — у 2,4 раза. За п'ятирічку області тричі присуджувалися перехідні Червоні прапори Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, вона чотири рази нагороджувалася дипломами

¹⁵ Х з'їзд професійних спілок України. Стенографічний звіт, К., 1969, стор. 80.

¹⁶ Народне господарство Української РСР в 1968 році. Статистичний щорічник, К., 1969, стор. 118; Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 139.

¹⁷ Аграрна політика КІРС на сучасному етапі. К., 1973, стор. 102; Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 255.

¹⁸ «Сільські вісті», 24 січня 1970 р.

ВДНГ СРСР, медалями виставки відзначено 44 господарства і близько тисячі передовиків виробництва¹⁹.

Успішне виконання завдань п'ятирічки по збільшенню виробництва продукції значною мірою залежало від вискоєфективного використання сільськогосподарської техніки. Ініціаторами нового прогресивного методу технічного обслуговування автотракторного парку колгоспів виступили в 1968 р. робітники, інженери та службовці Богодухівського районного об'єднання «Сільгосптехніка» Харківської області. Для висококваліфікованого проведення техоглядів машин у кожній тракторній бригаді району створювалися стаціонарні технічні і побутові комплекси. Районний комітет профспілки, профспілкові організації і групи на місцях уважно стежили за тим, щоб комплекси будувалися не поспіхом, а з дотриманням усіх технічних вимог²⁰. За два роки роботи по-новому майже в півтора раза збільшився міжремонтний виробіток тракторів, знизилася затрата на поточний ремонт і техогляди. За прикладом богодухівців комплексне технічне обслуговування було запроваджене в 1200 колгоспах і радгоспах республіки²¹.

Індустріальним загоном профспілки на селі виступали робітники об'єднання «Укрсільгосптехніка». За роки восьмої п'ятирічки вони поставили колгоспам і радгоспам республіки техніки та інших товарів виробничого призначення на суму 10,3 млрд. крб., або майже в півтора раза більше, ніж у 1961—1965 рр.²² Кожний десятий серед працівників об'єднання був раціоналізатором. Вони запровадили у виробництво 70 тис. пропозицій, що дало 20 млн. крб. економії²³. Загалом сільські винахідники й раціоналізатори протягом п'ятирічки заощадили 127,6 млн. крб.²⁴.

При безпосередній участі первинних організацій профспілки проводилось будівництво найбільших гідротехнічних споруд — Північно-Кримського каналу та Каховської, Північно-Рогачицької і Дунай-Дністровської зрошувальних систем. За 1966—1970 рр. в експлуатацію було введено 556 тис. га осушених та 457 тис. га зрошуваних земель²⁵. Комітети профспілки Херсонської, Миколаївської, Кримської, Одеської та інших областей організували боротьбу сільських механізаторів за оволодіння новими професіями зрошуваного землеробства і водогосподарського будівництва.

Плідною була робота науково-технічного товариства сільського господарства, яке працювало під керівництвом комітетів профспілки. Члени товариства розробили комплекс заходів по боротьбі з ерозією ґрунтів. У Новомосковському районі Дніпропетровської області з цією метою було створено спеціальний інститут на громадських засадах²⁶. Запровадження в життя протиерозійного комплексу допомагало успішно боротися з таким стихійним лихом, як пилові бурі.

Республіканський, обласні, районні, робітничі та місцеві комітети профспілки робітників і службовців сільського господарства та заготівель провели значну роботу по охороні праці робітників і колгоспників, поліпшенню соціального страхування, культурного, торговельного та побутового обслуговування працюючих. За роки п'ятирічки проф-

¹⁹ Індустріально-колгоспна Україна, К., 1972, стор. 189.

²⁰ П. Н. Диброва. Технику — в надежные руки, М., 1974, стор. 12.

²¹ «Механізація сільського господарства», 1971, № 2, стор. 2.

²² Наука і культура. Україна, К., 1971, стор. 188.

²³ Там же, стор. 190.

²⁴ «Сільські вісті», 13 листопада 1972 р.

²⁵ Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 34.

²⁶ Г. В. Гуляев, Е. Г. Рогачева. Достижения науки — в сельское хозяйство, М., 1971, стор. 6.

спілка зміцніла організаційно. Тільки за період між X та XI з'їздами профспілок Української РСР її ряди збільшились на 400 тис. чол.²⁷

Питання активної участі робітників і службовців у дальшому розвитку сільського господарства, зміцненні його матеріально-технічної бази в роки восьмої п'ятирічки постійно перебувало в центрі уваги і територіальних міжспілкових органів — рад профспілок. Всенародне соціалістичне змагання на честь ювілейних дат, і, особливо 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, небувало активізувало робітників і селян, викликало до життя ряд цінних патріотичних починань. Колективи передових підприємств м. Донецька, зокрема, виступили з ініціативою організувати змагання за високу продуктивність праці і чіткий ритм роботи. Передові колективи Ворошиловградської області закликали трудящих працювати під девізом: «Місячні плани — на день раніше строку!» Трудящі підприємств Харківської області розпочали змагання за максимальне використання резервів на кожному робочому місці, трудівники Полтавської області — за підвищення ефективності виробництва на діючих виробничих потужностях. З цінними пропозиціями виступали також працівники сільського господарства Київської, Хмельницької, Одеської областей. Ради профспілок вживали заходів до поширення цих починів у всіх галузях народного господарства республіки, разом з відповідними міністерствами і відомствами розробили і затвердили нові умови змагання з урахуванням принципів морального і матеріального стимулювання його учасників. Тільки для нагородження колективів — переможців у республіканському та обласних змаганнях було встановлено 2323 перехідні Червоні прапори та вирішено асигнувати близько 27 млн. крб. щорічно. Вживалися заходи до поліпшення шефської роботи. Значно розширили шефські зв'язки Київська, Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Ворошиловградська та інші обласні ради профспілок. За неповними даними, шефські організації тільки Київської області подали допомогу селу на суму 29,5 млн. крб., трудящі Дніпропетровська — 6,7, Миколаєва — 4,2 млн. крб.²⁸ Фабрично-заводські комітети профспілок Києва і Харкова виступили з пропозицією перспективного планування шефської роботи на п'ятирічку. Ця пропозиція була схвалена ВЦРПС.

Таким чином, профспілки Української РСР в роки восьмої п'ятирічки значно активізували зусилля робітничого класу на індустріалізацію села. Разом з тим вони поширили свій вплив і на сільських трудівників, мобілізуючи їх на ефективне використання землі, техніки, мінеральних добрив, електроенергії та інших матеріально-технічних засобів.

Активна участь профспілок у втіленні в життя накреслень аграрної політики КПРС знаходила постійну підтримку з боку партійних органів і організацій. На роботу у профспілки направлялися кращі комуністи. Так, у 1970 р. в профспілках республіки (виборні профспілкові органи та апарати) працювало близько 440 тис. членів КПРС.²⁹

Велику увагу діяльності профспілок приділяв Центральний Комітет Компартії України. На Політбюро ЦК, зокрема, розглядалося питання про підготовку і проведення робітничих зборів, заслухувався звіт про роботу Запорізької облпрофради.

Посиленню партійного керівництва профспілками були присвячені також збори партійно-профспілкових активів, які відбулися в усіх областях республіки. Підсумки їх роботи підведено на жовтневому (1969 р.) Пленумі ЦК Компартії України, який обговорив питання «Про

²⁷ XI з'їзд професійних спілок України. Стенографічний звіт, К., 1973, стор. 26.

²⁸ «Знання та праця», 1974, № 8, стор. 18.

²⁹ Підраховано автором на підставі даних статистичного довідника «Профспілки Української РСР від X до XI з'їздів».

завдання партійних організацій республіки по поліпшенню керівництва профспілками». На пленумі було глибоко проаналізовано роботу місцевих партійних органів по керівництву профспілками, узагальнено позитивний досвід діяльності профспілок, відзначено їх зрослу роль у господарському будівництві. «Діяльність профспілкових організацій республіки,— зазначалося в постанові пленуму,— в яких налічується 17 мільйонів чоловік, за останні роки стала змістовнішою і різнобічнішою. Вони беруть активну участь у здійсненні господарської реформи, спрямовують зусилля трудівників міста і села на успішне виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, підвищення ефективності виробництва, дбають про даліше поліпшення умов праці і побуту трудящих³⁰. У рішеннях пленуму підкреслювалося, що профспілки, насамперед, повинні зміцнювати зв'язки з виробничими колективами, поліпшувати роботу первинних організацій, удосконалювати стиль, форми і методи роботи рад і комітетів профспілок. Рішення пленуму, повсякденна практична допомога партійних організацій сприяли активізації діяльності профспілок, посиленню їх впливу на організацію всенародної боротьби за піднесення сільського господарства.

³⁰ «Правда України», 31 жовтня 1969 р.

Б. А. Каніфольський
ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО ДІЯЛЬНІСТЮ
ПРОФСПІЛОК В СПРАВІ ОРГАНІЗАЦІЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ
(1928—1932 РР.)

На всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва велику роль в організації соціалістичного змагання партія відводила і відводить професійним спілкам, покликаним разом з господарськими орга-

нами здійснювати безпосереднє керівництво змаганням. Завдання і роль профспілок в організації соціалістичного змагання були визначені ще В. І. Леніним. Він підкреслював, що соціалізм «...вперше створює можливість застосувати його дійсно *широко*, дійсно *масовому* розмірі, залучити дійсно більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело...»¹. Разом з тим В. І. Ленін зазначав, що змагання необхідно організувати. «Наше завдання тепер, коли соціалістичний уряд при владі,— писав він,— організувати змагання»². Володимир Ілліч вперше визначив основні принципи організації соціалістичного змагання: гласність, порівнянність результатів, поширення передового досвіду, товариське співробітництво і взаємодопомога між учасниками змагання у досягненні спільної мети³.

Ленінські ідеї знайшли своє втілення і даліший розвиток в рішеннях партії, в боротьбі господарських і профспілкових організацій за дострокове виконання першої п'ятирічки.

Розвиток соціалістичного змагання на Україні в 1928—1932 рр. висвітлено в ряді колективних праць⁴, а також в монографіях і статтях

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 189.

² Там же.

³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 144.

⁴ Історія Української РСР. У двох томах, К., 1967; Історія робітничого класу Української РСР. У двох томах, К., 1967; та ін.

окремих дослідників⁵. Проте форми і методи партійного керівництва діяльністю профспілок по організації масового змагання і ударництва в цей період показано в історичній літературі недостатньо.

У 20-х роках в нашій країні склалися необхідні об'єктивні й суб'єктивні умови для виникнення масового соціалістичного змагання: соціалістичний сектор народного господарства став визначальним у розвитку всієї економіки країни, почалося технічне переозброєння промисловості, підвищилася політична свідомість та культурно-технічний рівень робітників, зросла їх роль у господарському будівництві. Перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР, накреслений у відповідності з директивами XV з'їзду ВКП(б), відкривав захоплюючу перспективу індустріалізації країни, соціалістичного перетворення сільського господарства, підвищення матеріального добробуту і культури радянського народу, надихав трудящих на самовіддану працю в ім'я побудови соціалізму.

Враховуючи зростання творчої активності робітничого класу, газета «Правда» 20 січня 1929 р. вперше опублікувала статтю В. І. Леніна «Як організувати змагання?», написану ще в грудні 1917 р. Почин «Правди» по пропаганді ленінських ідей соціалістичного змагання підхопила партійно-профспікова преса всіх радянських республік, у тому числі й Української РСР.

На початку 1929 р. почалася виробнича перекличка металургів Уралу і гірників Кузбасу. Майже одночасно розгорнулося соціалістичне змагання серед шахтарів Донецького басейну. 29 січня цього ж року робітники одного з горлівських рудників викликали на змагання шахтарів рудника «Ірміно» Луганського округу. Орган ЦК ВКП(б) «Рабочая газета» в передовій статті «Ленінський заповіт в дії» висловила впевненість, що почин шахтарів Донбасу дістане підтримку серед усіх робітників вугільної промисловості країни⁶. 31 січня 1929 р. між шахтарями Північно-Краснознам'янського і Центрального рудників Артемівського округу був підписаний перший в країні договір на соціалістичне змагання. Незабаром з ініціативи шахтарів Донбасу розгорнулося всесоюзне соціалістичне змагання робітників вугільної промисловості СРСР⁷.

Велику роль у розгортанні масового соціалістичного змагання на підприємствах України відіграло звернення робітників ленінградського заводу «Красный выборжец», опубліковане в газеті «Правда» 5 березня 1929 р. За прикладом ленінградців у змагання за зниження собівартості продукції включилися робітники Харкова, Києва, Одеси, Миколаєва та інших промислових центрів. Робітники Харківського електро-механічного заводу викликали на змагання працівників ленінградського заводу «Электросила», а миколаївські корабели — робітників Балтійського суднобудівного заводу.

Основною формою соціалістичного змагання в той час було змагання між підприємствами, яке проводилось у вигляді виробничих перекличок. Змагання ж всередині підприємств ще тільки зароджувалося.

⁵ А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932), К., 1963; М. Горлач. Вірна опора партії комуністів, К., 1966; В. М. Довгопол. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.), Харків, 1971; Г. Я. Пономаренко. Во главе трудового подъема, К., 1971; В. П. Скоробагатов. Розгортання масового соціалістичного змагання робітничого класу України на початку 1929 р.—«УІЖ», 1959, № 2; Г. Фролова. Массовое социалистическое соревнование на промышленных предприятиях Украины в годы первой пятилетки.—Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор всенародного социалистического соревнования в СССР, М., 1961; та ін.

⁶ «Рабочая газета», 31 січня 1929 р.

⁷ Социалистическое соревнование в промышленности СССР, М., 1973, стор. 71.

Для безпосереднього керівництва змаганням з ініціативи партійних організацій створювалися тимчасові штаби, комісії, «п'ятірки», «трійки». Свого часу вони відіграли значну роль. Але, як показав досвід, дальший розвиток масового соціалістичного змагання вимагав активної участі у ньому профспілкових органів, виробничих комісій і нарад. Орган ЦК КП(б)У газета «Пролетарий» підкреслювала, що «вся робота по організації соціалістичного змагання повинна бути пов'язана з роботою профспілкових і господарських організацій через виробничі комісії і наради, шахтками, фабзавками, цехові профспілкові бюро...»⁸⁻⁹.

Проте участь профспілкових організацій в практичній організації змагання на підприємствах була поки що недостатньою. Правоопортуністичні елементи всіяко зволікали з втіленням в життя закликів партії і профспілкових органів, поширювали чутки про те, що змагання погіршить становище робітників, намагалися скомпроментувати саму ідею змагання.

Становище ускладнювалося грубими помилками і перекрученнями з боку окремих керівників. Так, на Маріупольському металургійному заводі порушувалася технологія плавки¹⁰. На Харківському електро-механічному заводі було безпідставно знижено розцінки продукції на 20%. Аналогічні факти спостерігалися на Харківському паровозобудівному заводі, горлівській шахті № 9 та інших підприємствах¹¹.

12 квітня 1929 р. Оргбюро ЦК КП(б)У, заслухавши доповідь ВУРПС про стан соціалістичного змагання, констатувало, що керівництво змаганням з боку профспілок здійснюється незадовільно. Для поліпшення загального керівництва змаганням була створена комісія ЦК КП(б)У на чолі з П. П. Постишевим. Аналогічні комісії організовувалися при партійних комітетах основних промислових округів України¹².

Велике значення для посилення партійного керівництва діяльністю профспілок мали рішення квітневого (1929 р.) об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б). Пленум рішуче викрив підступну діяльність правих опортуністів у партійних та профспілкових організаціях. В наступний період було здійснено перебудову роботи профспілок, чистку і оновлення профспілкового апарату.

Характерною рисою партійного керівництва масовим соціалістичним змаганням у той час було зосередження уваги на пропаганді ідей змагання, роз'ясненні його суті і завдань, боротьбі з опортуністичними поглядами. Ленінські ідеї та принципи організації змагання були конкретизовані і розвинуті у зверненні XVI Всесоюдної партійної конференції «До всіх робітників і трудящих селян Радянського Союзу» та постанові ЦК ВКП(б) від 9 травня 1929 р. «Про соціалістичне змагання фабрик і заводів»¹³. Постанови партії про завдання соціалістичного будівництва і розвиток змагання роз'яснювали тисячі агітаторів-комуністів. В республіканських і місцевих газетах матеріали про соціалістичне змагання друкувалися на перших сторінках, а заводські багатотиражки присвячували йому спеціальні випуски.

Партійні комітети уважно аналізували досвід змагання, допомагали профспілкам активно включатися в його організацію. Так, Артемівський окружний комітет партії, відзначивши ряд недоліків у керівництві змаганням на підприємствах округу, зобов'язав партійні організації зміцнити

⁸⁻⁹ «Пролетарий», 26 березня 1929 р.

¹⁰ ІІА ІІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 62, спр. 66, арк. 3.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 800, арк. 52, 54.

¹² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 26, арк. 100.

¹³ КПСС о профсоюзах, М., 1967, стор. 299—306.

виробничі комісії фабрично-заводських комітетів профспілок і виробничі наради комуністами, кращими кадровими робітниками, забезпечити підвищення ролі профспілок у керівництві змаганням¹⁴.

У червні 1929 р. ЦК КП(б)У і ВУРПС узагальнили досвід змагання по республіці в цілому. Заслухавши доповідь П. П. Постишева про стан змагання, ЦК КП(б)У доручив комісії на чолі з членом Політбюро ЦК КП(б)У, головою ВУРПС М. Є. Чувиріним розробити рекомендації щодо дальшого поліпшення керівництва змаганням у відповідності з директивами ЦК ВКП(б)¹⁵.

Завдання профспілок по керівництву соціалістичним змаганням неодноразово розглядалися на пленумах Всеукраїнської ради, всеукраїнських комітетів та окружних рад профспілок, зборах партійно-профспілкового активу підприємств. Були накреслені конкретні заходи, спрямовані на підвищення ролі профспілок в організації змагання. Керівництво змаганням поступово переходило до профспілкових органів.

30 липня 1929 р. ЦК КП(б)У вирішив ліквідувати всі спеціальні органи керівництва змаганням — комісії, штаби, «п'ятірки», «трійки», а їх функції передати виробничим комісіям профспілкових комітетів та виробничим нарадам, зміцнивши їх комуністами, комсомольцями, профактивістами з числа кадрових робітників¹⁶. У рішенні підкреслювалося, що соціалістичне змагання повинно стати методом повсякденної організації творчої активності мас. Особлива увага приділялася розвитку змагання всередині підприємств, між цехами, змінами, бригадами і окремими робітниками, велике значення надавалось обговоренню соціалістичних зобов'язань і результатів їх виконання на робітничих зборах, у пресі, вказувалося на необхідність створення і правильного використання моральних стимулів розвитку змагання.

Перехід безпосереднього керівництва змаганням до профспілок аж ніяк не применшував ролі партійних організацій. Навпаки, це відкривало нові можливості для посилення планомірного партійного керівництва розвитком творчої активності мас, координації діяльності профспілкових, комсомольських та господарських органів, підтримки, узагальнення і поширення позитивного досвіду організації змагання.

У другій половині 1929 р. поряд із змаганням між колективами заводів, фабрик, шахт дедалі ширше розгортається змагання всередині підприємств. Найдосконалішою, ефективною його формою стає індивідуальне і бригадне ударництво.

Ініціаторами ударницького руху, як правило, були комуністи і комсомольці. На харківському машинобудівному заводі «Серп і молот» одним з перших організаторів ударних бригад був кадровий робітник, член профспілки металістів з 1910 р., комуніст С. Родченков. За його ініціативою 46 робітників механічного цеху перейшли на ударні темпи роботи і вже протягом першого місяця перевиконали норми виробітку на 10—15%. Про свої досягнення вони розповіли на пленумі завкому металістів. А незабаром на заводі працювало вже близько 70 ударних бригад, в яких налічувалося майже 300 передовиків¹⁷.

Соціалістичне змагання і ударництво в роки першої п'ятирічки дали чудові зразки соціалістичного ставлення до праці. Влітку 1929 р. зародився патріотичний рух робітничого класу під лозунгом «П'ятирічку — за чотири роки!». Ініціаторами його виступили робітники Луганського

¹⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 99, арк. 74.

¹⁵ Там же, спр. 25, арк. 180.

¹⁶ Там же, арк. 138.

¹⁷ М. Горлач. Назв. праця, стор. 109.

паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції. Вони направили свою делегацію в Москву з метою обміну досвідом і зміцнення виробничих зв'язків з колективами підприємств столиці. Виступаючи на засіданні президії Московської міської ради профспілок, керівник делегації заявив, що луганці борються за дострокове виконання п'ятирічного плану і закликають московських робітників наслідувати їх приклад. Робітники Москви гаряче підтримали почин луганців. За короткий час заклик «П'ятирічку — за чотири роки!» став бойовим лозунгом всього робітничого класу Радянського Союзу.

Ефективним методом партійного керівництва діяльністю профспілок по підвищенню творчої активності трудящих були огляди результатів соціалістичного змагання і ударництва. Восени 1929 р. для організації оглядів на підприємства промислових округів республіки було направлено близько 100 відповідальних партійних і профспілкових працівників. На шахтах, заводах і фабриках створювалися оглядові бригади робітників, представників партійних, профспілкових, комсомольських і господарських організацій. Під час оглядів на підприємствах відбувалися конференції ударників, збори робітників, на яких підбивались підсумки роботи. У листопаді 1929 р. було проведено окружні конференції ударників і республіканську нараду членів оглядових бригад ВУРПС. 750 ударників виробництва — переможців змагання, у тому числі 150 представників від робітничого класу України, взяли участь у Всесоюзному з'їзді ударних бригад (грудень 1929 р.)¹⁸. З'їзд був яскравою демонстрацією не лише високої творчої активності багатонаціонального радянського робітничого класу, а й братерської дружби та співробітництва народів СРСР у будівництві соціалізму.

У зв'язку з шостою річницею з дня смерті В. І. Леніна 21 січня 1930 р. було опубліковано Звернення ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ до всіх робітників Радянського Союзу про ленінський призов ударників. Перед партійними організаціями поставили важливі завдання по залученню до ударних бригад робітників, насамперед, комуністів, перетворенню виробничих комісій фабрично-заводських комітетів у дійові штаби оперативного керівництва змаганням, доведенню виробничих планів до кожного робітника, організації систематичної перевірки виконання соціалістичних зобов'язань, ретельному вивченню і впровадженню передового досвіду, забезпеченню переходу від ударних бригад до ударних цехів і підприємств¹⁹. На підприємствах проводилися конференції ударників, мітинги, зустрічі передовиків з молодими робітниками, а також бесіди, доповіді, лекції, в яких підкреслювалося, що успішний розвиток соціалістичного виробництва — основа могутності і незалежності СРСР, підвищення матеріального добробуту і культурного рівня радянського народу.

В результаті ленінського призову ударників уже навесні 1930 р. у республіці з'явилися перші ударні цехи й підприємства. На Луганському паровозобудівному заводі ім. Жовтневої революції на той час було 10, а на Харківському електромеханічному заводі — 11 ударних цехів. По-ударному працювали на Луганщині шахти ім. Крупської, «Ірміно», «Брянка», «Краснопілля» та ін. За два з половиною місяці, до початку квітня 1930 р., число передовиків у республіці збільшилося на 309 тис. чол.²⁰ В авангарді їх ішли комуністи й комсомольці. Так, на підприємствах Одеського округу в березні 1930 р. ударники складали 51 %

¹⁸ Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, стор. 147.

¹⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 35, арк. 120.

²⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 182, арк. 43—44.

загального числа робітників, а серед комуністів і комсомольців — понад 60% ²¹.

Для організації другого республіканського огляду соціалістичного змагання, ударництва й виконання промфінплану за рішенням ЦК КП(б)У та ВУРПС навесні 1930 р. на підприємства України було направлено 300 партійних, профспілкових і господарських працівників ²². До участі в ньому рекомендувалося залучити не менш як 25% робітників на кожному підприємстві ²³. Перед початком огляду під керівництвом партійних комітетів відбулися інструктивні наради профспілкових працівників.

На підприємствах огляди проводилися у формі самоперевірки. Бригади робітників виділяли оглядові групи, які здійснювали взаємоперевірку виконання соціалістичних зобов'язань. Підсумки самоперевірки підводилися на загальних зборах бригад. Під час оглядів організовувались виробничі виставки, цехи і підприємства обмінювалися досвідом, перевірялося виконання рішень виробничих зборів. Результати їх висвітлювалися на сторінках центральних газет та заводських багатотиражок.

Під керівництвом партійних організацій профспілки боролися з недоліками, які заважали розвитку творчої активності трудящих мас. Так, Одеський окружний партійний комітет, виявивши порушення ленінських принципів організації змагання на заводі ім. Січневого повстання і місцевої взуттєвої фабрики, вирішив провести на цих підприємствах повторний огляд ²⁴. Робітники заводу на загальних зборах рішуче засудили поведінку голови цеховому механічного цеху Стаматакі та голови завкому Шалька, які відмовилися від участі в самоперевірці соціалістичного змагання ²⁵. Окружна рада профспілок вивчила нові форми ударництва (громадський «буксир», наскрізні бригади та ін.), які виникли в ході самоперевірки, і вжила заходів для поширення їх на багатьох підприємствах.

Огляд сприяв поліпшенню роботи промислових підприємств республіки. Так, колективи Луганського заводу ім. Жовтневої революції та Краматорського машинобудівного заводу виконали квітневу виробничу програму 1930 р. на 108%.

Велике значення для поліпшення партійного керівництва діяльністю профспілок мали рішення XVI з'їзду ВКП(б). У резолюції з'їзду про завдання профспілкових організацій у реконструктивний період підкреслювалося, що «соціалістичне змагання і ударні бригади повинні стати основою всієї виробничої діяльності профспілок» ²⁶. Виконуючи директиви XVI з'їзду ВКП(б), партійні організації посилили боротьбу за перебудову профспілок під лозунгом «Лицем до виробництва!» В 1930—1931 рр. були проведені перевибори низових профорганів, які перетворилися в огляд всієї профспілкової роботи. До складу профорганів обиралися передовики виробництва — комуністи, комсомольці, кадрові безпартійні робітники ²⁷.

Розвитку творчої ініціативи робітничих колективів сприяло також підвищення ролі і авторитету виробничих нарад. На великих підприємствах відповідальні за загальнозаводські виробничі наради були призна-

²¹ Одеський обласний державний архів (далі — ООДА), ф. Р-1148, оп. 2, спр. 5, арк. 160.

²² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 35, арк. 156.

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 182, арк. 5.

²⁴ ООДА, ф. Р-1148, оп. 2, спр. 5, арк. 134.

²⁵ «Лицем до виробництва», 1930, № 28—29, стор. 10.

²⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, К., 1954, стор. 62—63.

²⁷ «Комуніст», 12 грудня 1931 р.

чені помічниками директорів. Поряд із загальнозаводськими та цеховими були організовані групові виробничі наради в бригадах, лавах, дільницях. Це дало змогу залучити робітників до активної участі в раціоналізації виробництва, своєчасно і ефективно розв'язувати виробничі питання, оперативно керувати соціалістичним змаганням.

Важливою умовою підвищення рівня партійного керівництва виробничою діяльністю профспілок було узагальнення досвіду соціалістичного змагання і розробка проблем його дальшого розвитку. В 1931—1932 рр., як і раніше, партія проводила в цьому напрямі значну роботу. Було узагальнено досвід змагання на найбільших заводах Харкова, на ряді шахт Донбасу, на підприємствах легкої і харчової промисловості республіки. До участі в цій роботі залучалися комітети галузевих профспілок, наукові працівники Інституту праці, фабрично-заводські комітети профспілок, редакції газет, робітники-ударники²⁸.

Під керівництвом партійних організацій профспілки почали активніше боротися не лише за охоплення змаганням більшої кількості робітників і службовців, а й за підвищення його ефективності. Це сприяло виникненню й поширенню досконаліших форм змагання — «буксирних», наскрізних, госпрозрахункових ударних бригад. Висування зустрічних і змінно-зустрічних планів свідчило про зростання участі робітників в управлінні виробництвом.

Велика увага приділялася чіткому визначенню виробничих завдань і соціалістичних зобов'язань кожного робітника, оперативному і систематичному контролю за їх виконанням, гласності змагання, правильно-му використанню матеріальних і моральних стимулів його розвитку. Так, на великих підприємствах Харкова, включаючись у соціалістичне змагання, робітники підписували договір, який враховував специфіку роботи окремого робітника чи всієї бригади. Ударники мали «Звітні картки». На їх лицевому боці були записані пункти зобов'язання, а на звороті — підсумки їх виконання. Передовиків нагороджували (за рахунок преміального фонду) екскурсіями по СРСР, путівками на курорт, цінними подарунками тощо²⁹. Про досягнення ударників щодня повідомляли заводські газети й листівки. Портрети переможців змагання поміщали на Червоні дошки, кращих робітників представляли до урядових нагород, висували на керівну роботу.

XVII конференція ВКП(б), затвердивши контрольні цифри розвитку народного господарства країни на 1932 р., проголосила основний лозунг соціалістичного змагання в завершальному році п'ятирічки: «При даних матеріальних засобах на основі більшої економії, кращого використання виробничих можливостей, кращої мобілізації сил і кращого практичного керівництва дати країні більше продукції і кращої якості»³⁰. Рішення конференції стали програмою боротьби профспілок за неухильне підвищення ефективності змагання, побудову соціалізму в СРСР. Наприкінці першої п'ятирічки соціалістичним змаганням в Українській РСР було охоплено 62% робітників³¹. Їх натхнення героїчна праця вилилась у небувале піднесення продуктивних сил країни. За трудові успіхи майже 2 тис. передовиків виробництва були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, в тому числі 641 чол. орденом Леніна³². Імена героїв першої п'ятирічки М. Е. Путіна, Г. В. Марусина, А. Л. Мікуніса, Є. М. Романько, Ф. Ф. Мазура, М. О. Ізотова та багатьох інших стали широко відомими в усій країні.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 9, спр. 1370, арк. 111.

²⁹ Там же, арк. 25, 115.

³⁰ КПРС в резолюціях..., ч. III, стор. 140.

³¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1129, арк. 130.

³² Социалистическое соревнование в промышленности СССР, стор. 113.

Одним з вирішальних факторів бурхливого розвитку соціалістичного змагання в роки першої п'ятирічки було неухильне зростання ролі професійних спілок, досягнуте внаслідок напруженої діяльності Комуністичної партії. Досвід, набутий профспілками в той час, має велике значення і нині, коли трудящі маси нашої країни борються за дострокове виконання планів дев'ятої п'ятирічки.

* * *

А. К. Волощенко, В. Т. Крюков
ВИСТУП СТУДЕНТІВ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
В 1884 р.

Важливу роль у суспільному русі Росії 70—80-х років XIX ст. відігравало демократичне студентство, яке на собі відчувало реакційну суть політики самодержавства. Ви-

ступи студентів були виявом невдоволення передової молоді адміністративно-бюрократичними порядками, що існували в царській Росії.

Тривалий час студентський рух мав ліберально-буржуазний характер, більша частина його учасників боролася за академічні свободи, відстоювала власні корпоративні інтереси. Але поступово передове студентство переконувалося, що «ті несправедливості і причіпки, від яких терплять студенти, це — крапля в морі народного гноблення»¹. Зрозумівши це, найбільш демократична, радикально настроєна частина студентів під впливом ідей революційного народництва ставала на шлях політичного протесту, залучалася до активної боротьби з самодержавством.

У студентському середовищі народники знаходили постійне і надійне джерело поповнення своїх рядів. Різночинна студентська молодь йшла в народ, проводила агітаційну роботу серед селянства, інтелігенції, робітників. Колишні студенти становили ядро народницьких організацій. У свою чергу, революційні народники проникали в студентські гуртки, групи, земляцтва, прагнули спрямувати їх діяльність. Залучаючи до своїх лав найбільш передових, енергійних керівників молоді, революціонери-народники використовували студентські заворушення для дискримінації царського уряду, викриття його реакційної політики щодо вищої школи, для виховання молоді в дусі ненависті до самодержавного ладу. Вони закликали студентів боротися не лише за корпоративні права, а й «виступати на ниві суспільних інтересів»².

Всіляко протидіючи прагненню студентів до згуртування, царський уряд переслідував та закривав їхні організації. Студенти рішуче протестували проти свавілля властей, низького наукового і культурного рівня викладання, свого безправного становища. Нерідко у зв'язку з цим виникали сутички з місцевим університетським начальством, поліцією та жандармами. В 1878—1880 рр., коли в країні визрівала революційна ситуація, під впливом пропаганди народників студентські заворушення посилювалися. У цей час вони інколи набирали ознак політичного протесту.

Вживаючи репресивних заходів щодо народників, уряд душив найменші прояви «вільнодумства» і в університетах Росії, прагнучи запобігти цим самим впливові революційних ідей на молодь. У 1879 р. були запроваджені «Нові університетські правила» і «Тимчасова інструкція по нагляду за студентами», згідно з якими у вищих навчальних

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 376.

² Народолюбцы после 1 марта 1881 г., М., 1928, стор. 168.

зкладах встановлювався нагляд поліції, заборонялися сходки, організація студентських кас, бібліотек, кухмістерських (місця зборів і сходок студентської молоді). Відповіддю на це була хвиля заворушень в університетах. На сходках студенти вимагали ліквідації ганебного поліцейського режиму у вузах, добивалися надання прав студентського самоврядування, влаштовували обструкції реакційним викладачам.

Реакція, яка запанувала в країні після вбивства Олександра II, торкнулася й вищих навчальних закладів. Самодержавство жорстоко розправлялося з революціонерами, душило все передове і прогресивне, посилювало утиски демократично настроєних студентів.

У 1884 р. набрав чинності новий університетський статут, відповідно до якого у вузах ліквідовувалася автономія професорської колегії, запроваджувався жорстокий поліцейський режим, підвищувалася плата за навчання, значно зменшувалася кількість стипендій*. Ці заходи були спрямовані на те, щоб запобігти проникненню в університети різночинців. Власні провели також чистку професорського складу та виключили з вищих навчальних закладів тих студентів, які співчували революційному рухові.

Передове демократичне студентство, борючись за свої права і виступаючи проти поліцейських розправ над колегами, організовувало сходки, надсило петиції, відмовлялося відвідувати лекції реакційної професури тощо.

Особливо активно проти існуючих порядків виступали вихованці Київського університету. Ще в 1876 р. вони влаштували обструкцію бездарному доценту історії римської словесності І. Цветаєву, яка об'єктивно була спрямована проти системи класицизму, насадженої у середніх та вищих навчальних закладах Росії. В 1878 р. хвиля студентських виступів, що прокотилася по вищих навчальних закладах країни, досягла й Києва (так звані березневі заворушення). В цей час у бурхливих сходках взяло участь понад 300 студентів університету. Того ж року, в грудні, київські студенти рішуче протестували проти розправи над своїми петербурзькими колегами. Заворушення серед студентів Київського університету відбувалися і в 1880 та 1882 рр. Для «втихомирення невдоволених» представники влади нерідко викликали війська та поліцію. Але все це не зупиняло розвитку студентського руху.

Реакційний статут 1884 р., запровадження якого збігалось із святкуванням у вересні 50-річчя Київського університету, передова частина студентства зустріла відверто вороже.

У зв'язку з підготовкою до ювілею в університеті було створено комісію, до складу якої ввійшли викладачі та найбільш «благонадійні» студенти. Звістка про те, що студентів — членів комісії призначили в адміністративному порядку, викликала в університеті невдоволення і протести. На прийом до ректора Рененкампа почали приходити делегації, які вимагали дозволити студентам самим обрати розпорядників святкового вечора. Ректор категорично відмовився це зробити і сказав, що надалі ні в які переговори з делегатами вступати не буде. У відповідь на заяву останніх, що студенти бойкотуватимуть офіційну програму свят і не братимуть участі в ювілейному акті, він грубо вигукнув: «Студентів і не потрібно! Покличемо поварів!» Дії Рененкампа викликали ще більше обурення серед університетської молоді.

5 вересня в коридорах вузу почали збиратися збуджені студенти. Призначені адміністрацією розпорядники також змушені були відмо-

* Проект університетського статуту був своєрідною контрреформою, яка ставила своїм завданням замінити статут 1863 р.

витися від участі у святкуванні. Тоді ректор наказав відмінити урочистий вечір. Але заворушення не припинилися. Напередодні ювілею відбулися сходки, на яких молодь обговорювала план своїх наступних дій, виголошувала промови.

Виступ починав набирати політичного характеру. Студенти зверталися до своїх колег з відозвами, в яких закликали їх до демонстрації «як здорового і необхідного протесту проти гноблення й підлості»³. Засуджуючи реакційну політику уряду в галузі вищої освіти, студенти в одній із прокламацій писали: «Товариші! В тяжкий час, який переживає російське суспільство, наш університет святкує свій ювілей. На все чесне розпочалося гоніння... Закриваються один за одним кращі російські журнали, з бібліотек вилучаються кращі книги. Запроваджується новий статут, за допомогою якого університет і взагалі будь-яку думку хочуть придушити»⁴. Відомості про заворушення в Києві дійшли й до міністра освіти, який у телефонограмі на ім'я генерал-губернатора зажадав негайного припинення «безпорядків» і рекомендував викликати поліцію та війська. «Без цих рішучих заходів за прикладом київських (студентів.— Авт.) можуть відбутися заворушення і в інших місцях»,— писав міністр⁵. Тим часом обстановка в навчальному закладі загострювалася. 7 вересня, під час святкового богослужіння, університет був оточений кінною та пішою поліцією. «Сьогодні не наш день, а завтра ми покажемо»,— говорили студенти, які вирішили 8 вересня (в день ювілею) зібратися біля навчального корпусу на масову сходку і організувати демонстрацію. Наступного дня вони розповсюдили в місті прокламацію «Російському суспільству від київських студентів», у якій знову протестували проти запровадження нового університетського статуту і закликали всіх студентів відмовитися від участі в офіційному святкуванні ювілею⁶.

Місцева влада, побоюючись відкритого виступу студентів, вжила ряд запобіжних заходів: поблизу навчального корпусу розташувалися наряди поліції та кінних жандармів, у Ботанічному саду — батальйон солдатів. У приміщенні університету від вхідних дверей і до актового залу попарно вишикувалися городові. Та незважаючи на це, перед університетом зібралося кілька сот студентів. Лунали палкі промови, розповсюджувалися відозви-прокламації. Учасники сходки освистали попечителя навчального округу та інше місцеве начальство, що прибуло на ювілей, і закидали їх карети паліччям і камінням. Потім студенти (близько 3 тис. чол.) пройшли з піснями вулицями Києва від Бессарабської площі по Хрещатику, Костьольній (нині — вул. Челюскінців) і через Володимирську до університету, де спробували проникнути в його приміщення. Але жандарми і поліція перешкодили цьому.

Переляканий губернатор запропонував ректорові скоротити до мінімуму урочистий акт. Нашвидку провівши офіційну частину ювілею, університетське начальство та гості поспішили через чорний хід залишити актовий зал і роз'їхатися по домівках.

Особливо великим було озлоблення проти Рененкампа. В день ювілею студенти надіслали йому погрозного листа, а також вимагали смолою та облили нафтою двері ректорської квартири. За розпорядженням губернатора будинок, де мешкав ректор (вул. Кузнечна, 4), охороняли 60 кінних козаків і посилена варта городових. Але й це не допомогло. Надвечір група студентів вчинила напад на квартиру

³ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 834, спр. 157, арк. 9.

⁴ Там же, арк. 9 зв.

⁵ Там же, арк. 4.

⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 1741, № 13 159.

Рененкампа, де в цей час зібралися на святковий обід викладачі та представники місцевої влади⁷. Лише поліція розігнала студентів, які кидали у вікна каміння.

Після цих бурхливих подій лекції в університеті були припинені. Міністр освіти радив місцевій владі вжити більш рішучих заходів для придушення заворушень. Цього ж вимагав і міністр внутрішніх справ, який 9 вересня писав київському генерал-губернаторові: «В разі можливого повторення вуличних студентських заворушень... в першу чергу вимагати від публіки розійтися, попереджаючи, що буде застосована сила, після чого діяти рішуче нагайками і прикладами, уникаючи вогнепальної зброї, і заарештувати призвідників»⁸.

Уряд жорстко розправився з учасниками цього виступу. Невдовзі були заарештовані кілька десятків його керівників: А. В. Артем'єв, С. О. Бердяєв, М. І. Борисов⁹, В. Й. Будкевич, М. О. Гарнієр, І. Д. Герасименко¹⁰, О. С. Драгошевський¹¹, І. М. Дубницький, К. П. Дяконенко¹², І. Є. Дяченко¹³, П. О. Калениченко*, М. Ф. Касюра, Ф. П. Кулаков, О. І. Лозинський, Ф. І. Мельников, Н. І. Мерний, М. П. Моссаковський, К. Є. Носенко, П. Р. Оскерко, О. Подушко**, Ф. О. Ребрик, Г. Г. Рейнгардт***, М. К. Рубисов, В. К. Симонов, А. М. Соловйов****,

⁷ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 834, спр. 157, арк. 11—12, 46, 105.

⁸ Там же, арк. 11 зв.

⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство, 1892 р., спр. 792 (про сина священика Миколу Івановича Борисова); Био-библиографический словарь. Деятели революционного движения в России (далі — ББС), т. III, вип. 1, стовп. 393. З університету Борисова було виключено без права вступу до будь-якого вищого навчального закладу протягом 2 років.

¹⁰ ББС, т. III, вип. 2, стовп. 733, 778. З університету Гарнієра було виключено без права вступу до будь-якого вищого навчального закладу протягом 2 років, а Герасименка — протягом року.

¹¹ Б. В. Титлинов. Молодежь и революция, Л., 1924, стор. 33; ББС, т. III, вип. 2, стовп. 1239—1240. Драгошевський навчався в Кам'янець-Подільській гімназії. У 1883 р. студент III курсу фізико-математичного факультету Київського університету. Ще в гімназії вважався політично неблагонадійним: його прізвище значилося в списку, відібраному наприкінці 1881 р. у народовольця М. О. Гладіша. За розпорядженням департаменту поліції від 27 липня 1883 р. за ним було встановлено гласний нагляд як за таким, що притягувався до дізнання в справі «Подільської дружини «Народної волі». За участь у студентських заворушеннях Драгошевський був виключений з університету без права вступу до будь-якого іншого вищого навчального закладу протягом 3 років.

¹² ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство, 1891 р., спр. 106 (про колишнього студента Київського університету, сина священика Костянтина Пантелеймоновича Дяконенка); ББС, т. III, вип. 2, стовп. 1151. З університету Дяконенко був виключений без права вступу до будь-якого іншого навчального закладу протягом 3 років.

¹³ ББС, т. III, вип. 2, стовп. 1289—1290. В 1882 р. Дяченко входив до народовольської групи Бичкова-Левинського. З університету виключений без права вступу до будь-якого іншого вищого навчального закладу протягом року.

* Закінчив Полтавську гімназію. В першій половині 80-х років XIX ст. — студент історико-філологічного факультету Київського університету, який закінчив у 1884 р. Ще навчаючись в університеті, неодноразово збирав кошти на користь так званої «північної каси», яка мала на меті допомагати політ'язням.

** З університету Мерний і Подушко були виключені без права вступу до будь-якого іншого вищого навчального закладу протягом 2 років, а Касюра і Оскерко — протягом року.

*** Закінчив Саратовську гімназію. Будучи гімназистом, Рейнгардт керував учнівським гуртком, до складу якого входили І. Г. Ширяєв (брат члена ВК «Народної волі» С. Г. Ширяєва) та ін. За відомостями департаменту поліції, користувався великою повагою серед молоді Саратова. У 1883 р. вступив на медичний факультет Київського університету, де організував гурток «саратовців» і встановив контакти з місцевими революційними гуртками. Водночас займався збиранням коштів для допомоги політ'язням. За розпорядженням департаменту поліції від 20 червня 1884 р. за ним встановлено негласний нагляд. Брав активну участь у студентських заворушеннях.

**** З університету Соловйов був виключений без права вступу до будь-якого іншого вищого навчального закладу протягом 2 років.

М. Г. Соломаха, П. І. Чижевський *, Я. І. Якубович, А.-В. К. Янушевич, П. В. Яценко, а також Р. Я. Гуляницька ¹⁴, О. Пчілкіна, А. Тучапська, Є. Л. Антоновська (дівоче прізвище — Тучапська). 34 студенти, звинувачені у розповсюдженні відозв та участі в «заворушеннях», були віддані до суду.

2 листопада 1884 р. університетська рада ухвалила:

1. Ф. О. Ребрика ** вислати під нагляд поліції у Вологодську губернію на 2 роки.
2. Піддати гласному наглядові поліції, із заборобою мешкати в місцевостях, оголошених на стані посиленої охорони, К. Є. Носенка, О. Пчілкіну строком на 2 роки, а С. О. Бердяєва ¹⁵ — на 1 рік.
3. Піддати гласному наглядові поліції в місцях народження або прописки: А. В. Артем'єва, І. М. Дубницького, Г. Г. Рейнгардта ¹⁶, В. К. Симонова ¹⁷ і П. В. Яценка на 2 роки, а М. К. Рубисова *** і М. Г. Соломаху — строком на 1 рік.
4. Щодо О. І. Лозинського ¹⁸ привести до виконання постанову Особливої наради 9 жовтня 1884 р. з підданням його гласному нагляду поліції в м. Орлі строком на 2 роки.
5. Щодо В. І. Будкевича ¹⁹, Ф. І. Мельникова, П. І. Чижевського ²⁰ і П. О. Калениченка ²¹ заходів покарання не визначати, оскільки вони

* Закінчив Полтавську військову гімназію і Миколаївське військове училище, у 1880 р. Чижевський був офіцером, а наступного року вийшов у запас і вступив вільнослухачем до Київського університету, де пробув рік, а потім поїхав у Женеву і закінчив місцевий університет із званням доктора фізичних наук. У 1884 р. повернувся до Росії і оселився у Києві.

¹⁴ ББС, т. III, вип. 2, стовп. 1020.

** Син селянина, навчався в 1-й Київській гімназії. Будучи гімназистом, 1879 р. притягався до дізнання як звинувачений у зберіганні нелегальної літератури.

¹⁵ ББС, т. III, вип. 1, стовп. 283—284.

¹⁶ Там же, стовп. 124; вип. 2, стовп. 1258; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство, 1889 р., спр. 870 (про колишнього студента Київського університету Готліба Рейнгардта).

¹⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство — негласний нагляд, 1890 р., спр. 452 (про колишнього студента міщанина Віктора Кузьмича Симонова). У 1886 р. притягався до дізнання у справі народоволок Любові і Віри Шейдакових та ін. За «височайшим повелінням» від 9 грудня 1887 р. відбував тюремне ув'язнення протягом 10 місяців.

*** Наприкінці 80-х років XIX ст. — студент Харківського університету. У 1890 р. входив до студентського революційного гуртка, який вів пропагандистську роботу серед харківських робітників. У 1894 р. закінчив університет. У другій половині 90-х років — лікар у м. Морозівку Остерського повіту Чернігівської губернії. Був обраний членом II Державної думи.

¹⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство — негласний нагляд, 1890 р., спр. 51 (про дворянина Олександра Іустиновича Лозинського). На початку 80-х років співробітничав у київській газеті «Зоря». За постановою Особливої наради від 12 серпня 1882 р. був залишений на 2 роки під гласним наглядом поліції.

¹⁹ ББС, т. III, вип. 1, стовп. 444. За рішенням Особливої наради від 10 березня 1885 р. підданий гласному нагляду на 2 роки. Нагляд відбував у Люблінській губернії.

²⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство, 1889 р., спр. 1361 (про підпоручика запасу армії Павла Івановича Чижевського). Особлива нарада піддала його гласному наглядові поліції в Західному Сибіру на 3 роки, враховуючи строк нагляду з 27 березня 1885 р. Негласний нагляд за Чижевським було припинено відповідно до циркулярного розпорядження департаменту поліції від 12 березня 1903 р.

²¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство, 1885 р., спр. 989 (про дворянина Петра Омеляновича Калениченка). Після арешту був звільнений. Внаслідок знайдених у жовтні 1884 р. у Г. О. Лопатіна і Н. М. Салової (члени розпорядчої комісії Центральної групи «Народної волі») при їх арешті поміток з визначенням явок у Калениченка 20 жовтня знову заарештовано і пригнано до дізнання при Петербурзькому губернському жандармському управлінні у справі П. Н. Гординського, А. А. Ніколаєва та ін. 27 листопада 1885 р. вислано під гласний нагляд у Західний Сибір на 3 роки.

притягалися до попереднього слідства як звинувачені у злочині, передбаченому 258 ст. Уложення про кару, а останній — як звинувачений у державному злочині²².

Крім того, з університету були виключені без права поступати в будь-які інші навчальні заклади протягом 3 років: Д. О. Абуладзе, О. Я. Брук, В. Дьяконов, Я. М. Затворницький, О. Г. Зилитинкевич²³, Л. П. Катанов*, Г. Любинський, В. Рушинський, М. Д. Ейбер**; протягом 2 років: М. К. Бурда²⁴, С. Котляров, З. Левін, Н. Петровський, І. М. Полинківський, В. Я. Северин, Є. Д. Синицький***, К. В. Турович, Я. Хорошилов, В. Чайкін, А. Штукмейстер; протягом 1 року: С. С. Беліц-Гейман²⁵, Ф. Я. Блонський²⁶, А. А. Гаркаві, В. І. Гольдман, Г. Гребенкін²⁷, С. Креймер, Л. Лурій, Л. Меркем, А. Подвисоцький****, Х. І. Позняк, Л. Д. Синицький*****, Л. Сонкін, Я. Стемпковський, Н. Р. Фетов, Д. Хранко²⁸.

14 вересня 1884 р. Київський університет був закритий до 1 січня 1885 р., а всі студенти — звільнені. Поновлювалися лише ті з них, «благонадійність» яких не викликала жодного сумніву²⁹.

Царський уряд боявся, що події в Києві знайдуть відгук і в інших вищих навчальних закладах країни, а тому ректорам університетів було наказано вжити всіх заходів до суворого нагляду за своїми вихованцями. Побоювання властей справдилися. 4 жовтня 1884 р. в Києві з'явилися відозви, написані від імені «колишніх київських студентів»,

²² ЦДІА УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 223, арк. 493—495.

²³ ББС, т. III, вип. 1, стовп. 7, 435—436; вип. 2, стовп. 1492—1493, 1530. Затворницький притягувався до суду під час процесу 12-ти народовольців у Києві (1884 р.), у 1890 р. ввійшов до київської організації «змовників» М. Д. Фокіна; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство, 1894 р., спр. 1011 (про колишнього студента Київського університету, сина протоєрея Опанаса Гнатовича Зилитинкевича).

* У 1883—1884 рр. притягувався до слідства у справі київської народовольської «летючої друкарні».

** Притягувався до слідства у справі київської народовольської «летючої друкарні». За «височайшим повелінням» від 30 січня 1885 р. Ейбер був підданий гласному наглядові поліції за межами місцевостей, оголошених на стані поспленої охорони, на 2 роки.

²⁴ ББС, т. III, вип. 1, стовп. 436; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 діловодство, 1884 р., спр. 543 (про колишнього студента університету св. Володимира Михайла Костянтиновича Бурду). В жандармській довідці зазначалося, що з лютого 1885 по березень 1886 р. Бурда перебував за кордоном і, проживаючи в Парижі, був близький до народовольців.

*** Пізніше Є. Д. Синицький входив до складу київської організації «змовників» М. Д. Фокіна.

²⁵ ББС, т. III, вип. 1, стовп. 244—245.

²⁶ ББС, т. II, вип. 1, стовп. 119. Блонський був релігійним у будинку В. М. Френкеля (с. Кам'янка Ольгопільського повіту Подільської губ.). 17 травня 1879 р. під час обшуку в нього знайшли землевольські видання. Заарештований того ж дня і притягнутий до дізнання як звинувачений у складанні і поширенні творів революційного змісту. За «височайшим повелінням» від 16 квітня 1880 р. справа вирішена в адміністративному порядку: в покарання Блонському зараховувалося попереднє утримання під вартою, крім того, за ним встановлювався гласний нагляд протягом 2 років.

²⁷ ББС, т. III, вип. 2, стовп. 730, 868—869, 957.

**** А. Подвисоцький входив до складу київської організації «змовників» М. Д. Фокіна.

***** Пізніше Л. Д. Синицький (1864—1933) входив до складу київської організації «змовників» М. Д. Фокіна. За радянських часів — педагог-географ, професор. Працював у 1-му та 2-му МДУ (нині Державний педагогічний інститут ім. В. І. Леніна). Автор праці «Нариси землезнавства (Антропографія)» та підручників з економічної географії СРСР і зарубіжних країн.

²⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 5 діловодство, спр. 5379 (про студентів, виключених з Київського університету за участь у безпорядках, які відбувалися у вересні 1884 р.), арк. 26—26 зв.

²⁹ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 834, спр. 157, арк. 105—109.

де не тільки розповідалося про виступ у місцевому університеті, а й містився заклик до населення, насамперед до студентів інших навчальних закладів Росії, висловити загальний протест проти розгулу реакції³⁰.

Цей заклик підтримала університетська молодь Москви, Казані, Одеси, Харкова та інших міст. Так, центральний гурток «Загальностудентського союзу», що діяв у Московському університеті, в листівці, датованій 1 жовтня 1884 р., закликав студентів висловити у зв'язку з подіями в Києві протест, який мав би «характер опозиції всьому російському політичному ладові»³¹. 8 жовтня в університетському саду зібралося багато студентів. Вони співали революційних пісень, виголошували промови, в яких вимагали припинити переслідування київських колег. Сходка переросла в демонстрацію. Керували нею члени московського центрального студентського гуртка. Демонстранти підійшли до будинку редакції «Московских ведомостей» і, висловлюючи своє ставлення до цієї реакційної газети, яка вміщувала тенденційну інформацію з приводу студентських виступів у Києві, закидали її вікна камінням.

В Казані у зв'язку з київськими подіями була випущена прокламація, яка закликала студентів поєднувати вимоги академічних свобод з боротьбою проти самодержавного ладу.

На знак солідарності з киянами студенти Новоросійського університету (Одеса) також розповсюдили прокламацію. В ній, зокрема, говорилося: «Крик болю і обурення виривається з грудей при думці про те, скільки тяжких злочинів, скільки холодних жорстокостей, зла і насильства зроблено безсоромною зграєю временщиків, сп'янілих владою, і несамовитим, збожеволілим від жаху деспотом. Жалюгідні пігмеї хочуть затримати колесо історії, зупинити зростання народної свідомості, заглушити революційну ідею. В тяжкий і бурхливий час, що переживає наша батьківщина, ми залишимося її чесними слугами, передовими борцями за свободу»³².

Ні поліцейський режим, ні нові університетські статuti та репресії проти «неблагонадійних» не в змозі були примусити студентів відмовитися від боротьби за свої права, проти насильства і сваволі. Щоправда, студентський рух цього часу ще не міг відмежуватися від лібералізму. Проте пред'явлення його учасниками відкритих вимог до уряду, що мали агітаційний характер, вплив на спрямованість цих вимог діяльності революційних народників певною мірою відрізняли боротьбу студентства від опозиції ліберальної буржуазії, яка йшла на угоду з властями. Виступи студентів ставали дедалі рішучішими і поступово набирали політичного забарвлення.

Характеризуючи академічну боротьбу студентів, В. І. Ленін писав, що «маленький початок маленьких академічних конфліктів є великим початком, бо слідом за ним — не сьогодні, так завтра, не завтра, так післязавтра — підуть великі продовження»³³.

³⁰ Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 274, арк. 313—313 зв.; О. Назаревський. Ювілей Київського університету і студентський заколот 1884 р.— «За сто літ», 1928, кн. 2, стор. 241.

³¹ «Асторга и ссылка», 1930, № 5, стор. 102.

³² Одеський університет за 100 років, К., 1958, стор. 52.

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 208.

Т. А. Балабушевич

**ВПЛИВ РОЗВИТКУ ФІЛЬВАРКОВО-
ПАНЩИННОГО ГОСПОДАРСТВА
НА СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН МАГНАТСЬКИХ
МАЄТКІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
В СЕРЕДИНІ XVIII ст.**

Радянські вчені завжди приділяли багато уваги дослідженню історії народних мас, зокрема селянства. Вивчення становища цього класу, його наполегливої боротьби з експлуатацією, ролі у розвитку продуктивних сил є необхідною умо-

вою вирішення різних проблем епохи феодалізму. Однак існують різні оцінки становища народних мас у XVIII ст. Так, О. Є. Іванова твердить, що в першій половині XVIII ст. внаслідок дуже тяжких умов праці селяни Польщі були повністю розорені¹. Її думку поділяє І. А. Воронков, який також вважав, що відбудова селянського господарства в Речі Посполитій відбувалася лише після прийняття реформ кінця XVIII ст.² Протилежних поглядів дотримувався Д. Л. Похилевич, який на матеріалах Білорусії та Литви переконливо довів, що відновлення господарства селян наприкінці XVIII ст. було продовженням процесів, які почалися набагато раніше³.

Досліджуючи становище селянства Правобережної України, В. О. Маркіна дійшла висновку, що, хоча в цілому розвиток селянських господарств наприкінці XVII — в 60-х роках XVIII ст. гальмувався внаслідок застосування відробіткової ренти, їх кількість невинно зростала, розширювалася площа орних земель, дедалі більше ставало робочої худоби, зміцнювалися ринкові відносини, в систему яких втягувалися селяни, посилювалася їх майнова диференціація⁴.

Відбудова господарства, наявність якої в Сяноцькій землі констатував Я. С. Мельничук⁵, а в Перемишльській — В. О. Пірко⁶, відбувалася в умовах дальшого розвитку товарно-грошових відносин. В результаті цього частина селян потрапляла в залежність від лихварів, інколи навіть своїх заможніших сусідів, які, пристосовуючись до потреб ринку, орендували незайняті землі та використовували найману працю.

Польські дослідники Б. Барановський і С. Цаховський, вивчаючи розвиток селянського господарства в безпосередньому зв'язку з шляхетським, зазначали, що зростання товарності фільварків негативно вплинуло на становище селян⁷. В. Щигельський, С. Среневський, Е. Топольський, Р. Орловський, Й. Буршта переконливо довели, що розвиток товарно-грошових відносин призводив до майнової диферен-

¹ О. Е. Иванова. К вопросу об упадке сельского хозяйства в Польше во второй половине XVII — первой половине XVIII в. — Ученые записки Института славяноведения, т. VII, М., 1952, стор. 289.

² И. А. Воронков. Состояние сельского хозяйства и положение крестьян Польши во второй половине XVIII в. — Тезисы докладов и сообщений на IV симпозиуме историков Восточной Европы, Рига, 1961, стор. 116—117.

³ Д. Л. Похилевич. Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII ст., Вильнюс, 1966, стор. 4.

⁴ В. А. Маркина. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII — 60-е годы XVIII в., К., 1972, стор. 174.

⁵ Я. С. Мельничук. Відбудова помісного господарства та зміни в аграрних відносинах у Сяноцькій землі в другій половині XVIII ст. — Питання загальної історії, Львів, 1959, стор. 15; В. А. Пірко. Помістне господарство в Перемишльській землі в першій половині XVIII века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Днепропетровск, 1970, стор. 24.

⁶ В. О. Пірко. Помісне господарство Галицького Прикарпаття в першій половині XVIII ст. — «УІЖ», 1969, № 2, стор. 119.

⁷ В. Барановський. Gospodarstwo chłopskie i folwaroczne we wschodniej Wielkopolsce XVIII wieku, Warszawa, 1958; St. Cachoński. Gospodarstwo wiejskie w dobrach biskupstwa i kapituły chełmińskiej w XVII—XVIII w., cz. I. Gospodarstwo chłopskie, Toruń, 1959; cz. II. Gospodarstwo folwaroczne i stosunki rynkowe, Toruń, 1962.

ціації і соціального розшарування селянства, посилення його боротьби проти експлуататорів⁸.

Відновлення і дальший розвиток селянського господарства на сході Речі Посполитої сприяли активізації господарського життя в фільварках, зростанню їх товарності⁹. Магнати мали більше можливостей, ніж власники державних маєтків, для відновлення фільварків, поступового переведення їх на шлях товаризації. Тому важливо вивчити становище селянства саме магнатських маєтків середини XVIII ст., коли відбувався процес зміцнення фільварково-панщинної системи, поглиблення зв'язків фільварків з ринком. Автор замітки прагне простежити, як змінювався рівень забезпеченості селян землею і худобою, а також розміри відробіткової, натуральної та грошової рент в маєтках Ходорівської та Роздільської економії магнатів Жевуських, розташованих на півдні Львівської землі Руського воєводства. Для цього використано неопубліковані матеріали ЦДІА УРСР у Львові.

Вивчення даних інвентарів дає змогу простежити зміни рівня забезпечення селян землею. Наприклад, 1732 р. в с. Березина був 31 двір «на чвертях» * та 15 загородників, 10 чвертей не оброблялося¹⁰. У 1737 р. всі землі вже були освоєні, на чвертях «сиділа» 41 родина, на півчвертях — 1. 1746 р. 46 родин володіли чвертю лану, в селі з'явилося 7 загородників і 8 підсадовників, а 1756 р. кількість загородників збільшилася до 24¹¹.

У Голешові 1732 р. було 41 селянське господарство, з яких — 15 чвертних, 16 півчвертних, 10 загородників, а 1763 р., — відповідно, — 65, 12, 24, 29. 1747 р. в Пісочній залишилося 7 чвертних і 75 півчвертних господарств¹².

Село Черниця належало до числа найбідніших. Наприкінці 30-х років XVIII ст. переважна більшість його мешканців мала лише по півчверті землі. Так, 1740 р. з 38 селянських дворів 36 володіло півчвертю, а 2 — чвертю лану. 1755 р. в цьому селі мешкало 53 родини, які мали півчверті лану, 2 — чверть і 26 загородників¹³.

Таким чином, у середині XVIII ст. у населених пунктах Роздільської економії — типового комплексу магнатських маєтків — після невеликого відрізка часу, протягом якого рівень забезпеченості селян землею внаслідок освоєння пустирів трохи поліпшився, знову відбувався поділ їх наділів і зростала категорія малоземельних та безземельних.

Водночас збільшувалася група населення, яка орендувала землю і сплачувала лише чинш та невелику натуральну ренту. Ступінь поширення цього явища залежав від рівня розвитку селянських господарств:

⁸ W. Szczygielski. Dzieje społeczne chłopów w okresie od XVI do XVIII wieku. — Z dziejów chłopów polskich, Warszawa, 1968; St. Sreniowski. Z zagadnień ekonomiki folwaroczno pańszczyznianej w Polsce w XVIII wieku. — Kwestia chłopstwa w Polsce w XVIII wieku. Szkice, Warszawa, 1955; J. Topolski. Położenie i walka klasowa chłopów w XVIII wieku w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, Warszawa, 1956; R. Orłowski. Położenie i walka klasowa chłopów w ordynacji zamojskiej w drugiej połowie XVIII wieku, Lublin, 1963; J. Burszta. Szkice z dziejów wsi, Warszawa, 1956.

⁹ В. Ф. Інкін. Соціально-економічні відносини на західноукраїнських землях. — Торжество історичної справедливості, Львів, 1968, стор. 145; В. О. Маркіна. До питання про зв'язок магнатського господарства Правобережної України з ринком. Друга половина XVIII ст. — «Вісник Київського університету», 1959, № 2. Серія історії та філософії, вип. 1, стор. 83—98.

* Мається на увазі чверть лану землі. Щоправда, точно визначити розмір лану в цьому регіоні поки що не вдалося, тому це лише умовна одиниця площі земельних володінь селян.

¹⁰ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 341, арк. 11.

¹¹ Там же, спр. 356, арк. 5—6 зв.; спр. 477, арк. 32 зв., 42, 57.

¹² Там же, спр. 477, арк. 37, 37 зв., 206, 206 зв.

¹³ Там же, спр. 410, арк. 285—285 зв.

спочатку воно було одним із засобів їх відбудови, а пізніше — чинником формування категорії сільських багатіїв. Розглянемо його динаміку. Наприклад, у 1759 р. порівняно з 1745 р. у Роздільській економії землі орендували трохи менше — на 878 злотих проти 894, але 1766 р. — вже на 1495. Отже, незважаючи на те, що в окремі роки, особливо під час стихійних лих, площа орендованих земель скорочувалася, у цілому цей процес був притаманним для досліджуваного періоду.

У середині XVIII ст. відбувалися значні зміни і в забезпеченні селянських дворів худобою, про що можна судити по матеріалах генеральних сумаріїв, де показано, як селяни відробляли панщинні дні. За порівняно невеликий строк — з 1745 по 1759 р. — у Роздільській економії Жевуських кількість тяглових днів різко скоротилася (з 29 тис. до 25 тис.), натомість у півтора рази зросло число піших (з 6,5 тис. до 9,5 тис.) і в 3,5 рази — додаткових днів¹⁴. Очевидно, це пояснювалося падежем худоби в Галичині наприкінці 40-х — на початку 50-х років. Тому землевласники були змушені збільшувати кількість додаткових і піших днів. Їх відробляли селяни, що не мали коней або волів. Наприклад, 1745 р. мешканці сіл Заліски та Чортория відробили 5,5 тис. днів тяглової, 1,5 тис. днів пішої панщини, 1020 днів шарварку і 180 днів толоки, 1760 р. — 3144 дні тяглової та 3224 дні пішої панщини, 867 днів шарварку, а 1767 р. — 6376 днів тяглової, 1996 днів пішої, 1088 днів шарварку¹⁵.

Зменшення кількості худоби у селян було не вигідно й феодалам, тому інколи вони виділяли своє тягло. У Бережниці 1742 р. громада мала 64 панських та 14 селянських волів¹⁶. У 60-х роках власники Бориницької економії продавали селянам воли, щоб забезпечити таким чином виконання тяглової панщини¹⁷.

У неврожайні роки «двір» змушений був виділяти селянам й певну кількість зерна за умови повернення його з нового врожаю. Проте траплялися випадки, коли цей борг доводилося «знімати» з громади внаслідок тривалої його несплати через опір народних мас та інші причини¹⁸.

Магнати надавали селянам певні можливості для розвитку їх господарства і торгівлі, щоб останні могли виконувати всі види ренти. В Східній Галичині існувала різноманітна система повинностей. Наприклад, селяни Деменки Подністрянської та Волчнівa виконували тижневу панщину і пряли з панського прядива (12 штук на рік), тобто на них поширювалася лише відробіткова рента, а селяни Крупська відробляли три дні панщини, але ще 2 дні шарварку та двічі на рік виходили на толоку. Крім того, чинш у Крупську становив 15 грошей, осип — 4 чет-вертачки хмелю та вівса, а також 9 курей, 2 каплуни та 8 яєць. На початку 50-х років крупські селяни стали сплачувати податки за користування лісовими угіддями — від пари робочої худоби 1 півмірок вівса, 2 курки і завезти на панський двір 1 хуру дров.

Селяни Бережниці та Журавкова відробляли по 2 дні панщини та 2 дні шарварку на тиждень, а також 7 днів на рік були на різних роботах (закоси, обкоси, зажинки та обжинки). Чинш у цих селах становив 1 злотий 4 гроші з чверті поля, осип — 12 чвертей вівса. Селяни мали спрясти по 3 мотки на рік, натуральна рента складалася з 15 яєць, 3

¹⁴ Там же, спр. 671, арк. 12; спр. 472, арк. 1—13; спр. 604, арк. 1—14.

¹⁵ Там же, спр. 618, арк. 10, 17 зв., 29.

¹⁶ Там же, спр. 356, арк. 40.

¹⁷ Там же, оп. I, спр. 1231, арк. 78.

¹⁸ Там же, спр. 590, арк. 19; спр. 400, арк. 34—35.

курей та 3 каплунів, підводна повинність — 1,5 саней сіна та 1 саней соломи.

Найбільший чинш (2 злотих) у Роздільській економії сплачували з чверті поля селяни Черниці та Пісочної. Крім того, вони відробляли по 3 дні панщини та 1 день шарварку на тиждень, 7 днів на рік заорок, оборок, зажинок, пряли по 6 мотків, сплачували натуральну ренту (1 курку, 1 каплун, 8 яець).

Відробіткові повинності не обмежувалися регулярною панщиною. Селяни мали також обробляти льон і коноплю, очищати пшоно та гречку, садити і поливати капусту в фільварку або замість цього відробляти додатковий день чи два панщини. Вони повинні були надавати щепи для панського саду, ремонтувати греблі й шляхи.

Отже, в середині XVIII ст. відробіткова рента в Роздільській економії становила 4—5, а подекуди й 6 днів на тиждень. Однак з розвитком фільваркового господарства, зростанням виробництва хліба для продажу навіть такі її розміри вже не влаштовували землевласників. Але в тривожні часи середини XVIII ст., в період наростання Коліївщини та активізації опришківського руху, шляхта не наважувалася відверто збільшувати панщину, а переносила значну кількість робочих днів на літо і подовжувала робочий день. Так, 1736 р. селяни Крупська виходили на панщину о 10 годині, а на оранку — о 8, у 50-х роках, — відповідно, — о 9 і 7¹⁹.

Дії феодалів, спрямовані на збільшення відробіткової ренти, позначилися й на становищі чиншовиків (у деяких селах Галичини в цей час їх було до третини всіх мешканців). Найчастіше чиншовиками ставали ремісники або загородники, що мали меншу норму панщини. У середині XVIII ст., на відміну від попередніх періодів, вони повинні були, крім сплати чиншу, прясти або виконувати у фільварку інші роботи. Наприклад, у Крупську чиншовики пряли по 1 штуці, в Журавкові відробляли 17 днів на рік, виконували підводну повинність, ремонтували міст і греблю, в Черниці та Пісочній влітку відробляли по 1 дню панщини на тиждень, взимку пряли по 2 штуки, чистили просо та льон тощо. Незважаючи на це, робочої сили у маєтках не вистачало, тому магнати інколи були змушені використовувати найману працю.

За даними джерел, земельна власність Жевуських на 1745 р. разом з королівщинами і маєтками в оренді та заставі оцінювалася в 295 594 польських злотих. Значну роль у «реалізації цієї власності» (термін К. Маркса) відігравала корчемна оренда — 132 885 злотих (44,98% загальної її вартості). Її скорочення в певні періоди пояснювалося поганою врожайністю зернових, внаслідок чого вироблялося мало горілки, або наявністю вигідніших шляхів реалізації хліба. Так, Жевуські навіть скоротили виробництво горілки, яку часто продавали селянам у борг, коли домозилися з командуванням російських військ про поставку їм великої кількості зерна.

Щороку селяни всіх маєтків Жевуських відробляли 291 240 днів, які оцінювалися в 74 276 злотих, або 25,1%. 1745 р. у Роздільській економії грошова вартість маєтків складала 36 175 злотих, з них — 19 935 злотих (55,11%) давала корчемна оренда, 3474 злотих 10 грошей (10,71%) — грошова, 9329 злотих 2 гроші (25,77%) — відробіткова, 3036 злотих 16 грошей (8,4%) — натуральна рента²⁰. Через 14 років загальна сума прибутків власників цієї економії зросла до 42 588 злотих, корчемна оренда становила 21 928 злотих, грошова рента — 5598 злотих 23 гро-

¹⁹ Там же, спр. 341, арк. 31; спр. 417, арк. 28 зв.

²⁰ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 476, арк. 27, 84.

ші, або 13,14%, відробіткова — 12 358 злотих 11 грошей (29,04%), натуральна — 2702 злотих 26 грошей (6,34%).

З 1745 по 1759 р. кількість відпрацьованих селянами панщинних днів у маєтках Жевуських зросла з 36 952 до 37 725, відповідно, збільшилася й грошова вартість цієї форми ренти, але, в основному, за рахунок підвищення «ціни» дня тяглової (з 8 до 10 грошей) і пішої (з 6 до 8 грошей) панщини.

Грошова рента зростала й за рахунок поширення чиншу. Якщо 1745 р. його сплачували лише в Березині та Деменському ключі, то 1759 р. — в усіх селах Роздільської економії. За цей час прибуток від чиншу збільшився у 4 рази і становив 1759 злотих²¹. Водночас цей процес свідчив про втягнення селянства в товарно-грошові відносини. «Безсумнівно, що грошові оброки й податі були в свій час важливим фактором розвитку обміну...»²², — писав В. І. Ленін.

Таким чином, у середині XVIII ст. на становище селянства Східної Галичини вплинули зміни, викликані відбудовою його господарства після воєн початку XVIII ст., розвитком товарно-грошових відносин, а також посиленням внаслідок цього кріпосницького гноблення. Дальший розвиток фільварково-панщинної системи приводив до виникнення явищ, що свідчили про розклад феодалізму.

²¹ Там же, спр. 604, арк. 14 зв.

²² В. І. Ленін. Позне зібрання творів, т. 3, стор. 142.

На допомогу викладачу історії

ВИСВІТЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СРСР ПІДСТУПНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

У своїх класових цілях сучасні буржуазні ідеологи широко використовують найрізноманітніші релігійні організації. Яскравим відображенням зв'язку релігії і політики є клерикалізм — реакційний політичний напрям, що ставить за мету посилення впливу церкви та духовенства в житті країни в інтересах монополістичного капіталу і боротьбу з революційним та демократичним рухом. У Програмі КПРС з цього приводу зазначається: «Все зростаючого значення в політичному й ідеологічному арсеналі імперіалізму набирає **клерикалізм**. Він не обмежується використанням церкви та її розгалуженого апарату. Він має тепер свої великі політичні партії, що стоять при владі в багатьох капіталістичних країнах. Створюючи свої профспілкові, молодіжні, жіночі та інші організації, клерикалізм розколює ряди робітничого класу, ряди трудящих. Монополії щедро фінансують клерикальні партії і організації, що експлуатують релігійні почуття трудящих, їх марновірство і забобони»¹.

Дослідник клерикалізму Й. Р. Лаврецький цілком слушно назвав «політичним павутинням» мережу масових релігійних партій, профспілок, молодіжних, спортивних, жіночих організацій, освітніх і культурних закладів та пропагандистських центрів, які існують у капіталістичних країнах². Спекуючи на релігійних почуттях віруючих, реакційні клерикали виступають глашатаями антикомунізму. В передачах радіо, телебачення, на сторінках преси, з церковних амвонів вони намагаються переконати віруючих, що найголовнішим винуватцем усіх лихоліть так званого «вільного світу» є комунізм. На міжнародному конгресі світських діячів церкви (1967 р.) прямо підкреслювалося, що боротьба з соціалізмом і комунізмом — найголовніше завдання церкви на сучасному етапі³.

Останнім часом міжнародна організація клерикальних партій — «Союз християнських демократів» (центр якого знаходиться у Парижі), цей своєрідний «чорний інтернаціонал», що має навіть своє представництво в ООН, докладає всіх зусиль для консолідації сил антикомунізму та антирадянщини. Наприклад, у лютому 1973 р. на Євхаристійному конгресі католиків у Мельбурні (Австралія) був зчинений неймовірний галас навколо так званого відродження одного з колишніх оплотів клерикалізму на західноукраїнських землях — уніатської греко-католицької церкви. На цьому конгресі виступив кардинал Й. Сліпий. Він всіляко намагався довести присутнім у залі 30 кардиналам і 400 єпископам,

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 46—47.

² Й. Лаврецький. Ватикан. Релігія, фінанси і політика, М., 1957, стор. 198.

³ Л. Н. Великович. Церковь и социальные проблемы современности, М., 1971, стор. 44.

що «українська католицька церква» з «6 млн. парафіян» завжди була і є вірною Римові і тепер перебуває у «новітніх катакомбах». Цей прислужник гітлерівської адміністрації на окупованих у роки війни західноукраїнських землях облудно твердив, що «його церква» завжди відображала і «обороняла» інтереси народних мас, «уболювала» за їх долю, що історія унії — це історія боротьби «за народ та його права». Його підтримали заоксфордські автокефалісти, очолювані митрополитом Мстиславом (племінником і ад'ютантом Петлюри С. Скрипником.— О. Б.), та «українські євангелісти» на чолі з гітлерівським лакузою пресвітером Гарбузюком, що входять до так званої «єдиної української церковної структури».

У численних зарубіжних релігійних і буржуазно-націоналістичних виданнях також неодноразово робилися спроби фальсифікувати історію уніатської греко-католицької церкви — цієї креатури чорних сил реакції.

Саме тому викриття ідеології і практики уніатства, яке проводить активну підривну діяльність проти нашої країни та інших держав соціалістичної співдружності, має велике значення.

На уроках історії СРСР під час вивчення багатьох розділів і тем педагог має змогу показати учням реакційну роль греко-католицької церкви в різні часи. Для цього слід частіше використовувати видані останнім часом дослідження радянських науковців і письменників⁴, а також збірники документів, присвячених даній проблемі⁵.

Так, у процесі розкриття теми «Боротьба руського народу і народів Прибалтики з німецькими та шведськими феодалами» (VII клас) учителеві необхідно розповісти про підступну політику запеклого ворога слов'янських народів — католицької церкви та її збройної сили — німецьких рицарських орденів і шведської католицької держави, акцентувати увагу учнів на тому, що внаслідок перемоги руських військ під проводом О. Невського над шведськими загарбниками та німецькими «псами-рицарями» католицька експансія на Схід була на деякий час припинена і покладено край спробам «хрестом і мечем» насаджувати католицизм у Північній Русі.

Опрацьовуючи з учнями тему «Народи України, Білорусії і Литви в боротьбі з агресією німецьких феодалів», педагогові необхідно докладніше розповісти про загарбницькі плани Ватикану, який розраховував за допомогою угорського короля Бели та литовського князя Міндовга захопити руські землі. При цьому слід підкреслити, що руський патріот Данило Галицький через папського легата Плано де Карпіні рішуче відкинув спроби Ватикану підкупити його, заявивши, що в руках папи римського меч апостола Петра дуже часто піднімається проти самих християн.

Розглядаючи тему «Боротьба народних мас України проти феодално-кріпосницького та національного гніту в XVI — на початку XVII ст. Брестська унія і посилення національно-релігійного гноблення»,

⁴ Д. Похилевич. Згубна роль унії в історії українського народу, К., 1958; И. Я. Кантеров. Ватикан под натиском атеизма, М., 1972; Л. Н. Великович. Каски и сутаны, М., 1962; Р. Дубовик. Справжнє обличчя унії, Львів, 1971; О. Онищенко. Союз хреста і свастики, К., 1962; Ю. Сливка. Реакційна роль унії в історії українського народу, К., 1967; А. З. Шиш. Ідеологія зради і запроданства, Ужгород, 1969; С. Т. Даниленко. Лакизи імперіалізму, К., 1974; Ю. М. Григор'єв. Бузувіри, Львів, 1974; В. К. Танчер. Уніатство і взаємини народів, К., 1974; Г. І. Підлужний. Науково-атеїстичне виховання учнів, К., 1969; та ін.

⁵ Тасмне стає явним (Документи про антинародну діяльність церковників па Закарпатті в період окупації), Ужгород, 1969; Правда про унію. Документи і матеріали. Львів, 1968; та ін.

вчителів треба наголосити на тому, що внаслідок польсько-шляхетської агресії становище народних мас України значно погіршилося. Вони зазнавали потрійного гноблення: соціального, національного та релігійного. Безумовно, український народ з цим не примирився. Для придушення його опору шляхта почала проводити політику колонізації (ополчення) населення загартаних нею земель шляхом насадження там католицизму. Папа Климентій VIII разом з польським королем Сігізмундом III підкупив декількох зрадників з числа православного кліру, які присягнули вірно служити Ватиканові. До речі, цю ідею папі підказав єзуїт А. Поссевін. Папа дав вказівку єзуїтам укласти унію православної церкви України та Білорусії з католицькою на засадах підпорядкування православ'я Ватиканові та визнання основних догматів католицизму.

Ця «об'єднання» церков було проголошено на соборі в Бресті 1596 р. «Об'єднана» таким чином церква стала називатися уніатською або греко-католицькою.

Однак народні маси України не визнали унії, стали на шлях рішучої боротьби проти неї, виступаючи за союз з братнім російським народом. Це особливо яскраво виявилось під час визвольної війни 1648—1654 рр., яка завдала великого удару по католицизмові та уніатству на Україні. Возз'єднання України з Росією привело до цілковитої ліквідації унії на Лівобережжі.

При вивченні теми «Культура України в XVII ст. Школа і освіта. І. Вишенський» слід розповісти учням про значення в боротьбі проти унії творчості Івана Вишенського — письменника-полеміста, гуманіста, патріота, який за умов насильницької колонізації та покатоличення України і Білорусії гнівно викривав людиноненависницьку політику єзуїтів, уніатів та шляхетських можновладців. Його знамените «Послання до єпископів» закінчується пересторогою папі і «владі мирській», що народні маси «папі поклонитися не ізволят...».

Необхідно зазначити, що Іван Вишенський своє викривальне слово спрямовував не лише проти «Неронів і Навуходоносорів» — польсько-го короля Сігізмунда III та єзуїта П. Скарги, але й проти «захланих» діячів братського руху на зразок Ю. Рогатинця, що дбав лише про «смаки, юхи, шафрани, перце і пирожніє сласті»⁶.

Народні повстання і антикріпосницькі рухи, а також шляхетські міжусобиці настільки ослабили Річ Посполиту, що наприкінці XVIII ст. її територія була розділена між сусідніми феодально-монархічними державами — Пруссією, Австрією та Росією. Внаслідок цього було ліквідовано унію на Правобережній Україні, яка увійшла до складу Росії. Галичина та Закарпатська Україна опинилися під владою австрійської монархії.

Вивчаючи тему «Селянський і національно-визвольний рух на західноукраїнських землях» (VIII клас), потрібно особливо підкреслити, що уніатське духовенство нещадно експлуатувало галицьких і закарпатських українців. Всіляко підтримуючи унію, Габсбурзька династія розраховувала за допомогою греко-католицької церкви посіяти розбрат і національну ворожнечу між слов'янськими народами імперії. З цією ж метою вона використовувала галицькі військові частини для розгону Слов'янського з'їзду, що відбувся в Празі, та для придушення революційних виступів 1848 р.

З розвитком капіталістичних відносин уніатські клерикали під обнадійливими гаслами боротьби проти «чужої» буржуазії модернізували систему визиску народних мас. 1868 р. еліта греко-католицького кліру

⁶ Історія української літератури. т. I, К., 1967, стор. 249.

і представники великої буржуазії заснували у Львові так званий «Селянський банк», пізніше виникли «Крилошанський банк», банк «Народна торгівля» та ін. Причому половина акцій «Українського іпотечного банку» належала митрополиту Шептицькому, що поступово захопив сотні тисяч селянських господарств, власники яких були неспроможні вчасно сплатити одержані позики⁷.

Львівський уніатський митрополит перетворив свою резиденцію — собор св. Юра — на осередок католицького клерикалізму, засновуючи різні селянські, робітничі, жіночі, молодіжні, релігійно-просвітительські товариства, які проводили націоналістичну діяльність.

Надзвичайно тяжким було й становище народних мас Закарпаття, де аж до встановлення Радянської влади зберігалися такі форми експлуатації, як натуральний податок на парафію — коблина і безплатна праця на церковних чи монастирських землях — роковина. Часто попи змушували селян щодня виконувати різні повинності. Особливо поширеним тут було лихварство, яким також досить успішно займалися «святі отці». Вони позичали селянам під великі проценти церковні гроші, необхідні останнім для сплати податків та оренди, купівлі речей тощо. Невипадково так звана «фундаційна каса» уніатської єпархії в Мукачевому згодом перетворилася в банк, який продав з аукціону тисячі селянських господарств.

Отці-уніати робили все можливе, щоб «у Карпатах руське (читай: українське. — О. Б.) слово було таким же рідкісним явищем, як біла ворона»⁸. Духовенство намагалось не допустити встановлення будь-яких контактів між прогресивними колами західноукраїнських та інших українських земель. При цьому слід зауважити, що «для австрійських цісарів унія була таким самим засобом ізолювання західних українців від православного Сходу, яким вона була раніше для Варшави: унія в їх руках мала бути китайським муром, що повинен був відокремити галичан від їх забручанських братів і не допустити їх об'єднання»⁹.

Уніатські душпастирі мріяли про «визволення» з допомогою австрійської армії всіх українських земель і об'єднання їх навколо «українського П'ємонту» — Галичини, висунувши для цього фальшивий лозунг: «Бути вірними Австрії і католицизмові — значить служити українському народові»¹⁰.

Опрацьовуючи з учнями IX класу тему «Нове піднесення революційного руху. Страйковий рух на західноукраїнських землях під впливом революції 1905 — 1907 рр. І. Я. Франко», необхідно, насамперед, підкреслити, що в епоху імперіалізму прискорився процес клерикалізації життя в багатьох капіталістичних країнах. Під контроль церкви потрапили не лише освітні установи, вона стала основним державним інститутом, що суперечило принципу свободи совісті та прав людини¹¹. У цей час створювалися масові клерикальні організації, діяльність яких координував єдиний центр — «Католицька дія». Це, на думку уніатів, повинно було перешкодити об'єднанню трудящих у боротьбі проти своїх гнобителів¹².

Під впливом буржуазно-демократичної революції 1905 — 1907 рр. на західноукраїнських землях прокотилася хвиля масових страйків. У зв'язку з цим папа Пій X терміново викликав до Рима львівського

⁷ В. М а л а н ч у к. Історія однієї зради, Львів, 1958, стор. 9.

⁸ Таємне стає явним, стор. 47.

⁹ Я р о с л а в Г а л а н. Твори, т. 2, К., 1967, стор. 316—317.

¹⁰ Питання атеїзму. Збірник, К., 1958, стор. 169.

¹¹ М. М. Шейнман. Релігія в епоху імперіалізму, М., 1971, стор. 5.

¹² О. О н и щ е н к о. Християнські «пророки війни», К., 1966, стор. 33.

уніатського митрополита графа Шептицького і дав йому вказівки щодо придушення революційних виступів у Галичині та завдання активніше поширювати католицизм у Росії. Виконуючи настанови папи, цей спритний клерикал здійснив нелегальні вояжі до Росії, зокрема на Україну і в Білорусію, де створив уніатські агентурні бази.

Найважливішим засобом здійснення агресивних планів римської курії та австро-угорських імперіалістів щодо України Шептицький вважав штучне розпалювання націоналістичних почуттів. Він доклав багато зусиль для організації численних націоналістичних спілок і об'єднань, перетворив уніатську церкву в розсадник українського націоналізму¹³.

Антинародну суть ідеології і практики уніатської церкви переконливо викрив великий український письменник, учений і громадський діяч І. Я. Франко. Так, людиноненависницька діяльність галицької партії клерикалів, яка, за його словами, мала вигляд жахливого «створіння, складеного з великої голови і малого хвоста», давала Каменяреві право «вважати її за ворога справжньої народної освіти й за партію, яка готова буде служити (коштом народних інтересів) кожному урядові й кожному крайовому проводові, щоб тільки він був католицьким»¹⁴. Письменник розвінчав діяльність уніатського духовництва у статтях «Католицький панславізм», «Радикали і попи», «Радикали і релігія», оповіданнях «Місія», «Чума», «Патріотичні пориви», поемах «Рубач», «Монолог атеїста», «Страшний суд», циклі поезій «Криваві сні», повістях «Основи суспільності», «Великий шум» та ін.

При розкритті теми «Боротьба за встановлення Радянської влади на Україні» і підтеми «Контрреволюційна роль церкви під час громадянської війни» вчитель має показати підступну діяльність уніатської церкви як агентури австро-німецького імперіалізму та організатора великих політичних диверсій. За згодою митрополита Шептицького націоналістична «Головна українська рада» формувала легіони «українських січових стрільців» під командуванням кандидата на українського монарха В. Габсбурга, прозваного націсналістами «Василем Вишиваним». Наприкінці 1917 р. за допомогою «січових стрільців» владу в Києві захопила Центральна рада. Швидко було створено українську галицьку армію, яку також кинули проти робітників і селян Радянської України¹⁵. Обдурені клерикально-націоналістичною пропагандою січовики, жорстоко розправляючись з повсталим народом, допомагали своїм господарям — австро-німецьким окупантам грабувати Україну.

У цей час Шептицький, перебуваючи у Києві, намагався створити уніатський «український патріархат», який виконував би давні плани римської курії щодо «навернення Сходу» до католицизму. Для цього він всіляко силкувався схилити ініціаторів створення української автокефальної (незалежної від інших одновірних церков.— О. Б.) православної церкви до унії з католицизмом. Коли 1 січня 1919 р. уряд Директорії проголосив автокефальність української церкви, його голова В. Винниченко висловився за те, що дальший етап — проголошення унії — «відгородить Україну від Москви муром раз і назавжди»¹⁶. Спритний політикан Шептицький демагогічно розглагольствував про «самостійну» і «соборну» Україну, а його брат — начальник польського генерального штабу С. Шептицький організував інтервенцію польських

¹³ П. Карманський. Ватикан — натхненник мракобісся і світової реакції, К., 1952, стор. 34.

¹⁴ М. С. Возняк. З життя і творчості Івана Франка, К., 1955, стор. 137, 141.

¹⁵ Володимир Добричев. У тіні святого Юра, Львів, 1970, стор. 24.

¹⁶ С. Т. Даниленко. Дорогою ганьби і зради (Історична хроніка), К., 1972, стор. 77.

військ на західноукраїнські землі. Тому не дивно, що уряд ЗУНР, за спиною якого стояв уніатський митрополит Шептицький, цей «ревнитель української справи», відхилив пропозицію уряду УРСР подати допомогу в боротьбі проти польсько-шляхетської агресії. Внаслідок цього трудящі Західної України ще протягом двох десятиліть страждали під гнітом панської Польщі.

Під час опрацювання в X класі теми «Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною» педагог повинен показати антинародну суть реакційних клерикальних організацій, які разом з місцевою буржуазією виступали проти руху народних мас західноукраїнських земель за своє соціальне та національне визволення.

Як відомо, в 1925 р. у Львові була створена «Українська християнська організація» (УХО), в 1930 р. — «Український католицький союз» (УКС) і «Католицька акція української молоді» (КАУМ), а трохи пізніше — клерикальна партія «Українська народна обнова» (УНО). В 30-х роках активізувалася «Католицька дія». Націоналісти типу митрополита Іларіона (колишнього міністра так званої Української народної республіки І. Огієнка.— О. Б.) прибрали до своїх рук українську автокефальну православну церкву.

Всі ці організації активно включилися у підготовку проголошеного Ватиканом «хрестового походу» проти СРСР і водночас всіляко виправдовували окупацію Західної України. Зокрема, один з фундаторів УНО єпископ Хомишин у книзі «Українська проблема» писав: «Провидіння боже дало Польщі бич у руки, щоб вона била нас за наші проступки, однак не на наше гноблення і знищення, а тільки на наш розвиток і оздоровлення»¹⁷. Коли влітку 1930 р. народні маси Галичини піднялися на боротьбу за своє соціальне і національне визволення, митрополит Шептицький негайно виїхав до Варшави просити допомоги для розправи над повстанцями. Згодом уніати освячували всі страхоття «пацифікації».

КПЗУ постійно викривала зрадницьку роль клерикалів і націоналістів, закликала трудящих до боротьби за возз'єднання з Країною Рад.

Визволення Західної України від польсько-шляхетського ярма означало для уніатських клерикалів цілковитий крах. Адже за історичними рішеннями Народних Зборів Західної України поміщицькі, монастирські та церковні землі, фабрики, заводи, банки були націоналізовані, внаслідок чого лише Львівська уніатська митрополія втратила 62 942 га землі, в тому числі 36 063 га лісу, а родина Шептицьких — 8656 га землі¹⁸. Частина уніатсько-націоналістичної еліти втекла до гітлерівської Німеччини, решта — причаїлася і поширювала провокаційні чутки, намагаючись викликати у несвідомих елементів ненависть до соціалістичного ладу. Розраховуючи на близьке вторгнення фашистських орд на територію нашої країни, митрополит Шептицький говорив, що незабаром «багатьом з нас бог дасть... ласку — проповідувати апостольські істини на Великій Україні аж по Кубань і Кавказ, Москву і Тобольськ...»¹⁹. Встановивши тісні контакти з оунівською та німецькою розвідками, він докладав багато зусиль для консолідації розрізнених сил націоналістів — гетьманців, петлюрівців, мельниківців і бандерівців, зокрема призначив капеланом їх військового формування — батальйону «Нахтігаль» свого прибічника доктора теології І. Гриньоха, колишнього платного агента польської розвідки.

¹⁷ Цит. за кн. Питання атеїзму, стор. 170.

¹⁸ С. Т. Даниленко. Дорогою ганьби і зради, стор. 156.

¹⁹ Там же, стор. 161.

Розглядаючи тему «Визволення України від фашистських окупантів. Завершення возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі — невід'ємній складовій частині СРСР», учителів необхідно показати антинародну діяльність уніатської церкви в грізні часи Великої Вітчизняної війни. Вже 30 червня 1941 р. Шептицький вітав своїх вихованців — головорізів батальйону «Нахтігаль», одягнених в німецькі мундири з жовто-блакитними стрічками, хрестами в петлицях і тризубами на кокардах. Саме у цей час папа римський надіслав Шептицькому 15 млн. злотих на «ліквідацію наслідків впливу більшовизму». Звертаючись до свого кліру, святоюрський владика писав: «Ми повинні відіграти велику роль і дати допомогу німецькій владі». Уніатські отці вистежували радянських патріотів і передавали їх до рук гестапо²⁰.

З благословення Шептицького в обозі передових частин німецької армії перебували «похідні групи ОУН» для «спільної з німецькими чинниками розбудови нового ладу» (встановлення фашистського «нового порядку». — О. Б.). До речі, оунівці викликали ненависть з боку народних мас. Саме неприязнь місцевого населення була однією з причин загибелі трьох похідних груп ОУН²¹. Митрополит автокефальної церкви Іларіон повідомляв з окупованого гітлерівцями Києва, що тут «дивляться на нас вороже, як колись, напевне, дивились кияни на татарських завойовників, називають фашистськими шпигунами...»²².

У вересні 1941 р. у зв'язку із загарбанням фашистами столиці України уніатський митрополит надіслав фюрерові вірнопідданське поздоровлення, а згодом звернувся до нього з проханням створити у складі вермахту «українські військові формації». За задумом «апостола» святого Юра, схваленим Гітлером, було сформовано дивізію СС «Галичина», в якій проповідником став уніат отець В. Лаба, а командиром полка — вихованець Шептицького штурмбанфюрер СС Є. Побігуший — нині голова крайового об'єднання українського християнського руху в Західній Німеччині²³. Уніатські вербувальники, які записували до цієї фашистської дивізії всіх куркульських нащадків, старшокласників шкіл і гімназій, на запитання про значення літер «СС» відповідали, що це, мовляв, історичний термін «січові стрільці». Святих пастирів аж ніяк не турбував той факт, що гітлерівці не вважали українців за людей, вивозили їх у рабство до Німеччини, тисячами катували, вшали і розстрілювали, закривали їхні масові школи, театри, розігнали навіть маріонетковий «уряд» Стецька, до якого входили вірні прислужники Гітлера.

Керівники української автокефальної православної церкви також закликали віруючих до «ревної праці на користь Великонімеччини», вимагали від пастви видавати гестапо тих, хто виступав проти німецьких окупантів²⁴.

Сумлінно виконуючи настанови Ватикану, верховоди уніатства були ініціаторами створення націоналістичних банд «української повстанської армії», які чинили криваві злочини на українській землі.

Після визволення західноукраїнських земель від німецьких окупантів новий святоюрський владика Й. Сліпий перетворив резиденцію митрополита, монастирі та церкви в центри підривної діяльності, звід-

²⁰ Н. О. Сафронова. Кати в сутанах, К., 1973, стор. 29.

²¹ Ю. І. Римаренко. Буржуазний націоналізм та його «теорія нації», К., 1974, стор. 273.

²² Цит. за кн. В. Замлинський. Караюча земля, Львів, 1965, стор. 182.

²³ К. Дмитрук. Свастика на сутанах, К., 1973, стор. 197.

²⁴ Ю. Мельничук. Вибране, К., 1965, стор. 251.

ки благословлялися звірячі вбивства радянських громадян і де велася пропаганда нової війни. Саме уніати санкціонували вбивство видатного письменника-публіциста Я. Галана та ініціатора розриву з Римом доктора Г. Костельника. Уніатські владики йшли у спільному руслі антинародної діяльності з католицькими ієрархами Чехословаччини і, особливо, Польщі, де примас та його оточення всіляко підтримували бандитську діяльність нелегальних контрреволюційних організацій, брали участь у створенні мережі збройного підпілля в цих країнах для боротьби проти народно-демократичного ладу²⁵.

Уніатський клерикалізм повністю скомпрометував себе як виразник інтересів експлуататорів та фашистських людоджерів. У березні 1946 р. за рішенням Львівського собору уніатська церква в Західній Україні самоліквідувалася, що стало логічним і закономірним завершенням безславної історії Брестської церковної унії, яка протягом 350 років була знаряддям жорстокого соціального та національного гноблення трудящих.

Підступні дії уніатства, що разом із своєю креатурою — буржуазним націоналізмом продовжує паразитувати серед української трудової еміграції, їх метушня навколо створення так званого уніатського київсько-галицького патріархату та відродження греко-католицької церкви в СРСР свідчать про те, що вони не тільки не відмовилися від своїх маячних планів, але й шукають нові способи проникнення в країни соціалізму. Однак радянський народ з презирством відкидає жалюгідні спроби апологетів антикомунізму підірвати монолітну єдність нашого суспільства.

О. І. БЕВЗА

²⁵ А. В. Санцевич. Підступи Ватикану і католицької реакції у народній Польщі. — «УІЖ», 1962, № 1, стор. 67.

ГЕРОЇ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Давно відгриміли військові грози. Пожовкли сторінки бойових донесень. Величчю мирної праці повниться життя радянських людей. Але пам'ять ветеранів міцно тримає події тих незабутніх суворих днів. Незгасаючою зірницею стоять вони перед очима визволителів столиці Радянської України — м. Києва, нагадують про подвиги численних героїв битви за Дніпро. Саме про таких героїв, танкіста гвардії старшину Петра Трайніна та кулеметника сержанта Олександра Юдіна розповідає Б. Г. Монастирський, який, будучи свого часу кореспондентом «Красной звезды», не раз зустрічався з ними в різній фронтовій обстановці.

ГВАРДІЙ СТАРШИНА ПЕТРО ТРАЙНІН

...Колочим дротом був оперізаний правий берег Дніпра на підступах до столиці України. Одягнена в сталь і бетон, наїжена жерлами гармат і стволами кулеметів, лежала під свинцевим небом українська земля. Чужі ноги топтали її, чужа мова лунала над Славутичем, мхурим і помутнілим.

...Ніч. Серед бойових машин, що першими зайняли вихідні позиції для форсування ріки біля Києва, була «тридцятьчетвірка» механіка-водія гвардії старшини Петра Опанасовича Трайніна. Танки на плотах вийшли з укриттів і рушили вперед. Ні на хвилину не припиняється артилерійська капопада. Вже близько й берег. Навколо стовпи води і мулу, оскільки ріжуть повітря. Танкісти разом з піхотою з ходу вступили в бій. Протягом дня бійці далеко заглибилися в оборону ворога, впритул наблизившись до села Страхолисса. Шлях до нього перетинає річка. Єдиний міст, і той, як виявилось, замінований.

Командир взводу гвардії старший лейтенант В. Назаренко питає Трайніна:

— Проскочиш?

Місток невеликий. Водій замислився, прикинув швидкість танка, порівняв її з швидкістю вибуху. Ризиковано. Проте спробувати можна.

— Проскочу!

Розігнав машину — і вмить на міст. Фашисти й стріляти перестали: чекають, що танк зараз от-от баштою у воду «кляне». Коли метрів тридцять уперед пролетів, позаду гримнув вибух. Обійшлося. Перетягнули троси, організували переправу. Почався штурм Страхолисса. Гітлерівці чинили шалений опір. Та недовго. Надвечір їх вибили з села.

На світанку фашисти, зібравши великі сили, посунули на танкістів. Артилерія б'є по передньому краю, розпочали бомбардування літаки. Дим очі роз'їдає. У танку вже кілька пробіїв. Раптом машина здригнулась і зупинилася. Великокаліберний врізався в башту. У вухах дзвенить. Командира і радиста поранено. Трайнін відправив товаришів у тил, а сам з заряджаючим за лопати: танк окопувати почали. Вирішили стояти на смерть.

Незабаром з'явилися фашистські танки. Трайнін зайняв місце навідника гармати. Ураз на полі спалахнуло кілька чорних вогнищ. Гітлерівці відступили, залишивши вісім танків. Немовби все гаразд. Та несподівано з тилу зайшли два «тигри» і відкрили вогонь. Запалала машина. Трайнін витягнув важкопораненого заряджаючого і відніс в укриття. Зовсім поруч побачив «тридцятьчетвірку», яка чомусь йшла зигзагами. Скочив на корпус, заглянув у люк: водій сидів, несприродно схиливши набік голову. Виніс Трайнін з танка вбитих, на палатку поклав під берізкою. А сам в машину. Рвонув танк. Заскреготіли під днищем гітлерівські гармати. Одна за одною почали замовкати вогневі точки ворога.

Тим часом наші підрозділи форсували річку. Це піхотинці, які з протилежного берега спостерігали за двобоєм танка з фашистською артилерією, кинулися на виручку героїчному екіпажеві.

Вже пізніше, під час відпочинку, один боець звернувся до Петра Опанасовича:

— Над чим замислилися, гвардії старшина?

— Підраховую, наскільки я наблизився до дому, — відповів він.

— Хіба ви з України?

— Ні,— всміхнувся Трайнін,— мій дім з Узбекистані. Є там під Самаркандом радгосп «Галля-Арал», що означає «Острів зерна». Ось з цього чудового «острова» і поїхав я воювати.

— Повернетесь на свій «острів» героєм! — весело промовив співбесідник.

— Було б добре,— просто відповів танкіст.

А тижнів через два надійшла звістка, що серед нагороджених за форсування Дніпра високим званням Героя Радянського Союзу є і гвардії старшина Петро Опанасович Трайнін.

Довго ще довелося йому прямувати военними дорогами на захід. Він визволяв Польщу, залишив сліди від траків на вулицях Праги, Дрездена. День Перемоги зустрів за важелями танка.

...У лютому 1946 р. Трайнін повернувся у Самаркандську область, в рідний радгосп, де був призначений старшим механіком. Оглянувши своє господарство — тридцять один трактор, двадцять комбайнів та причіпний інвентар,— він, засукавши рукава, взявся за роботу. Техніка потребувала чималого ремонту.

Досвід, набутий під час війни, допомагав йому налагодити роботу машинного парку радгоспу. Як на фронті, в постійному бойовому напруженні жив Трайнін. Дні і ночі працював він на важких ділянках, де потрібні були його технічний досвід, організаторська рука, і своїм прикладом вчив людей не втрачати жодної робочої хвилини. Всередині сорок шостого року, коли почалася підготовка до сіви озимих, машинний парк радгоспу вже був приведений до ладу.

Йшло літо. Набираючи сили, важким зерном наливалось колосся. Під сонячними променями радгоспні лани і справді були схожі на золотавий острів у степу. Кожного дня обїжджали директор, старший агроном і механік хлібні масиви.

— З врожаєм ми, друзі! — радів директор.— Тільки б зібрати вчасно.

— Зберемо! — впевнено відповів Трайнін.— Комбайни не підведуть.

І комбайни не підвели. Хліба були зібрані без запізнення. З кожного гектара всієї площі зняли на три з лишком центнери більше, ніж передбачалося за планом. Це була перемога.

Батьківщина високо оцінила трудовий подвиг працівників радгоспу і серед них старшого механіка Петра Опанасовича Трайніна — йому було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Самовіддано працюючи на благо Радянської Вітчизни, не зупиняючись на досягнутому, колишній фронтвик підвищує свою кваліфікацію, поповнює знання. Майже в п'ятдесятилітньому віці він з відзнакою закінчив технікум механізації й електрифікації сільського господарства.

Зараз П. О. Трайнін працює механіком у радгоспі ім. Ілліча поблизу м. Самарканда.

СЕРЖАНТ ОЛЕКСАНДР ЮДІН

Під час жорстокого бою з фашистами за станцію Крути на Чернігівщині сержант Олександр Юдін першим підняв своє відділення в атаку і з вигуками «За Батьківщину, вперед!» увірвався на околицю станції. Знищивши гранатою гітлерівську службу станкового кулемета, він дав можливість просунутися всій роті вперед. За цей бій Олександра Юдіна було нагороджено медаллю «За відвагу».

Після форсування Десни рота, в якій він служив, на марші зіткнулася з ворожими танками. Відвівши своїх бійців в укриття, командир наказав Юдіну відрізати від танків піхоту.

Юдін замаскував кулемет на краю яру і приготувався до бою. Він пропустив повз себе танки, за якими марширували гітлерівці. І коли вони підійшли ближче, відкрив прицільний вогонь. За кілька хвилин кулеметник поклав майже взвод фашистів. Раптом збоку почувся гуркіт мотора: ще один німецький танк. Боєць, вмиль розвернувши «Максима», дав чергу по оглядовій щілині і стрибнув у яр. Цим він врятувався від гусениць танка, який ішов прямо на нього. Під час падіння Юдін втратив свідомість. Через якийсь час, коли прийшов до пам'яті, побачив над собою командира роти.

— Молодець, Юдін! — похвалив той.— Здрово ти різонув німчуру.

Особливо сержант відзначився на Дніпрі. В перших числах жовтня 1943 р. 1033-й стрілецький полк, в якому він служив, обійшовши плавні, спустився в яр, що звивинами вів до самого Дніпра, неподалік від с. Страхолисея Чорнобильського району. Але впритул до річки не можна було підійти. Німці міцно трималися за протилежний берег Дніпра, зосередивши всю вогневу силу на дільницях, найсприятливіших для переправи.

У придатне для форсування ріки місце було стягнуто і нашу артилерію, яка обрушила на гітлерівців шквал вогню. Метрів 800 вишир і кілометрів на два-три вглиб вона змела, здавалося, все начисто. Вогонь різнокаліберних, головним чином, важких гармат і «катюш» був жорстокий і нещадний. Мало сказати, що земля здригалася, вона горіла і тріщилася від важких вибухів, перемелювалася разом з усім тим, що на ній було. Отже, місце для переправи нібито готове — шлях за Дніпро нібито від-

критий. Проте ніхто так не думав, знаючи, що варто тільки сунутися, як оживуть приглушені точки німецької оборони. В той же час звивистими ярами, обминаючи відкриті, привабливі своєю близькістю підступи до Дніпра, наші сапери підтягували понтон.

Піхотинці сторожко поглядали на той берег. Командир дивізії генерал Голосов, суворий і зосереджений, обходив підрозділи, що зайняли вихідні позиції. Уважно оглянув бійців, їх спорядження з повною викладкою. Потім, викликавши до себе командирів рот та поговоривши з ними, командир оголосив:

— Зараз піде на той берег моторний понтон. Потрібно 25 добровольців. Комсомольці, за вами слово!

Серед комсомольців одним з перших виявив бажання форсувати ріку і Олександр Юдін. Старшим на понтоні був призначений командир другої роти капітан Рибалка. Завдання було ясне: досягти берега, закріпитися і всіма можливими засобами сприяти дальшій висадці наших підрозділів.

Ширина Дніпра в місці форсування була не менше 500 м. Швидкою течією понтон одразу ж відкинуло вбік, що змусило рульового взяти курс навкис ріки до наміченої точки. Стійко трималися бійці. Кожний відчував, що за ними з тривогою і надією стежать тисячі наших бійців і серед них командир дивізії. В той же час вони знали, що на протилежному березі причаївся і тримає їх на прицілі ворог.

Не досяг понтон і середини Дніпра, як з води піднялися вогненні стовпи вибухів, що кидали його з одного боку в другий. На середині ріки снаряд влучив у кормову частину понтона. Шістьох бійців вибуховою хвилею скинуло у воду.

— Тримайся, хлопці! — підбадьорливо вигукнув Рибалка, але його голос розтаював серед гуркоту вибухів, свистіння реактивних снарядів, що летіли з нашого берега туди, де знову виявила себе артилерія ворога. Раптом один з німецьких снарядів ударив у борт понтона і перевернув його догори дном.

...Юдін намацав ногами рівне, піщане дно. Стрімка течія відносила вбік, збивала з ніг... Зібравшись з силами, Олександр змахнув руками і випливав на поверхню. Поруч з ним у воді борсалася тільки четверо, в тому числі капітан. Вже без касок, з усіх сил тримаючись на воді, вони пливли до західного берега, до якого залишалося якихось метрів сто, а то й менше. Звичайно, можна було звільнитися й від речового мішка з патронами або пустити на дно зв'язку гранат. Та вибратися на берег без них — означало загубити себе. Овернувшись, Юдін побачив, як ще два понтони, що відірвалися від берега, в ту ж мить були накріті ворожими снарядами.

— От не щастить! — промайнуло з його свідомості. — Та, незважаючи на все, форсуватимемо!

Набравши в легені якнайбільше повітря, Юдін знову спустився на дно. Ріка в цьому місці була неширокою. Тепер він уже правильно орієнтувався, знав, у якому напрямку треба йти, щоб швидше досягти бажаного берега. «Кулеметником був, розвідником був, але не думав, що війна примусить стати водолазом, та чи надовго? Чи не чекає на тому березі смерть?» — подумки розмірковував Юдін. Нараз зібравши всі сили, він випливав на поверхню і жадібно вдихнув повітря. Недалеко від нього капітан і троє бійців, усі живі, наближалися до берега. Це надало йому бадьорості. Знову занурившись у воду, він пішов уперед. І так Юдін, то спливаючи, то опускаючись на дно, нарешті, вийшов на мілину. Найстрашніше лишилося позаду.

Вибралися на берег і швидко, ривком, пробігли метрів 200 вперед. Через кілька хвилин трьох зрізали німецькі кулі. Залишилися Юдін удвох з капітаном. Їх врятувало, мабуть, те, що вони зуміли швидко окопатися і залагати. Німці спочатку обстрілювали їх з кулеметів. Потім вперебійку почали підкрадатися до двох сміливців. Автомати у капітана і Юдіна були наготові, гранати теж. Першими довгими чергами вони знищили передні ряди наступаючих. Решта фашистів залягла, але через дві-три хвилини знову кинулася в атаку. І знову їх трупи вкрили землю.

— Рус, смерть, здавайся! — наседаючи, кричали німці. Капітан і Юдін відповідали їм з автоматів. Але гітлерівці лізли й лізли.

Капітан заспокоює сказав Юдіну:

— Хоч марно померемо, Сашко, не дешевою ціною...

— Так, ми їх навалили чимало, — відповів Юдін. — Шкода тільки, патрони кінчаються, та у мене ще десять гранат.

— А в мене тільки п'ять, — пожалкував Рибалка.

— Та й це непогано. Ми ще покрушимо їх, — відізвався Юдін.

Капітан відклав одну гранату вбік. — Цією підірву себе, але не здамся.

Юдін слідом за ним і собі відклав одну гранату.

Гітлерівці стали обережнішими: підповзали, але не вставали для перебіжок. Проте було дивно, що стріляли вони погано, ніби для перестрахи, і вигукували з різних боків: «Рус, здавайся!»...

— Дуже, мабуть, їм потрібні наші «язики», — підсумував Рибалка, — та тільки даремно розраховують вони... І одну за одною кинув дві гранати. Юдін побачив, як разом з піском злетіли в повітря клоччя мундирів і чорні німецькі каски.

Вже залишилося тільки по одній гранаті у кожного. Одночасно витягли запобіж-

ні чеки і зняли кільця, щоб в останній момент завдати якнайбільше втрат ворогові. Це були прикрі хвилини. Все... Ні про що не хотілося думати, тільки чекання: ось-ось підповзуть фашисти, які притиснулися до землі метрів за 50 від них, і тоді — кінець... Капітан, ховаючись за бруствером, наблизився до Юдіна й, не випускаючи з рук гранати, мідно обняв його і поцілував.

— Хороший ти хлопець... Небагато нам жити лишилося, — сказав він. — А шкода. Хотілося до найголовнішого фашистського бар'єру дійти... Що ж, з честю померемо, як росіяни вмирають...

Вони попрощалися і почали вдвигатися вперед. На пошматованій снарядами землі копошилися, розповзаючись у різні боки, фрици.

Те, чого не помітили капітан і Юдін, побачили гітлерівці: з боку Дніпра безшумно, пригинаючись до землі, грізною силою наступали радянські воїни. Позаду, трохи праворуч від Юдіна, запрацював «Максим».

— Товаришу капітан, наші!

Вони врятовані. Попереду життя, боротьба.

За геройський подвиг, здійснений Олександром Дмитровичем Юдіним при формуванні Дніпра, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 17 жовтня 1943 р. присвоїла йому звання Героя Радянського Союзу.

Після боїв на Дніпрі сержантові Юдіну довелося пройти ще багато фронтових доріг. Командиром групи розвідників воював він на знаменитих Пінських болотах. За вдало виконане завдання на залізничній магістралі і шосейній дорозі Пінськ — Варшава його нагороджено орденом Червоної Зірки. Після бою Юдіна прийняли в партію, а через два дні він був тяжко поранений і майже рік пролежав у госпіталі, перенісши три складних операції.

Після лікування, пройшовши медкомісію, яка визнала його нездатним до строювої служби, Олександр Дмитрович поїхав у рідний північний край. Тут він працював комсоргом ліспромгоспу, потім зчився в Архангельську в обласній партійній школі. Після її закінчення був обраний секретарем комітету комсомолу будівельного управління м. Северодвінська. Одночасно без відриву від виробництва Юдін вчився у будівельному технікумі. Закінчив його, став майстром, а потім виконробом. За роки восьмої п'ятирічки під його безпосереднім керівництвом було споруджено дві школи, на 1360 місць кожна, три великих дитячих комбінати, Будинок преси, три кооперативних житлових будинки, комплекс енергетичної бази для міста, тепломережу, три наосні станції та інші об'єкти.

Коли прославлений воїн, ветеран проходить повз нові житлові квартали міста, його огортає законне почуття гордості тим, що зробили для розквіту країни, для її економічної й оборонної могутності його ровесники. Це про них ідеться у Звітній доповіді XXIV з'їздові КПРС: «Говорячи про славу Радянську Армію, не можна не сказати доброго слова про наших фронтовиків, про тих солдатів і командирів, які в роки Великої Вітчизняної війни відстояли свободу нашої Батьківщини. Після колосального напруження воєнних років їм і відпочити не довелося: фронтовики знову опинилися на фронті — на фронті праці. Багатьох з фронтових товаришів уже немає з нами. Але мільйони ще в строю. Одні продовжують службу в армії, інші віддають Батьківщині свої знання і працю на заводах і будовах, у колгоспах і радгоспах, в наукових інститутах і школах. Побажаємо всім їм доброго здоров'я, щастя, нових успіхів у праці в ім'я комунізму»¹.

Олександр Дмитрович багато часу віддає роботі з молоддю. Він частий гість у школах, навчальних закладах, колективах робітничої молоді. Його особистий приклад, гаряче слово комуніста запалюють у серцях юнаків і дівчат прагнення завжди самовіддано працювати на благо Батьківщини, бути гідними продовжувачами героїчного минулого нашого народу.

Сьогодні О. Д. Юдін — один з найповажаніших людей Северодвінська. Мабуть, немає такого питання в житті міста, у розв'язанні якого він не брав би участі. Олександр Дмитрович не тільки голова об'єднаного комітету, а й член парткому управління. Принциповий комуніст, він по-партійному бореться за втілення в життя величких рішень XXIV з'їзду КПРС. До нього, як до члена міського комітету партії, депутата міської Ради депутатів трудящих звертаються не тільки будівельники, а й багато жителів міста з своїми думками, пропозиціями, скаргами на недоліки, які ще подекуди є, і завжди дістають добру раду. Разом з тим він і досвідчений спеціаліст. Багато нововведень на будовах міста отримали путівку в життя завдяки його настійливості, піклуванню. За роки роботи в Северодвінську Олександр Дмитрович брав участь у спорудженні ряду житлових масивів. Він любить підніматися поверхами новобудов: звідси видно споруджені за післявоєнний період квартали, цілі вулиці, звідси ніби відкриваються перспективи на майбутнє.

З любов'ю і повагою ставляться северодвінці до ветерана. У травні 1971 р. вони поздоровили його з новою високою урядовою нагородою — орденом Жовтневої Революції.

Б. Г. МОНАСТИРСЬКИЙ

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 93.

Спогади

СТОРІНКА ГЕРОЇЧНОГО ЛІТОПИСУ

Автор цих рядків — Іван Іванович Водоп'ян — в роки Великої Вітчизняної війни командував партизанським загonom ім. В. І. Леніна, був секретарем Холминського (Чернігівська обл.) підпільного райкому партії, очолював підпільний райвиконком, нині — персональний пенсіонер.

У своїх спогадах він розповідає про початок партизанського руху на Чернігівщині, про те, як партійні і радянські органи, що працювали нелегально, дбали про збереження в умовах фашистської окупації підвалин радянського ладу.

* * *

Коли розпочалася Велика Вітчизняна війна, я знаходився в Семенівському районі на відкритті гранітного кар'єру, в спорудженні якого брали участь трудівники з чотирьох районів Чернігівщини. Там, на мітингу, мені запам'ятався виступ колгоспника із с. Радомка Холминського району (прізвища його не пригадую), який, зокрема, сказав: «Ми знали, що фашистам давно кортить загарбати радянську землю, підкорити наш народ. Нелегко нам буде воювати з гітлерівцями, але під керівництвом партії Леніна ми обов'язково переможемо». Ця людина висловила думку всіх присутніх на мітингу, думку всього нашого народу.

В перші дні війни ніхто не сподівався, що вона виявиться такою затяжною і що фашисти зможуть просунутися так далеко вглиб Радянської країни. Але гітлерівці окупували усе нові й нові міста і села. Чорна хмара насувалася й на Холми. В двадцятих числах липня 1941 року перший секретар райкому партії Іван Маркіянович Курочка, повернувшись з Чернігова, розповів членам бюро, що ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У і обласний комітет партії вимагають негайно розпочати формування партизанських загонів і підпільних організацій для майбутньої боротьби в тилу ворога, що з цього питання прийнята спеціальна постанова ЦК ВКП(б). Він передав також вказівки обкому партії про необхідність створити в кожному районі по кілька партизанських загонів і підпільних груп, для роботи в яких мають залишитися всі члени бюро райкомів партії і райвиконкомів.

Виконуючи рішення ЦК ВКП(б) і обласного комітету партії, Холминський райком КП(б)У розробив заходи щодо розгортання партизанського руху. Передбачалося підібрати людей, які б добровільно дали згоду залишитися для боротьби на окупованій території; визначити місця для створення партизанських баз і завезти туди певну кількість товарів першої необхідності (сіль, мило, сірники, медикаменти, продукти). Кожен член бюро райкому партії і виконкому районної Ради депутатів трудящих одержав конкретні завдання. Загальне керівництво цією важливою роботою покладалося на першого секретаря райкому партії І. М. Курочку, І. І. Водоп'яну та голові райвиконкому Ф. Й. Поліщуку було доручено зайнятися створенням баз. Сільські Ради і первинні партійні організації також одержали відповідні завдання.

25 серпня ми з головою райвиконкому Ф. Й. Поліщуком виїхали в колгоспи, щоб перевірити, як проходить евакуація худоби і там дізналися, що в районі вже побувала ворожа розвідка. 26 серпня о 10 годині в Холми вступили фашистські війська.

Створені напередодні окупації партизанські загони пішли в ліс. Для керівництва боротьбою народних месників у ворожому тилу залишилися секретарі райкому партії І. М. Курочка, І. І. Водоп'ян, Ф. К. Гузар, члени бюро РК КП(б)У С. С. Ярошенко, П. П. Леоненко, секретарі райкому ЛКСМУ С. П. Шутько і П. Н. Денисенко, керівники районних підприємств і організацій, директори шкіл та інші. Член бюро РК КП(б)У, голова райвиконкому Ф. Й. Поліщук, який також мав перейти на нелегальне становище, загинув у перший день окупації.

В районі було створено три партизанських загони — Холминський ім. Леніна (командир І. І. Водоп'ян), Рейментарівський ім. Щорса (командир Б. С. Тунік) і Перелюбський (командир О. П. Балабай), до яких загально вступило більше 200 чол. З перших днів окупації партизани робили на трасах засідки і висаджували в повітря автомашини, які йшли на фронт з живою силою, зброєю і паливом. Протягом

першої декади вересня Холминський загін знищив 3 вантажних автомашини з паливом і солдатами, та 1 легкову. Крім того, партизани цього загону вигнали з хутора Славина німецьку кавалерійську частину і захопили великі трофеї. Приступили до виконання бойових операцій Рейментарівський і Перелюбський загони.

6 вересня І. М. Курочка лішов на зв'язок з членами підпільного обкому партії у раніше визначене місце. Його супроводжували представник обкому М. Г. Афанасенко та М. Ф. Верхулевський. Не встиг він повернутися назад, як 9 вересня надійшло розпорядження: першому секретареві РК КП(б)У, голові райвиконкому та командирові партизанського загону прибути на засідання бюро підпільного обласного комітету партії. Оскільки голова райвиконкому загинув, а перший секретар райкому був відсутній, довелося їхати мені одному. Я взяв з собою виконуючого обов'язки секретаря райвиконкому І. І. Лубенця, за провідника був зв'язківець від обкому партії. На світанку 10 вересня ми дісталися до місця розташування обласного партизанського загону.

Про нашу появу дозорці повідомили в штаб. Невдовзі з'явився начальник штабу товариш Кузнецов (до цього я його не знав), який, переконавшись у тому, що ми прибули за викликом, повів нас у табір. Дізнавшись про приїзд холминців, секретар обласного комітету КП(б)У Микола Микитович Попудренко запросив нас до свого намету. Тут були також члени бюро обкому партії С. М. Новиков і В. О. Яременко. Після короткої розмови Микола Микитович порадив мені ознайомитися з життям підрозділів партизанського загону. Цю пораду я зустрів з величезним задоволенням, адже підпільна робота і партизанська боротьба були для нас новою, незвичною справою, а тому хотілося подивитися, як організовують її інші, запозичити досвід. Разом з начальником штабу ми обійшли весь табір. Тут зустріли С. Р. Громенка — викладача з комуністичної вищої школи (комвишу), де я колись навчався. Тепер він був командиром стрілецького взводу. До нас підійшов І. Т. Кушенко, теж знайомий по комвишу. Коротко згадали про минуле, про те, як складали Сидору Романовичу залики з організації сільського господарства. Потім мене та І. І. Лубенця запросили на засідання. Коли мені надали слово, я розповів, що партійні і радянські органи Холминського району провели велику роботу по створенню підпільних груп і розгортанню партизанського руху. Всі члени бюро РК КП(б)У, райвиконкому і бюро райкому комсомолу залишилися в підпіллі, сформовано три партизанських загони, які вже почали діяти.

В обговоренні мого звіту взяли участь С. М. Новиков, В. О. Яременко та М. М. Попудренко, який, зокрема, звернув особливу увагу на роботу місцевих Рад депутатів трудящих. Її слід організувати так, говорив він, щоб люди знали: Радянська влада живе, діє.

Бюро обкому КП(б)У схвалило діяльність Холминського райкому партії і райвиконкому по виконанню постанови ЦК ВКП(б) про розгортання партизанського руху в тилу німецько-фашистських військ і створення партійно-комсомольського підпілля. За пропозицією М. М. Попудренка було вирішено затвердити мене тимчасово виконуючим обов'язки голови райвиконкому. Крім того, бюро обкому партії гаряче привітало бійців і командирів нашого загону з першими успіхами у боротьбі проти фашистських окупантів, і текст цього привітання вручили мені.

По дорозі назад ми з секретарем райвиконкому довго радилися, як краще побудувати роботу органів Радянської влади у складних умовах окупації. Головне, думали ми, — це залучити на свій бік широкі маси населення. Саме від цього найбільше залежатиме успіх справи. Тримати тісний зв'язок з масами вчив нас В. І. Ленін. Звичайно, в тилу ворога скликати сесії райвиконкомів і сільвиконкомів, проводити збори трудящих надзвичайно важко, але такі заходи конче потрібні, щоб підтримати у людей віру в обов'язкову перемогу над ненависним фашизмом.

Прибувши до загону, я розповів партизанам про все, що бачив, зачитав їм рішення обкому партії. Це сприяло піднесенню у бійців морального духу, викликало бажання виконувати нові відповідальні завдання. Того ж дня відбулося засідання бюро райкому КП(б)У, на якому розглядалося питання про посилення роботи місцевих Рад депутатів трудящих. Одногосло було ухвалено провести сесію районної Ради депутатів трудящих за участю депутатів Холминської сільської Ради та активістів. Рекомендувалося обговорити два важливі питання: 1. Про хід війни та завдання населення, яке залишилося на окупованій території, зокрема про заходи щодо збереження колгоспного майна (доповідач — І. І. Волоп'ян); 2. Про створення фондів допомоги населенню (доповідач — голова Холминської сільради М. Д. Єременко).

Сесію вирішили провести 16 вересня о 10-й годині ранку в приміщенні Холминської сільської Ради. Дехто пропонував скликати її в лісі і в нічний час, але ці пропозиції більшість членів бюро відхилила. Нам важливо було, щоб, як говорив М. М. Попудренко, люди на власні очі побачили, що Радянська влада існує, що Радянська влада діє.

В цілому відповідальність за проведення сесії було покладено на мене. За явку депутатів і запрошених відповідали Ф. К. Гузар і П. С. Шутько, за розвідку навко-

лишньої обстановки — Г. О. Самокиш і В. А. Дерев'янка, за охорону сесії — А. А. Нос і П. Н. Денисенко, за підготовку приміщення — М. Д. Єременко.

16 вересня 1941 року у визначений час депутати і запрошені зібралися у святоково прибраному приміщенні сільської Ради. Одногосно був затверджений порядок денний. Після доповідей почалося їх обговорення. Виступи були короткими, містили конкретні пропозиції. Так, депутат райради Б. С. Тунік сказав, що в селі Рейментарівці організовано партизанський загін ім. Щорса, закладено базу для народних месників, розпочато роботи по створенню фонду допомоги. Жителі села Рейментарівка, запевнив він, зроблять усе для якнайшвидшого розгрому ворога. Депутат райради, голова колгоспу ім. Чапаєва із с. Козилівка І. М. Рубець розповів, зокрема, про ту роботу, яка проводилася в селі, щоб не дати фашистам вивезти народне добро. Цьому ж питанню присвятив свій виступ і голова колгоспу «Іскра» Холминської сільради І. С. Корх. З великою увагою слухали депутати учасника громадянської війни М. Ф. Мальчика та інших товаришів.

Сесія зобов'язала голів і правління колгоспів негайно роздати весь хліб, худобу та інше рухоме і нерухоме майно колгоспникам, провівши його попередній облік. Перед сільвиконкомами та правліннями колгоспів ставилося завдання створити фонди матеріальної допомоги і постійно дбати про їх поповнення.

Сесія постановила також аживати всіх заходів до того, щоб не допустити вивезення молоді на каторжні роботи в Німеччину, а людей, які можуть воювати, залучати в партизанські загони.

Велику допомогу в підготовці і проведенні сесії районної Ради подала підпільна комсомольська організація с. Холми, яку очолював Микола Єременко. Комсомольці вручали повідомлення про скликання сесії депутатам і активу, проводили розвідку, контролювали під'їзні дороги до Холмів і тримали зв'язок з холминською вартою.

Підбивши підсумки роботи сесії, підпільний райком партії та райвиконком розробили графік проведення загальних зборів по селах і колгоспах, на яких повинні були виступити представники партійних і радянських органів району, учасники сесії. Ці збори, як правило, відбувалися вечорами. На випадок небезпеки, не забували й про інші запобіжні заходи. Люди дедалі більше переконувалися в тому, що в районі існує Радянська влада, раділи, вірили в перемогу над ненависним ворогом. За графіком мені довелося виступати перед трудящими с. Чорний Ріг та в колгоспі «Іскра» (Холми). Коли на зборах у Чорному Розі я розповів про роботу сесії, слова попросив депутат райради Арсентій Ковтун. «Мені не довелося бути присутнім на підпільній сесії,— сказав він,— але я повністю схвалюю її рішення. Наші люди зроблять усе, щоб ні майна, ні людей фашисти з села не вивезли. Разом із своїм сином Гришею — комсомольцем — я йду в партизанський загін». ...23 березня 1942 р. у нерівному бою з ворогом А. Ковтун і його син загинули.

Звістка про сесію в Холмах, про те, що тут діють райком партії і райвиконком, керівні працівники яких проводять по селах загальні збори трудящих, стала відома й за межами району.

В райцентрі Холмах і більшості сіл району німці протягом шести місяців не могли поставити представників свого «нового порядку», а фактично діяла тут Радянська влада. Звичайно, з таким становищем фашисти не могли примиритися, і в січні 1942 року вирішили завезти в Холми на бургомістра особу з іншого району. Про це дізналися розвідники і повідомили партизанів. 11 січня поблизу с. Сядрине ми зустріли колону, яка супроводжувала цього фашистського прихвостя, але не хлібом-сіллю, а кулеметними чергами. Частина фашистів була знищена, а сам бургомістр утік.

Вереснева сесія районної Ради сприяла пожвавленню діяльності підпільних сільвиконкомів. Добре працювали Холминська, Перелюбська, Рейментарівська, Сядринська, Шишківська та Чорнорізька сільради.

Під керівництвом підпільного райкому партії місцеві Ради депутатів трудящих багато зробили для поповнення загонів народних месників надійними людьми. Три партизанських загони, що діяли на Холминщині (Холминський, Рейментарівський і Перелюбський), влилися згодом у Чернігівське партизанське з'єднання, яким командував двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров.

Роль сесії, проведеної 16 вересня 1941 р. в Холмах, цей легендарний партизанський ватажок у статті «Сесія в Холмах»¹ оцінював так: «Сесія районної Ради в Холмах підтримала у народі віру в Радянську владу. Протягом усієї війни ця віра була міцною, святою, незламною».

На закінчення згаданої статті О. Ф. Федоров — депутат Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР всіх скликань — пише: «Коли я заходжу до Великого Кремлівського палацу і піднімаюсь мармуровими сходами в зал засідань на чергову сесію Верховної Ради СРСР, в пам'яті звичайно спливає та давня, вже далека сесія райради в Холмах, що проходила під партизанською охороною».

Цими проникливими словами мені й хотілося б закінчити свої невеличкі спогади.

І. І. ВОДОП'ЯН

¹ «Неделя», 5—11 березня 1967 р.

Наш календар

30-РІЧЧЯ
ЯЛТИНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

4—11 лютого 1945 р. в Ялті відбулася друга за час Великої Вітчизняної війни зустріч глав урядів СРСР, США і Англії — Й. В. Сталіна, Ф.-Д. Рузвельта, У. Черчілля.

Початок її роботи було присвячено головним чином розгляді проблем, що поставали в зв'язку із завершенням війни проти фашистської Німеччини. На той час радянські війська стояли за 60—70 км від Берліна, а союзні — ще за Рейном. Союзне командування шукало підтримки з боку Червоної Армії. «У попередні періоди війни Радянський Союз постійно вимагав від західних союзників більш дійового співробітництва. Тепер настала черга американських та англійських військових керівників, що прагнули мати гарантію успіху запланованого на наступну весну наступу на заході, хопатися за запевнення про те, що їхній радянський союзник натисне і своїми атаками підтримає їх», — визнавав відомий американський історик Г. Фейс¹.

Обговорення стратегічних проблем яскраво показало вирішальне значення Червоної Армії у боротьбі проти гітлерівської Німеччини. Подаючи неоціненну допомогу союзникам, радянські війська розгорнули грандіозний зимовий наступ, продовжуючи нести основний тягар війни.

Глави урядів доручили начальникам штабів розробити плани взаємодії двох фронтів. Вперше за весь час війни представники американо-англійського та радянського командування виробили конкретні спільні стратегічні заходи, що мали привести до остаточного розгрому гітлерівської Німеччини. У комюніке про Кримську конференцію глави урядів СРСР, США і Англії вказували: «Ми розглянули й визначили воєнні плани трьох союзних держав з метою остаточного розгрому спільного ворога. Військові штаби трьох союзних націй протягом усієї конференції щодня зустрічалися на нарадах. Ці наради з усіх поглядів були вищою мірою задовільні та привели до більш тісної координації воєнних зусиль трьох союзників, ніж це було будь-коли раніше... Були повністю погоджені й детально сплановані терміни, розміри та координація нових і ще могутніших ударів, яких буде завдано в серце Німеччини нашими арміями...»²

Близький крах фашистської Німеччини надавав особливої актуальності питанням політики союзних держав щодо цієї країни після закінчення війни. Інтереси народів, що проливали свою кров у боротьбі проти гітлеризму, вимагали рішучих заходів, які назавжди спрямували б Німеччину на шлях демократичного розвитку і зробили б її миролюбною країною.

У прийнятті на Кримській конференції постанові «Про окупацію Німеччини і контроль над нею» керівники урядів трьох союзних держав урочисто заявляли: «Нашою непохитною метою є знищення німецького мілітаризму й нацизму і створення гарантії того, що Німеччина ніколи більше не буде спроможна порушити мир усього світу». Для досягнення цієї мети союзні держави зобов'язувалися «роззброїти й розпустити всі німецькі збройні сили, раз і назавжди знищити німецький генеральний штаб, ...вилучити або знищити все німецьке військове устаткування, ...змести з лиця землі нацистську партію, нацистські закони, організації та установи; усунути будь-який нацистський і мілітаристський вплив з громадських установ, з культурного та економічного життя німецького народу і вжити спільно таких заходів щодо Німеччини, які можуть виявитися необхідними для майбутнього миру й безпеки всього світу». Разом з тим у постанові підкреслювалося: «В наші цілі не входить знищення німецького народу. Тільки тоді, коли нацизм і мілітаризм будуть викорінені, буде надія на гідне існування для німецького народу і місце для нього у товаристві націй»³. Ці слова втілювали сподівання й прагнення народів антигітлерівської коаліції, що піднялися на боротьбу за знищення фашистської чуми.

¹ H. Feis. Churchill — Roosevelt — Stalin. The war they waged and the peace they sought, Princeton, 1957, стр. 500.

² Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, т. III, М., 1947, стр. 101.

³ Там же, стр. 102—103.

Конференція розробила конкретні заходи до їх реалізації. Головним з них мала стати окупація Німеччини союзними арміями для забезпечення її розвитку в напрямку, передбаченому ялтинською угодою. Було ухвалено розділити Німеччину на окремі зони окупації з однаковою кількістю населення та створити механізм для координації дій окупаційних властей у всіх зонах — Центральну контрольну комісію у складі трьох головнокомандувачів. Вирішено було також запропонувати Франції взяти участь в окупації та стати четвертим членом Контрольної комісії*.

Місцем перебування Контрольної комісії було обрано Берлін, який мав увійти до радянської зони. Окремим протоколом визначалися кордони окупаційних зон та порядок управління «Великим Берліном», який планувалося поділити на сектори під контролем кожної з чотирьох держав.

Важливе значення мало й прийняте конференцією рішення піддати всіх воєнних злочинців справедливому та швидкому покаранню. Як відомо, після першої світової війни суд над воєнними злочинцями перетворився на фарс. Тоді головні винуватці війни уникли покарання. Рішення глав урядів гарантувало, що це не повториться.

Питання про покарання воєнних злочинців було тісно пов'язане з проблемою репарацій. Німецько-фашистські загарбники завдали величезних збитків народному господарству Радянського Союзу, значних руйнувань зазнали й інші країни. Справедливість вимагала, щоб ці втрати хоч би частково були відшкодовані країною-агресором. Це мало не лише економічне, а й велике морально-політичне значення. Водночас не можна забувати, що сплата Німеччиною репарацій грошима після першої світової війни усім тягарем лягла на плечі трудящих. Радянська делегація запропонувала інший принцип стягнення репарацій — шляхом вилучення німецьких закордонних інвестицій та устаткування підприємств, використовуваних гітлерівцями для виробництва озброєння, а також за рахунок поставок продукції промисловості. Тим самим основний тягар репарацій перекладався б на німецьких капіталістів, головних винуватців війни. Запропонований радянською делегацією загальний обсяг репарацій, порівняно із збитками, заподіяними жертвам гітлерівської агресії, був невеликим — 20 млрд. доларів (а лише Україні завдано шкоди на 285 млрд. доларів). 50% цієї суми мав одержати СРСР. Незважаючи на протидію делегацій США і Англії, радянська пропозиція була прийнята за основу для остаточного розв'язання проблеми репарацій після капітуляції Німеччини.

11 лютого було підписано угоду про участь СРСР у війні проти Японії, чого особливо домогалися представники західних держав. Радянський Союз зобов'язався зосередити основні зусилля на розгромі Квантунської армії, а Сполучені Штати — на діях проти власне Японії. Наша делегація повідомила, що СРСР розпочне воєнні дії на Далекому Сході приблизно через три місяці після капітуляції Німеччини. Такий інтервал був необхідний для перекидання військ та підготовки бойових операцій.

У зв'язку із вступом у війну проти Японії Радянський Союз зажадав від західних держав визнати суверенітет Монгольської Народної Республіки, відновити всі права нашої країни на Далекому Сході, втрачені царською Росією внаслідок війни з Японією в 1904—1905 рр., а саме: а) повернути Радянському Союзові Південний Сахалін; б) поновити інтернаціональний статус Дайрена та аренду Порт-Артура як військово-морської бази СРСР; в) спільну з Китаєм експлуатацію Китайсько-Східної та Південно-Маньчжурської залізниць; г) передати Радянському Союзові всі Курильські острови. Ці справедливі вимоги радянської делегації були задоволені.

Ялтинська угода з далекосхідних питань наближала кінець другої світової війни, гарантувала зміцнення позицій Радянського Союзу на Далекому Сході проти можливої нової небезпеки з боку японських мілітаристів.

Предметом спеціального обговорення на Кримській конференції стало питання про майбутній розвиток визволеної від фашистських загарбників Європи. Глави урядів трьох держав підписали «Декларацію про визволену Європу», в якій вони зобов'язувалися погоджувати політику своїх урядів у справі допомоги народам, визволеним від нацистської окупації, а також народам країн — колишніх сателітів Німеччини при розв'язанні ними політичних та економічних проблем. «Встановлення порядку в Європі і перебудова національно-економічного життя», — говорилося в «Декларації», — повинні бути досягнуті таким шляхом, який дасть змогу визволеним народам знищити останні сліди нацизму та фашизму й створити демократичні установи за їхнім власним вибором».

«Декларація про визволену Європу» була урочистим зобов'язанням трьох держав-переможців не допустити виникнення нового вогнища агресії в Європі й допомогти визволеним народам континенту вільно обрати шлях свого дальшого розвитку.

Для забезпечення миру в усьому післявоєнному світі було прийнято постанову «Конференція Об'єднаних націй». 25 квітня 1945 р., зазначалося в ній, три уряди скличуть у Сан-Франціско конференцію для створення міжнародної організації, щоб запобігти агресії і усунути політичні, економічні та соціальні причини війни шляхом тісного й постійного співробітництва всіх миролюбних народів. Це була постанова про

* Згодом цей орган було перейменовано в Контрольну раду.

створення Організації Об'єднаних Націй, якій судилося відіграти поважну роль у політичному житті післявоєнного світу.

Водночас на конференції обговорювалося питання про членство України та Білорусії у міжнародній організації. Глави урядів ухвалили, що конференція Об'єднаних націй запросить УРСР і БРСР взяти участь у її роботі. Делегації західних держав зобов'язалися, що США і Англія підтримають у Сан-Франциско радянську вимогу про включення України та Білорусії до числа країн — засновників ООН.

Важливе значення для України мала постанова конференції «Про Польщу», в якій йшлося про кордон між Польщею та Радянським Союзом. Її прийняття завершило тривалу й складну боротьбу радянської дипломатії за визнання капіталістичним світом возз'єднання Західної України та Західної Білорусії з УРСР і БРСР. Глави урядів визнали, що кордон між СРСР і Польщею має проходити по так званій лінії Керзона, виробленій Паризькою мирною конференцією ще в 1919 р. на основі справедливого етнографічного принципу.

В постанові «Про Польщу» також вказувалося, що «Польща має дістати істотне прирощення території на півночі та заході». Це означало, що польському народові буде повернуто його землі, загарбані декілька століть тому німецькими завойовниками.

Рішення Кримської конференції мали велике значення. Спрямовані на швидке закінчення війни та забезпечення демократичного розвитку післявоєнного світу, вони відповідали найглибшим сподіванням волелюбних народів.

Конференція трьох держав у Криму проходила під знаком колосально зрослої в ході війни впливу Радянського Союзу на міжнародній арені. Її рішення, прийняті, незважаючи на гострі суперечності в окремих питаннях, були зенітом співробітництва країн, що належали до двох протилежних систем, у рамках антигітлерівської коаліції. Дальша їх доля, послідовна реалізація залежали від намірів і готовності капіталістичних держав Заходу продовжувати курс воєнного часу у післявоєнний період.

Рішення Кримської конференції схвалила вся світова демократична громадськість. З глибоким задоволенням їх зустріли й трудящі України. «Український народ», — писав київський журнал «Сучасне і майбутнє» в редакційній статті «Історичні рішення Кримської конференції», — особливо зацікавлений в справедливому і послідовному розв'язанні питань майбутнього миру». Нагадуючи, що за 30 років територія України була ареною трьох кровопролитних воєн, журнал підкреслював важливість виконання ялтинських рішень про забезпечення народам європейських країн права на демократичний розвиток.

«Для нас аж ніяк не байдужі, — підкреслювалося в статті, — проблеми майбутніх кордонів з нашими західними сусідами. Для українського народу не байдуже, яких сусідів він матиме в майбутньому, які політичні режими будуть встановлені в сусідніх з УРСР державах... Тепер нема сумніву, що згубна політика «санітарного кордону» провалилася назавжди. УРСР кровно зацікавлена як у своїй особистій безпеці, так і в безпеці всіх народів. Українська Радянська держава зацікавлена в тому, щоб уряди, які будуть встановлені в Румунії, Угорщині й ряді інших сусідніх з нами країн, проводили як щодо УРСР, так і інших радянських республік, дружню, миролюбну політику, що забезпечувала б найшвидше відбудовування руйнувань, заподіяних гітлерівською Німеччиною, і встановлення в майбутньому нормальних дипломатичних і торговельних відносин».

Журнал особливо наголошував на необхідності точного і неухильного виконання рішень Кримської конференції з німецького питання: «Ми стоїмо перед останнім актом великої світової війни, може найбільш напруженим і складним, але з ясно визначеним кінцем. Нацистська Німеччина, посявши вітер, пожидає вогненну бурю...

Але якої перемоги чекають волелюбні народи? Адже і в 1918 р. союзники поставили німецький імперіалізм на коліна, змусили Німеччину прийняти умови перемир'я. Вона підписала Версальський договір. За цим договором Німеччина заплатила меншу суму репарацій, ніж одержала кредитів на розвиток свого господарства, ефективно використавши ці кредити на мілітаризацію. Цілими лишилися її генеральний штаб і офіцерський корпус. Не встигло ще висохнути чорнило на підписах Версальського договору, як німецький генеральний штаб почав гарячково розробляти план реваншу і світового панування.

Небезпека німецького імперіалізму була недооцінена тими, хто у Версалі вирішував долю Німеччини. Вийшовши з війни переможеною, Німеччина, скориставшись двозначностями Версальського договору, суперечностями, що існували серед переможців, порівняно скоро оправилася від воєнної катастрофи і з приходом Гітлера до влади скинула з себе маску миролюбства і покорі...

Волелюбні народи, які прагнуть довготривалого миру, вимагають, щоб помилки Версала не були повторені: Німеччина повинна бути так роздроблена у воєнному, економічному і політичному відношенні, щоб вона ніколи більше не могла загрожувати війною народам, а в першу чергу — своїм сусідам»⁴.

В. С. КОВАЛЬ.

⁴ «Сучасне і майбутнє», 1945, № 1, стор. 2, 4, 6, 7.

ВАЖЛИВА ПОДІЯ В ІСТОРІЇ КОЛГОСПНОГО БУДІВНИЦТВА

(До 40-річчя II Всесоюзного
з'їзду колгоспників-ударників)

У ході колгоспного будівництва в нашій країні Комуністичній партії і Радянському уряду довелося розв'язувати складні завдання, пов'язані з вихованням мільйонних мас трудового селянства в дусі соціалістичної ідеології, залученням його до активної і свідомої творчості у соціалістичному суспільстві. Для досягнення цієї мети, зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв у доповіді «П'ятдесят років великих перемог соціалізму», «треба було подолати вікову силу звички дрібного власника, вузькість його інтересів і поглядів на життя, змінити його психологію. Треба було селянина-індивідуаліста перетворити в активного учасника колективної праці і громадського життя»¹.

Великого значення у перевихованні мас на соціалістичних засадах В. І. Ленін надавав з'їздам селян. Виступаючи на I Московському губернському сільськогосподарському з'їзді 29 листопада 1921 р., він закликав не лише до того, щоб такі форуми відбувалися частіше, але, головне, щоб результати їх «...позначалися практично в найближчому майбутньому»².

Важливою віхою в житті колгоспного селянства нашої країни став II Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників, який проходив у лютому 1935 р. в Москві. Головним питанням його порядку денного було обговорення і прийняття нового «Примірного статуту сільськогосподарської артілі».

Перший статут, прийнятий у 1930 р., відіграв свою роль у період розгортання суцільної колективізації. Але з того часу в житті колгоспного села сталися значні зміни. Завданням дальшого організаційно-господарського зміцнення сільськогосподарської артілі, як головної форми колгоспного будівництва в умовах соціалізму, вимагали не просто доповнення діючого, а створення якісно нового статуту. З цього приводу газета «Правда» писала: «Якщо на Першому з'їзді більше говорилося про зміцнення трудової дисципліни, про боротьбу з куркульством, яке пролізло в колгоспи, то тепер на обговорення з'їзду ставиться сума організаційних питань, пов'язаних із Статутом»³.

З'їздові передувала величезна організаційна і політико-виховна робота серед колгоспників. Повсюдно в селах проходило обговорення діючого статуту сільськогосподарської артілі, вивчалися й узагальнювалися пропозиції по усуненню його недоліків. Це відповідало вказівкам В. І. Леніна про те, що для практичної діяльності партії надзвичайно цінними є пропозиції, зроблені безпосередньо представниками селянського господарства⁴.

Підготовку до з'їзду очолили партійні організації. У колгоспах проводилися збори, на порядок денний яких виносилися питання про підсумки колгоспного будівництва за час після I Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників і чергові завдання колгоспів. На пленумах райкомів партії обговорювалися заходи по підготовці і проведенню виборів делегатів на з'їзд⁵.

Дніпропетровський обком партії, зокрема, зобов'язав секретарів райкомів партії і голів райвиконкомів особисто керувати підготовкою до з'їзду⁶. Одеський і Чернігівський обкоми партії надіслали в райони членів бюро обкомів та президій облвиконкомів для подання практичної допомоги на місцях⁷.

Важливе політичне значення мало висування на загальних зборах колгоспників делегатів на з'їзд від колгоспів, які за підсумками 1934 р. завоювали таке право. Це розвивало активність мас, критику і самокритику, а також значною мірою сприяло популяризації досвіду передовиків колгоспного виробництва, викриттю і ліквідації недоліків у діяльності керівних сільськогосподарських органів, правлінь та партійних організацій колгоспів.

У роботі з'їзду взяли участь 1433 делегати, у тому числі 290 колгоспників-ударників — делегатів сьомого Всесоюзного з'їзду Рад⁸. Серед делегатів з'їзду було 362 колгоспники, 55 механізаторів, 399 бригадирів, 331 голова колгоспу⁹.

На II з'їзді були представлені усі області, краї, автономні й союзні республіки. Від Української РСР у роботі з'їзду брав участь 261 делегат, серед них 75 колгоспників, 45 бригадирів, 43 голови колгоспів, 2 парторги, 5 голів сільських Рад та ін.¹⁰

¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 83.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 246.

³ «Правда», 1 лютого 1935 р.

⁴ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 247.

⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 03—2631, арк. 3.

⁶ Там же.

⁷ Там же, арк. 3—4.

⁸ Второй Всесоюзный съезд колхозников-ударников. Стенографический отчет, М., 1935, стор. 184.

⁹ Там же, стор. 187.

¹⁰ Там же, стор. 253—260.

Делегатами II Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників, зокрема, були ініціатор руху п'ятисотенниць ланкова колгоспу «Комінтерн» Городищенського району Київської області М. С. Демченко, бригадир першої в країні жіночої комсомольської тракторної бригади Старобешівської МТС Донецької області П. М. Ангеліна, завідувачі першою в СРСР колгоспною хатою-лабораторією О. А. Курносенко (колгосп ім. Петровського Кременчуцького району Харківської області) та інші.

Заслухавши доповідь про проект нового «Примірного Статуту сільськогосподарської артілі», делегати з'їзду взяли активну участь у його обговоренні. В дебатах виступили 80 чол., у тому числі 13 — від Української РСР. Вони внесли багато цінних пропозицій, спрямованих на дальший розвиток і зміцнення колгоспного ладу. У виступах йшлося про організацію і оплату праці в колгоспах, зміцнення трудової дисципліни, підвищення відповідальності правління і ревізійних комісій, застосування наукових досягнень і передового досвіду, розвиток соціалістичного змагання, культурне й житлове будівництво на селі та ін. З цих питань, зокрема, виступили: Т. С. Мальцев — рільник-дослідник з колгоспу ім. Леніна Шадринського району Челябінської області (нині — Герой Соціалістичної Праці), А. І. Солощенко — голова колгоспу ім. Димитрова Кам'янець-Подільського району Хмельницької області та інші.

Делегат від Омської області запропонував внести до статуту пункт про значення соціалістичного змагання в колгоспах¹¹, а делегація із Західного Сибіру тут же викинула всі області Радянського Союзу на змагання за краще виконання планів розвитку тваринництва й успішне завершення весняної посівної кампанії¹².

Після обговорення проекту статуту на пленарних засіданнях робота по остаточній його доробці була перенесена в спеціально створену комісію, до якої ввійшли керівники партії та уряду, представники колгоспів усіх союзних республік. Від Української РСР до складу комісії було обрано 27 чол. Підготувавши проект Статуту в остаточній редакції, комісія доповіла про це з'їздові, який 17 лютого 1935 р. схвалив його одностайно. ЦК ВКП(б) і Раднарком Союзу РСР затвердили новий Статут і він став основним законом колгоспного життя.

У цьому науково обґрунтованому документі були закріплені найважливіші здобутки колгоспного ладу, чітко сформульовані положення, які визначали цілі і завдання сільськогосподарської артілі.

Головним питанням організації громадського колгоспного виробництва є питання про землю як основу створення великого соціалістичного землеробства. Земля закріплювалася за колгоспами на довічне користування.

Поряд з громадською, колгоспною власністю на землю і засоби виробництва залишалася особиста власність. Статутом дозволялося виділення із закріплених за колгоспами угідь присадибних ділянок селян для ведення особистого господарства.

В Статуті було сформульовано положення про сільськогосподарську артілю як багатогалузеве господарство, яке має розвиватися відповідно до єдиного народно-господарського плану та неухильно виконувати державні планові поставки.

У Статуті було розроблено основні принципи колгоспної демократії: велике коло питань внутріколгоспного життя мали право розв'язувати лише загальні збори колгоспників (вибори правління і голови колгоспу, затвердження виробничого плану, норм виробітку, розподіл на трудові та інші важливі господарські питання, які стосувалися загальних інтересів громадського господарства та його членів). Всі ці заходи були спрямовані на розвиток ініціативи і творчої активності трудівників сільського господарства.

У новому «Примірному Статуті сільськогосподарської артілі» вперше були чітко сформульовані завдання культурного будівництва на селі.

II Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників звернувся до ЦК ВКП(б) і РНК СРСР з проханням організувати Всесоюзну сільськогосподарську виставку, яка й була відкрита в Москві 1 серпня 1939 р.

«Примірний статут сільськогосподарської артілі», затверджений у 1935 р., закріплював перемогу колгоспного ладу на селі. Цей Статут, зазначав Л. І. Брежнєв, виступаючи на Третньому Всесоюзному з'їзді колгоспників у листопаді 1969 р., «...запалював і спрямовував діяльність колгоспів у роки становлення і розвитку соціалізму в нашій країні»¹³.

Схвалений II Всесоюзним з'їздом колгоспників-ударників новий «Примірний Статут сільськогосподарської артілі» одержав високу оцінку як документ міжнародного значення. Газета «Правда» писала, що «весь світ може бачити з цього документа, яким шляхом колгоспне селянство, покінчивши з нуждою, іде до культурного, заможного, багатого життя»¹⁴.

Значення з'їзду полягає ще й у тому, що він сприяв зміцненню політичної основи нашого суспільства — союзу робітничого класу і колгоспного селянства. На його

¹¹ Там же, стор. 73.

¹² Там же, стор. 67.

¹³ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 481.

¹⁴ «Правда», 19 лютого 1935 р.

адресу надходили привітання від робітників найбільших промислових підприємств країни, воїнів Червоної Армії, представників промислових організацій. Вони запевняли трудівників колгоспних ланів, що зроблять усе можливе для того, щоб дати селу першокласну техніку, закликали колгоспників добиватись нових успіхів у розвитку і зміцненні соціалістичного сільського господарства, самовідданою працею зміцнювати економічну і оборонну міць Країни Рад. «Робітники доручили передати вам,— говорив представник горьківського заводу «Червоне Сормово»,— щоб ви, роз'їхавшись після Другого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників, удесятирили свою енергію для дальшого переможного будівництва соціалізму в нашій країні»¹⁵.

II Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників був значною віхою на шляху здійснення ленінської аграрної політики КПРС, важливою подією в житті всього радянського народу.

В. А. ОЛЕФІРЕНКО

¹⁵ Второй Всесоюзный съезд колхозников-ударников, стор. 133.

ПОЛКОВОДЕЦЬ ЛЕНІНСЬКОЇ ШКОЛИ

(До 90-річчя з дня народження
М. В. Фрунзе)

2 лютого 1975 р. минуло 90 років з дня народження відомого партійного, державного і військового діяча нашої країни Михайла Васильовича Фрунзе.

Серед ветеранів ленінської гвардії, які брали активну участь у створенні Червоної Армії, організації розгрому іноземних інтервентів і білогвардійців на фронтах громадянської війни, визначне місце займає член Комуністичної партії з 1904 р. Михайло Васильович Фрунзе. Як славного сина молдавського народу, незламного борця за свободу Радянської Вітчизни охарактеризував його Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, виступаючи в Кишиневі на святкуванні 50-річчя Молдавської РСР¹.

М. В. Фрунзе народився 21 січня (2 лютого) 1885 р. у м. Пішпек (нині м. Фрунзе — столиця Киргизської РСР) Семиреченської області Туркестанського краю в сім'ї дільничного фельдшера.

У гімназії, яку Михайло Васильович закінчив із золотою медаллю в 1904 р., він знайомиться з творами В. І. Леніна, Г. В. Плеханова та іншою марксистською літературою. Після закінчення гімназії М. В. Фрунзе вступив у Петербурзький політехнічний інститут. Під час навчання він став членом РСДРП, брав активну участь у діяльності більшовицьких організацій столиці. Його революційна робота стала відома поліції, за ним почала стежити царська охранка. Наприкінці 1904 р. під час демонстрації М. В. Фрунзе був заарештований, а потім висланий з Петербурга в м. Петровськ Саратовської губернії, де він продовжував революційну діяльність. Протягом кількох місяців 1905 р. вів партійну роботу в м. Лівнах Орловської губернії. Весною того ж року Михайло Васильович приїздить у Москву. Незабаром Московський комітет партії направив його агітатором в Іваново-Вознесенськ, а у квітні наступного року місцеві більшовики обрали М. В. Фрунзе делегатом на IV (Об'єднавчий) з'їзд РСДРП, що проходив у Стокгольмі. Там він уперше зустрівся і познайомився з В. І. Леніним.

Повернувшись із з'їзду, М. В. Фрунзе знову включився в революційну роботу. Жандарми весь час переслідували його, неодноразово заарештовували. Двічі йому виносили смертний вирок, сім років провів він у каторжних тюрмах.

Напередодні Лютневої революції Михайло Васильович очолював підпільну більшовицьку організацію в Мінську, а під час революції керував революційним рухом у Білорусії і на Західному фронті. Після Жовтневої революції працював комісаром Ярославського військового округу, брав активну участь у формуванні частин Червоної Армії, вів політичну роботу у них.

У грудні 1918 р. за ініціативою В. І. Леніна М. В. Фрунзе було призначено командуючим Четвертою армією Східного фронту².

Обстановка в країні на той час була дуже складною. Антанта вела підготовку до нападу на Радянську країну. Зі сходу на Москву наступала армія Колчака, з півдня — Краснова і Денікіна, в Естонії вели бої війська Юденича, а з півночі наступала армія генерала Міллера.

Четверта армія Східного фронту, що діяла на Туркестанському напрямі, розмістилася на правому (південному) фланзі завдовжки 350 км. Проти неї виступали оренбурзькі й уральські білокозаки. У наказі військам, який М. В. Фрунзе видав 31 січня

¹ «Правда», 12 жовтня 1974 р.

² История Коммунистической партии Советского Союза, т. 3, М., 1970, стор. 508.

1919 р., зокрема, говорилося: «...Тут, на фронті, вирішується сама доля робітничо-селянської Росії... Армія повинна прокласти дорогу до хліба, бавовни, заліза, нафти і вугілля, цим самим повинна прокласти шлях до міцного миру». Михайло Васильович закликав бійців 4-ї армії «до дружньої невпинної роботи в ім'я інтересів трудової Росії»³.

Видатний військовий керівник М. В. Фрунзе велику увагу приділяв питанням дисципліни в Червоній Армії.

У квітні 1919 р. М. В. Фрунзе було призначено командуючим Південною групою армій Східного фронту, а 19 липня того ж року — Східним фронтом.

15 серпня, за вказівкою ЦК партії, Південна група виділялася в самостійний Туркестанський фронт, командуючим якого став М. В. Фрунзе. Йому довелося майже заново організовувати Збройні Сили і вести боротьбу проти басмачів. Велику увагу полководець приділяв вихованню командного складу фронту.

21 вересня 1920 р. за рішенням Реввійськради республіки було створено Південний фронт, командуючим якого призначено М. В. Фрунзе. 27 вересня він прибув у Харків і приступив до виконання своїх обов'язків. Михайло Васильович звернувся до військ фронту з наказом, у якому висловлював упевненість, що «Врангель повинен бути розгромлений, і це зроблять армії Південного фронту»⁴.

Незабаром це і було зроблено. З приводу цього В. І. Ленін писав: «Одна з найбільш успішних сторінок в історії Червоної Армії — є та повна, рішуча і надзвичайно швидка перемога, яка здобута над Врангелем»⁵.

3 грудня 1920 р. Михайла Васильовича призначено командуючим Збройними Силами України і Криму та уповноваженим Реввійськради республіки. На цьому посту він приділяв багато уваги створенню нової, революційної армії першої в світі соціалістичної держави, вніс великий вклад у зміцнення обороноздатності країни. За ініціативою М. В. Фрунзе у березні 1922 р. на Україні була створена спеціальна комісія, що займалася питаннями допомоги Червоній Армії, організовано Бюро військової пропаганди флоту, а у березні наступного року створено «Всеукраїнське товариство сприяння авіації і повітроплаванню».

Громадянська війна та неврожайні роки негативно вплинули на розвиток сільськогосподарства Української РСР. Виконуючи вказівку ЦК РКП(б), Михайло Васильович перевів окремі військові частини на трудовий фронт для заготівлі продовольства і фуражу, вивезення палива, виконання різних сільськогосподарських робіт.

М. В. Фрунзе було призначено відповідальним за проведення продовольчих заготівель на Україні. З великою енергією він взявся за виконання цього завдання, залучаючи до цієї роботи партійні і радянські органи, комітети незаможних селян.

У лютому 1922 р. Михайла Васильовича було затверджено заступником голови Раднаркому УСРР і заступником голови Української економічної ради (УЕР), створеної ВУЦВК 28 вересня 1921 р.

Виступаючи за дорученням Раднаркому УСРР із звітом про діяльність уряду республіки на VII Всеукраїнському з'їзді Рад (грудень 1922 р.), М. В. Фрунзе підкреслив, що Україна стала на шлях господарського відродження. На час з'їзду, зазначив він, у сільському господарстві України вже було багато товариств спільного обробітку землі й колгоспів, загальна площа яких перевищувала 400 тис. десятин.

2 червня 1924 р. М. В. Фрунзе обрано кандидатом у члени Політбюро ЦК РКП(б) і кандидатом у члени Оргбюро ЦК РКП(б). Переборюючи опір троцькістів, М. В. Фрунзе проводить військову реформу, що охоплювала всі сторони життя Червоної Армії і стаила за мету зміцнення обороноздатності нашої Вітчизни.

Партійне керівництво армією нового типу є одним з головних джерел її сили. Відзначаючи керівну роль КПРС у справі зміцнення Збройних Сил Радянської держави, полководець писав: «Партія відіграла і відіграватиме керівну роль в усій нашій політиці. Без такої роботи партії ми не мислимо собі зміцнення військової могутності, внутрішньої згуртованості, єдності і дисциплінованості Червоної Армії»⁶.

М. В. Фрунзе активно боровся за підготовку країни до оборони. Під його керівництвом створювалися різні добровільні товариства оборонного характеру тощо.

31 жовтня 1925 р. перестало битися серце полум'яного більшовика і талановитого пролетарського полководця.

Образ Михайла Васильовича Фрунзе назавжди залишиться в пам'яті радянського народу.

О. С. КОЛОМІЄЦЬ

³ М. В. Фрунзе на фронтах гражданской войны. Сборник документов. М., 1941, стор. 50, 51.

⁴ Там же, стор. 342.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 124.

⁶ М. В. Фрунзе. Собр. соч., т. 2, М., 1926, стор. 176.

Критика та бібліографія

БРАТСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО
БЕЛОРУССКОЙ ССР
С СОЮЗНЫМИ РЕСПУБЛИКАМИ,
изд-во «Наука и техника», Минск,
1974, 208 с.

Радянські вчені дедалі більше уваги приділяють дослідженню історії міжнародних відносин в СРСР. Особливо актуальним стає вивчення інтернаціональної єдності і зміцнення дружби братніх народів нашої країни в умовах розвинутого соціалізму. Саме дослідженню цих питань білоруські історики і присвятили свою колективну монографію*, в якій на переконливому фактичному матеріалі показано братерське співробітництво Білоруської РСР з іншими союзними республіками в період 1959—1972 рр. В книзі автори широко використали ленінські теоретичні положення, партійні документи, доповіді Л. І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Лейтмотивом монографії є висвітлення закономірного процесу інтернаціоналізації суспільного життя, що відбувається на основі всебічного розквіту всіх націй і народностей нашої країни. Автори аналізують, зокрема, економічні, наукові та культурні взаємозв'язки Білоруської РСР з союзними республіками.

У розділі про досягнення Білоруської РСР у сім'ї братніх народів, що відкриває книгу, переконливо показано, як у результаті ленінської національної політики Комуністичної партії трудящі республіки за роки Радянської влади добилися значних успіхів. Завдяки братерській допомозі інших народів нашої країни і, насамперед, російського народу Білоруська РСР перетворилася в індустріально-аграрну республіку з високим рівнем розвитку науки і культури.

В рецензованій книзі робиться спроба визначити місце Білоруської РСР в загаль-

носоюзному поділі праці. Однак про це згадується побіжно. Головна ж увага приділяється розміщенню продуктивних сил в республіці, що не зовсім відповідає темі дослідження, звучує її.

Питання про економічне співробітництво радянських народів знаходить логічне продовження в розділі «Співдружність у розвитку індустріальної бази і поглиблення виробничих зв'язків». Тут правильно робиться висновок про те, що з вступом СРСР в період розвинутого соціалізму настав якісно новий етап у братерському співробітництві союзних республік. Якщо раніше воно характеризувалося здебільшого допомогою більш розвинутих в економічному відношенні республік менш розвинутих, то на сучасному етапі відбувається в основному рівномірний обмін матеріальними здобутками.

Аналізуючи народногосподарські взаємозв'язки між радянськими республіками, автори спираються на партійні рішення, що спрямовані на вдосконалення цих процесів. Проте у праці чомусь не згадані матеріали останніх з'їздів КПРС та ряд постанов партії і уряду.

Економічне співробітництво союзних республік яскраво проявляється в багатьох сферах, зокрема, під час спорудження великих промислових і енергетичних комплексів. Автори наводять переконливі приклади допомоги братніх народів, зокрема і українського, народів Білорусії у розвитку найважливіших галузей індустрії.

В свою чергу Білоруська РСР постачала в союзні республіки свою продукцію. Значну допомогу, зокрема, подавав робітничий клас Білорусії сільському господарству країни. Високу оцінку спеціалістів одержали трактор «Беларусь», а також сільськогосподарські машини, що вироблялися у Гомелі та Ліді. У ряд областей Росії і України з БРСР направлялися мінеральні добрива.

Цікаві факти наведено про участь білоруських трудящих в освоєнні цілинних і перелогових земель Казахстану. На жаль, у цьому розділі майже не показано взаємодопомогу радянських республік у розвитку сільського господарства країни. Це до деякої міри порушує виклад матеріалу про економічне співробітництво союзних республік.

* Редакційна колегія: І. М. Ігнатенко (головний редактор), Л. М. Лич, А. А. Філімонов. Авторський колектив: А. Т. Андреев, Ю. І. Афонін, А. П. Врублевський, Н. І. Галенчик, С. К. Гонцова, Р. С. Мельянков, З. Н. Сорока, А. А. Філімонов.

В умовах розвинутого соціалізму дедалі більшого значення у зміцненні дружби народів набуває соціалістичне змагання. Тому всілякої підтримки і схвалення заслугоує вміщення у праці спеціального розділу «Трудові колективи БРСР у міжреспубліканському змаганні». В ньому автори досліджують різні форми виробничих зв'язків. Особлива увага в розділі приділяється змаганням трудових колективів у промисловості й сільському господарстві. Висвітлення цього питання було б, на нашу думку, повнішим, якби автори монографії проаналізували його по окремих галузях народного господарства, зробили відповідні підрахунки і узагальнення. Випадає з їх поля зору і змагання між Білоруською РСР і Литовською РСР — про нього лише згадується, хоч воно заслугоує глибшого розгляду.

В книзі широко показано інтенсивний міжреспубліканський обмін передовим виробничим досвідом у ході змагання трудових колективів. Автори досліджують такі форми взаємоознайомлення колективів споріднених підприємств, як екскурсії, відрядження, різні виставки, діяльність бюро технічної інформації, міжреспубліканських шкіл передового досвіду, комплексних бригад тощо.

Вдало написано в монографії про міжреспубліканський обмін передовим виробничим досвідом у сільському господарстві. Це одна з перших спроб висвітлити дане питання в радянській історіографії.

Знайшла відображення в монографії і міжреспубліканська торгівля. Це також є новою сторінкою в працях істориків про братерське співробітництво народів СРСР. В розділі, присвяченому висвітленню цього питання, відзначається, що союзні республіки мають тісні торговельні зв'язки. Кожна з них робить певний внесок у забезпечення матеріальних потреб всіх радянських людей різноманітними товарами, одержуючи в свою чергу все необхідне з інших республік. В монографії показано дружнє співробітництво і змагання окремих торговельних колективів братніх республік, відзначено місце міжреспубліканських і міжобласних ярмарків у господарських зв'язках між народами.

Висвітлюючи взаємозв'язки братніх республік у духовному житті, автори виділяють їх творче співробітництво в галузі науки, літератури, мистецтва та культосвітньої роботи.

Якщо в довоєнні роки, підкреслюється, зокрема, в книзі, білоруські вчені переважно одержували допомогу від основних наукових центрів країни, то вже з 50-х років вони стали робити певний внесок у розвиток науки в інших республіках. Широко відомими в нашій країні стали праці білоруських фізиків, математиків, дослідження в галузі лічильної техніки, механіки полімерів тощо. Автори рецензованої праці підкреслюють, що в Білорусії одночасно широко застосовувалися результати дослід-

жень учених братніх республік, зокрема, України. Велику допомогу одержували, наприклад, білоруські підприємства від вчених Інституту електрозварювання імені Є. О. Патона АН УРСР. На великому фактичному матеріалі історики братньої республіки висвітлюють творчу співдружність між ученими союзних республік у спільній роботі окремих проблем, роль всесоюзних конференцій, нарад, симпозіумів у цій справі. Проте дещо обійдено питання всесоюзної наукової спеціалізації і координації в країні, взаємообміну кадрами.

В монографії відбито вагомий внесок літератури та мистецтва у зміцнення братніх взаємозв'язків народів СРСР. Автори підкреслюють, що білоруська радянська література, розвиваючись у тісній єдності з багатонаціональною літературою всієї нашої країни, має інтернаціональний характер. Вона ввібрала в себе все передове і прогресивне з інших національних літератур. Значну увагу в книзі приділено перекладацькій справі, як важливому фактору культурного єднання народів. Послідовно, в хронологічному порядку, починаючи з 1959 р. в книзі викладено матеріал про декади літератури та мистецтва, які проводилися в Білорусії братніми республіками, а також білоруські декади за межами БРСР. Належне місце в дослідженні відводиться обміну репертуаром, гастролями театральних колективів, кінофестивалів, виставками творів художників та іншими формами культурних взаємозв'язків братніх народів. Автори переконливо показують, що культурне співробітництво Білоруської РСР з братніми республіками є наочним підтвердженням того, що соціалізм забезпечує могутній розквіт національних культур, їх всебічне взаємозбагачення і зближення на основі інтернаціоналістської марксистсько-ленінської ідеології.

В радянській історіографії ще недостатньо висвітлено роль культосвітніх установ у справі патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих. У розділі рецензованої монографії «Культурно-освітні установи БРСР у взаємообміні досягненнями культур союзних республік» показано важливу роль у цій справі клубів, будинків і палаців культури, які запроваджували різні форми інтернаціонального виховання мас — лекторії, вечори, теоретичні та науково-практичні конференції і т. д. У книзі також розповідається про досвід проведення в Білорусії свят інтернаціональної дружби, розповідається про вплив художньої самодіяльності та бібліотек на інтернаціональне виховання трудящих. Як підкреслюється в монографії, вся ця робота, що особливо поживалася у зв'язку з відзначенням 50-річчя СРСР, проводилася під керівництвом партійних організацій.

Змістовна монографія білоруських істориків могла б, на нашу думку, ще повніше розкрити закономірний процес братерського єднання народів СРСР, якби в ній висвітлювалися всі аспекти проблеми, зокрема,

соціально-політичні. Варто було б більше загострити увагу на тих нових явищах, які відбуваються на сучасному етапі комуністичного будівництва, та підкреслити ті якісні зміни, що сталися в ці роки у порівнянні з попередніми історичними періодами.

**В. Є. ЛОБУРЕЦЬ.
ФОРМУВАННЯ КАДРІВ
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ
(1921—1932 рр.).**

*видавниче об'єднання «Вища школа».
Видавництво при Харківському державному
університеті, Харків, 1974, 158 с.*

З історії робітничого класу Української РСР вже написано чимало книжок, брошур і наукових статей, але спеціальних праць про формування кадрів робітників ще не створено. Найменш досліджено джерела поповнення робітничого класу, боротьбу з безробіттям, питання підготовки кваліфікованих робітників. В. Є. Лобурець у своїй праці зробив спробу ліквідувати цю прогалину.

Джерельна база монографії є досить ґрунтовною, причому багато документів і матеріалів уперше введено до наукового обігу. Структуру рецензованої праці визначили ступінь вивчення окремих питань в історичній літературі і завдання, що їх автор поставив перед собою. Книжка складається з двох розділів (дев'яти параграфів), у яких у хронологічній послідовності досліджуються питання формування і розвитку робітничого класу України у 1921—1932 рр.

На численних фактах автор переконливо довів, що імперіалістична і громадянська війни привели республіку до господарської розрухи, масового декласування робітників. У книжці показано, як, незважаючи на неймовірні труднощі, трудящі Української РСР, як і інших союзних республік, піднялися на боротьбу з господарською розрухою. Під керівництвом Комуністичної партії вже в середині 20-х років вони досягли значних успіхів у відбудові народного господарства. В процесі відродження промисловості відновлювався і робітничий клас. З переходом до соціалістичної індустріалізації почався новий, важливий етап у розвитку радянського суспільства.

Це підтверджується підсумовуваними даними, наведеними в праці. Наприкінці п'ятирічки валова продукція промисловості Української РСР становила 242% у порівнянні з 1913 р. Уже в 1929 р. на фабрики і заводи повернулися всі робітники. У великій промисловості республіки працювало 1275 тис. робітників — в чотири рази більше проти 1921 і вдвічі — проти 1913 р. В цілому в республіці налічувалося в цей час 4400 тис. робітників та службовців.

У цілому ж рецензована монографія є значним доробком і важливою подією в радянській історіографії. Вона являє собою одну з перших оригінальних спроб показати зміцнення дружби народів СРСР в умовах розвинутого соціалізму.

В. Ф. Панибудьласка

Одним з важливих аспектів проблеми формування робітничого класу є питання про джерела поповнення його рядів. На жаль, автор обмежується лише констатацією основних джерел формування робітничого класу в досліджуваний період (стор. 29, 71—72), зазначаючи, що на початку 20-х років ряди робітничого класу поповнювалися в основному за рахунок воїнів, що демобілізувалися з Червоної Армії, та робітників, які повернулися на підприємства з села. Вливалися в робітничі колективи і селяни, службовці, ремісники та кустарі. У народному господарстві значно посилювалася роль жінок. Наприкінці першої п'ятирічки жінки-робітниці становили чверть всього робітничого класу (стор. 93).

Автор докладно аналізує причини безробіття, а також спинається на заходах партії та уряду по його ліквідації, що сприяло дальшій консолідації робітничого класу як провідної сили нашого суспільства.

Розглядаючи роль Рад, профспілок, господарських органів у забезпеченні підприємств кадрами робітників, автор водночас досліджує питання про запровадження організованого набору, тобто забезпечення підприємств робочою силою шляхом укладання договорів Наркоматом праці з колгоспами і колгоспниками. Зазначаючи, що завдяки мобілізаціям та набору було вирішено проблему кадрів на будівництві Харківського тракторного заводу, Дніпрогесу та на інших новобудовах першої п'ятирічки, автор, на нашу думку, не врахував тієї обставини, що у 20-х роках молодь, яка закінчувала навчання в школах ФЗН та інших аналогічних навчальних закладах, направлялася на виробництво без участі бірж праці. Отже, органи, що керували системою професійно-технічного навчання, були важливою формою залучення трудящих до роботи на фабриках і заводах. Крім того, були організовані спеціальні комісії по працевлаштуванню безпритульних. Напевне, це теж слід розкривати, досліджуючи питання про форми поповнення рядів робітничого класу.

Значний інтерес становить та частина монографії, де розповідається про підготовку кадрів кваліфікованих робітників. В. Є. Лобурець підкреслює, що в цей час провідною формою підготовки кваліфікованих робітників були школи ФЗН, роль яких постійно зростала. Якщо в 1921—1925 рр. на Україні в них було підготовлено лише 10 тис. робітників, то в 1929—1932 рр. — 75 тис. На жаль, інші форми підготовки кваліфіко-

ваних робітників висвітлено недостатньо. Незрозуміло, чому автор простежує історію індивідуально-бригадного учнівства тільки до 1929 р. (стор. 143). Відомо, що ця форма підготовки робітників використовувалася і в 30-х роках. Мало говориться про підготовку кадрів у професійно-технічних школах (стор. 59, 139). У книжці розповідається про діяльність курсів-баз акціонерного товариства «Установка». Але, поперше незрозуміло, чому про це йдеться в параграфі про форми поповнення рядів робітничого класу (стор. 78), а не в параграфі про підготовку кваліфікованих робітників. По-друге, на цих курсах навчалися не лише безробітні, як стверджує автор, а й усі бажачі. Автор не зробив спроби підрахувати, скільки було підготовлено кваліфікованих робітників за досліджуваний період і як це вплинуло на підвищення рівня кваліфікації робітничого класу республіки. В праці немає чіткого розмежування між формами підготовки кваліфікованих робітників і формами підвищення їх кваліфікації.

Дуже важливо було закріпити набрані кадри, створити з них стабільні робітничі колективи. У книжці розповідається про заходи партії та уряду, спрямовані на розв'язання цієї проблеми. З року в рік поліпшувалися умови праці, розширювалося

житлове будівництво, зростав добробут трудящих. У результаті за короткий строк зменшилася плінність робочої сили, зміцніла трудова дисципліна і на багатьох підприємствах з'явилися справді стабільні робітничі колективи, які досягли великих виробничих успіхів.

У рецензованій книжці немає спеціального параграфа про якісні зміни у складі робітничого класу. Але автор неодноразово повертається до цього питання і на конкретних фактах показує, як у досліджуваний період змінювався соціальний склад робітників, підвищувався їх кваліфікаційний і ідейно-політичний рівень.

Планомірний процес формування робітничих кадрів, як правильно зазначається в праці, став можливим тільки за Радянської влади. Він забезпечувався гігантською організаційською діяльністю Комуністичної партії і Радянського уряду. На соціалістичних підприємствах виростав робітник з широким політичним кругозором, високим рівнем загальної і технічної підготовки.

Праця В. Є. Лобурця є певним внеском у вивчення історії робітничого класу Української РСР. І немає сумніву, що вона буде корисною для науковців, студентів, пропагандистів і широкого кола читачів.

В. М. Довгопол

РЕВОЛЮЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ В ПРИДУНАЙСКОМ КРАЕ.

1900—1917 гг.

Документы и материалы, изд-во «Маяк».
Одесса, 1973, 220 с.

До 35-річчя визволення українських придунайських земель від бояро-румунської окупації і возз'єднання їх з Радянською Вітчизною, яке виповнюється цього року, радянська історична наука збагатилася ще одним збірником документів про революційну боротьбу в 1900—1917 рр. в Ізмаїльському та Акерманському повітах, що входили в ті роки до складу Бессарабії. Книга підготовлена науковими співробітниками партархіву Одеського обкому Компартії України, філіалу Одеського обласного державного архіву в м. Ізмаїлі та групою істориків на чолі з керівником редакційної колегії Р. В. Івановим.

Рецензований збірник значною мірою заповнює прогалини у дослідженні історії революційного і соціал-демократичного руху в період імперіалізму в районах нинішньої Одещини. Тут міститься більше 140 документів, виявлених у тридцяти трьох фондах державних та партійних архівів; широко використано матеріали тогочасної преси, яка видавалася в Бессарабії. В додатку наведено уривки із спогадів активних учасників революційного руху в Придунав'ї — М. С. Шишмана, П. І. Йовчева,

Г. І. Садаклія, а також важливі дані про економічне становище трудящих краю. У примітках подано докладні біографічні відомості про осіб, які згадуються в тексті, а також ґрунтовно прокоментовано документи.

Матеріали збірника переконливо показують, що обумовлені соціально-економічним розвитком краю революційні події в Придунав'ї в період імперіалізму були складовою частиною загальноросійського руху трудящих проти самодержавства, поміщиків і капіталістів. У 1900—1917 рр. в Ізмаїлі, Акермані, Рені, Болграді, Вилковому та інших містах під керівництвом революційних соціал-демократів відбувалися численні страйки робітників промислових підприємств та ремісничих майстерень, портівників, друкарів, матросів. Багато документів свідчить про розповсюдження серед трудящих більшовицької літератури, в тому числі творів В. І. Леніна, газет «Искра» та «Правда», листівок Одеського, Миколаївського і Кишинівського комітетів РСДРП.

Серед матеріалів, присвячених подіям 1905—1907 рр., особливий інтерес становить стаття В. І. Леніна «Початок революції в Росії», видана Одеським і Миколаївським комітетами РСДРП тиражем 10 тис. примірників і розповсюджена в Акермані. Привернуть увагу читача сторінки, де йдеться про вплив повстання військових моряків крейсера «Очаков» на піднесення революційного руху в краї, зокрема про

страйк, організований робітничою та учнівською молоддю на знак протесту проти страти лейтенанта П. П. Шмідта, про перебування останнього в Ізмаїлі тощо.

У переважній більшості документів збірника відображено становище трудівників придунайського села, насамперед бідноти, показано їх боротьбу з поміщиками, куркулями, лихварями та церковниками. Велику увагу приділено організаційній і пропагандистській роботі, яку проводили серед селянства соціал-демократи Одеси, Кишинєва, Ізмаїла, Акермана, Болграда.

Напередодні і в період революції 1905—1907 рр. в краї розповсюджувалася велика кількість нелегальної літератури, яку видавав Одеський комітет РСДРП. Про це, зокрема, свідчать документи, знайдені в 1971 р. в Білгороді-Дністровському у будинку, де жила сім'я учасників революційного руху Попових. Серед них — листівка «Агітація проти агітації», опублікована в рецензованому збірнику, 17 номерів «Искры» за 1901—1903 рр., проект Програми РСДРП, повідомлення про II з'їзд РСДРП, брошура К. Лібкнехта «Павуки і мухи» тощо.

В ряді документів йдеться про активну діяльність у роки першої російської революції місцевих агітаторів і пропагандистів. Переконалим щодо цього є виступ у Тарбунарах І. Лабунця, який перед великим натовпом селян рішуче викривав облудність царського маніфесту 17 жовтня 1905 р. і вимагав передачі земель трудівникам села. «Земля вся, — говорив він, — належить народу і не повинна знаходитися в руках поміщиків» (стор. 58).

Чимало сторінок збірника висвітлюють процес становлення і зміцнення союзу робітничого класу і селянства, якому партія більшовиків та її місцеві організації надавали великого значення. Під впливом більшовиків мешканці багатьох придунайських сіл приймали на своїх сходах постанови, в яких вимагали демократичних свобод, знищення приватної власності на землю, припинення жандармського свавілля і надлюдських злидств місцевих чиновників і попів (стор. 62, 72, 76, 114—115).

В роки реакції трудящі регіону не припиняли боротьби за своє соціальне визволення. Особливо гострими були виступи селян проти столипінської аграрної реформи. Мешканці сіл Код-Китай (нині Острівне), Соліоголо (Холмське), Кубей (Червоноармійське) та багатьох інших рішуче противилися впровадженню хутірної відрубної системи, а в с. Михайлівці — вбили землеміра, який під час проведення землепорядкувальних робіт обділяв сільську бідноту (стор. 125—127, 148—149).

Революційний рух трудящих краю проходив під безпосереднім впливом економічної і політичної боротьби загальноросійського пролетаріату, якою керували більшовики. В роки нового революційного піднесення в Придунав'ї розповсюджувалися такі більшовицькі газети, як «Правда»,

«Звезда», «Пролетарская правда», «Невская звезда», «Путь правды» та інші, що сприяло підвищенню політичної активності трудящих (стор. 158—160).

Велику організаційну і пропагандистську роботу серед місцевих робітників і селян здійснювала Болградська група РСДРП на чолі з Асеном Христовим, який підтримував безпосередні контакти з редакцією «Правды». Жандарми неодноразово конфісковували нелегальні видання у членів цієї групи М. Буянова, Ф. Іванова та інших пропагандистів, які викривали антинародну політику самодержавства, агітували проти імперіалістичної війни. Успішну антивоєнну пропаганду проводили також більшовики Вилкового, Акермана, Рені. Під її впливом робітники і селяни, мобілізовані на фортифікаційні роботи, нерідко починали страйкувати.

Заслугують на увагу вміщені в збірнику документи про Лютневу революцію і обстановку в Придунав'ї після повалення царського самодержавства. Найбільш цінним з них є стаття В. І. Леніна «Порада чи наказ Шингарьова і порада однієї місцевої Ради робітничих і солдатських депутатів» (стор. 179—180). У ній В. І. Ленін високо оцінив діяльність Акерманської Ради в аграрному питанні, зокрема зазначив, що вона «близько і безпосередньо знає місцеві умови... правильно враховує, що посіви треба збільшити, що б то не стало і до найбільших меж»¹.

До недоліків рецензованої книги слід насамперед віднести відсутність у ній географічного та іменного покажчиків, а також документів, що висвітлюють роль повстання на броненосці «Потемкин» у посиленні революційного руху в Придунав'ї, особливо серед матросів Дунайської флотилії; даних про вибори до Державної думи, переселенську політику царизму, становище селян під час засухи і голоду в 1904 р., боротьбу трудящих на чолі з більшовиками проти чорносотенців тощо.

Нерідко упорядники роблять посилання на тогочасну пресу, не зазначаючи при цьому, що використані ними документи раніше публікувалися в інших збірниках. Так, вміщений на сторінці 80 документ супроводжується посиланням на газету «Письма к крестьянам», тоді як він уже був опублікований у книзі «Крестьянское движение в Молдавии эпохи империализма. Документы и материалы» (Кишинєв, 1961). Разом з тим, багато цінних документів, введених до наукового обігу молдавськими істориками, залишилися за межами рецензованого збірника.

Незважаючи на зазначені недоліки, книга стане в пригоді викладачам вищих і середніх учбових закладів, а також усім, хто цікавиться минулим рідного краю.

С. К. Мельник

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 306.

**Н. Ф. КОТЛЯР.
КЛАДОИСКАТЕЛЬСТВО
И НУМИЗМАТИКА,**

изд-во «Наукова думка», К., 1974, 144 с.

Нумізматика порівняно молода наука. Її методика дослідження сформувалася лише протягом останніх двох століть. Проте наукове й практичне значення цієї науки, що вивчає грошові знаки минулого, велике.

Серед публікацій на цю тему значний інтерес становить праця М. Ф. Котляра «Кладоискательство и нумизматика».

Нумізматика, як зазначає автор рецензованої книги, допомагає не тільки ознайомитися з характером і ступенем розвитку господарства, соціально-економічних і політичних відносин, формами державного правління, а й дає змогу встановити міру розвитку матеріальної і духовної культури того чи іншого народу, форми взаємодії, взаємопроникнення і взаємозбагачення різних національних культур. Часто-густо тільки монети й зберегли нам зображення шедеврів стародавньої архітектури, багатьох творів живопису й скульптури, про які в пись-

мових джерелах або легендах тільки згадується. Вони допомагають також вченим набагато повніше й вірніше реконструювати політичну карту світу, наносити на неї кордони держав, визначити час заснування і місцезнаходження міст-фортець, портів, гаваней, пролягання торгових та інших шляхів, визначити місця боїв, хронологічні дати правління, засоби пересування, якими люди користувалися в минулому та ін.

Отже, кожна монета, не кажучи вже про монетніклади, є дорогоцінною і неповторною, надзвичайно важливою для науки пам'яткою минулого. Значна частина книги М. Ф. Котляра присвячена, цілком справедливо, саме кладам монет. Автор по-новому ставить і розв'язує проблеми походження і причини виникнення кладів монет, їх значення для науки, знайомить читача з визначними відкриттями радянських нумізматів і перспективами дальшого розвитку цієї науки в нашій країні.

Книга побудована на результатах досліджень і спостережень самого автора, який вивчив і використав великий нумізматичний матеріал. Книга написана цікаво, читається із захопленням.

І. Г. Рознер

**В. І. ХУДАНИЧ.
РАДЯНСЬКО-УГОРСЬКЕ
СПІВРОБІТНИЦТВО
в 1945—1948 рр.**

Видавництво при Львівському держуніверситеті, Львів, 1974, 160 с.

4 квітня 1975 р. угорський народ відзначитиме 30-річчя визволення Угорщини героїчною Радянською Армією від німецько-фашистських поневолювачів.

Про становлення радянсько-угорських відносин, що ґрунтуються на принципах соціалістичного інтернаціоналізму, й розповідається в монографії відомого українського радянського історика В. І. Худанича. Для написання книги автор використав документи і матеріали вітчизняних архівів, а також архівів Угорської Народної Республіки.

У монографії розповідається про допомогу, що подав Радянський Союз угорському народові у визволенні від фашистського гніту, про співробітництво частин Радянської Армії з трудовим населенням визволених районів Угорщини. Правильно висвітлено питання обрання Тимчасових національних зборів Угорщини.

Останнім часом в історичній літературі з'являються суперечливі твердження щодо участі угорських військових частин у боротьбі проти фашистських військ на заключному етапі другої світової війни (вересень 1944 р.—квітень 1945 р.). Автор рецензованої праці наводить конкретні приклади створення військових підрозділів но-

вої угорської армії (Будайський добровільний полк, дві дивізії та ін.), що разом з частинами Радянської Армії боролися проти німецько-фашистських полчищ.

Основна частина праці присвячена висвітленню радянсько-угорського співробітництва в 1945—1948 рр., коли в Угорщині відбувалося переростання народно-демократичної революції в соціалістичну. Центральне місце в цьому плані займає дослідження радянсько-угорського політичного співробітництва.

Автор правильно розкрив складність політичної обстановки в країні у 1945 р. Буржуазно-поміщицькі елементи всіляко намагалися перешкодити встановленню нормальних відносин з СРСР. Однак угорська реакція зазнала поразки. У вересні 1945 р. між СРСР і Угорщиною дипломатичні відносини були відновлені.

Значне місце у монографії відведено питанням економічної допомоги Радянського Союзу Угорській Народній Республіці. Історик наводить переконливі приклади і цифри встановлення економічних зв'язків між СРСР і Угорщиною. Він стверджує, що торгівля Угорщини з Радянським Союзом сприяла відбудові народного господарства, подоланню економічної відсталості країни і піднесенню її економіки.

Останній розділ книги присвячено висвітленню радянсько-угорського культурного співробітництва. У ньому досить повно розкрито діяльність Угорського товариства культурних зв'язків з СРСР.

Проте рецензована праця не позбавлена й окремих недоліків. У книзі чомусь від-

сутні висновки. Автор дає їх лише на одній сторінці (159). На стор. 24 В. І. Худаніч твердить: «У грізні дні війни зароджувалась дружба радянського й угорського народів». Це не відповідає дійсності. Ця дружба зароджувалась ще в буремні 1917—1920 рр. у боях за встановлення та зміцнення Радянської влади в Росії, в роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни та в період утворення Угорської Радянської Республіки. Зустрічаються окремі

неточності, необгрунтовані твердження, опечатки (стор. 3, 16, 25, 29, 34, 41, 54, 61, 62, 72, 73, 131, 138) та ін.

Зазначені недоліки не знижують позитивної оцінки рецензованої книги. Її з вдячністю зустрінуть читачі, які цікавляться питаннями співробітництва між соціалістичними країнами взагалі, між Радянським Союзом та Угорщиною зокрема.

М. В. Троян, Д. Д. Данилюк

**ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ
ПО ИСТОРИИ СОВЕТСКО-
ПОЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ, т. VII,
(январь 1939 г. — декабрь 1943 г.),
изд-во «Наука», М., 1973, 509 с.**

Сьомий том документів і матеріалів з історії радянсько-польських відносин охоплює період з січня 1939 по грудень 1943 рр. У збірнику надруковано понад 300 документів, виявлених в радянських і польських архівах, а також вміщених свого часу в пресі і різних друкованих виданнях. Ці матеріали всебічно висвітлюють радянсько-польські відносини напередодні і в перші роки другої світової війни.

Документи конкретно і переконливо показують, як у складній міжнародній обстановці Радянський Союз здійснював невтомну і послідовну боротьбу за колективну безпеку і мир, відвернення гітлерівської агресії проти Польщі. Але західні імпералістичні держави, незмінно проводячи антирадянський зовнішньополітичний курс, не підтримали жодної миролюбної пропозиції уряду нашої країни. Така політика була небезпечною для них же самих і особливо для буржуазно-поміщицької Польщі, яка з кожним днем наближалася до катастрофи — втрати національної незалежності і державності. Польський уряд не пішов по шляху зближення з Радянським Союзом. У розмові з Гітлером міністр закордонних справ Ю. Бек заявив, що Польща в своїй загальній позиції і далі буде вірною тій політиці, якої дотримується з 1934 р. і при кожних обставинах не піде «на зближення з Росією шляхом укладення Східного пакту» (стор. 12—17).

Численні документи й матеріали переконливо свідчать, що СРСР робив усе можливе, щоб відвернути війну. Так, коли напад Німеччини на Польщу ні для кого вже не був таємницею, Радянський Союз запропонував підписати пакт про взаємодопомогу. Польські реакційні кола відмовилися це зробити (стор. 102—104).

У збірнику наводяться документи, які свідчать про те, що польські правителі санациїно-фашистського напрямку з приходом до влади Гітлера намагались вислужитися перед ним, залишаючись одночасно союз-

никами реакційних кіл урядів Англії та Франції. Така політика імпералістичної Польщі, політика лавірування обумовила повну воєнно-політичну ізоляцію країни. Заява Бека від 12 серпня 1939 р. про те, що Польща категорично відмовляється дати дозвіл на пропуск радянських військ через свою територію для допомоги країнам — жертвам агресії (стор. 160—164, 166), була останнім словом реакції, яке приречило польський народ на шестирічну криваву окупацію.

Загроза фашистського поневолення не лише для радянського народу, але й для багатьох інших народів Європи вимагала утворення антифашистської коаліції.

У цих умовах в радянсько-польських відносинах сталися зміни. 5 липня 1941 р. посол Радянського Союзу в Лондоні повідомив про переговори з прем'єр-міністром польського емігрантського уряду В. Сікорським щодо воєнного співробітництва між СРСР і Польщею. 30 липня було підписано радянсько-польську угоду про відновлення дипломатичних відносин (стор. 202—205).

У збірнику вміщено документи, які свідчать про сприяння радянських органів в організації польської армії на території СРСР, про що була домовленість сторін (стор. 209—211). Однак реакційне командування на чолі з генералом Андерсом зірвало участь поляків у боротьбі з гітлерівцями на Східному фронті.

Звичайно, найбільше місця в сьомому томі збірника відведено документам про радянсько-польські відносини в 1941—1943 рр. Тут і свідчення про фінансово-економічну допомогу Польщі, і численні заходи щодо поліпшення матеріально-побутових умов життя польських емігрантів у СРСР. Радянська сторона все робила для того, щоб у відносинах між обома країнами переміг дух дружби і співробітництва. Але емігрантський уряд в багатьох принципових питаннях продовжував проводити санациїну політику всупереч національним інтересам польського народу (стор. 356—357). Яскравим свідченням цього була так звана «Катинська справа» — несправедливе звинувачення радянської сторони в розстрілі польських інтернованих військово-службовців. Ганебна позиція уряду Сікор-

ського фактично означала підтримку фашистської пропаганди і розрив союзних відносин, що й сталося 25 квітня 1943 р. (стор. 357).

Національно-визвольний рух польського народу очолила Польська робітнича партія (ПНР). З ініціативи польських комуністів в СРСР було створено Спільку польських патріотів, а також сформовано Першу польську дивізію ім. Тадеуша Костюшка (стор. 417—418, 420—426).

У збірнику опубліковано документи, які переконливо свідчать про активну діяльність польських революційно-демократичних сил проти реакції, за демократичну і революційно оновлену Народну Польщу, а також маловідомі архівні матеріали, які висвітлюють широке коло питань воєнно-політичного співробітництва між країнами. У томі показано, як в окупованій Польщі з кожним днем наростала антифашистська, національно-визвольна війна польських патріотів. Разом з поляками в русі Опору

на польській території брали участь і радянські люди (стор. 379—381).

Таким чином, VII том збірника матеріалів і документів з історії радянсько-польських відносин посідає важливе місце в усьому багатотомному виданні. В ньому вміщено документи, які характеризують усю складність політичної обстановки напередодні та в перші роки другої світової війни, становлення радянсько-польських відносин у цей період. Публікація цих матеріалів є надзвичайно важливим заходом Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР та Інституту історії польсько-радянських відносин (нині — соціалістичних країн) Польської академії наук. Надруковані в збірнику невідомі або маловідомі раніше матеріали мають не лише важливе наукове, а й політико-виховне значення, сприяють дальшому розвитку радянсько-польського співробітництва.

І. Д. Кундюба

WŁADYSŁAW A. SERCZYK.
PIOTR I WIELKI,

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław—
Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1973, 264 s.

ВЛАДИСЛАВ А. СЕРЧИК.
ПЕТРО І ВЕЛИКИЙ,

Видавництво Оссолінських, Вроцлав—
Варшава—Краків—Гданськ, 1973, 264 с.

Польські вчені, письменники, діячі культури приділяють багато уваги вивченню історії нашої країни. Серед них слід виділити Владислава Серчика, автора ряду досліджень з історії СРСР, схвально зустрінутих польською і радянською громадськістю. У 1973 р. він опублікував нову працю «Петро І Великий».

Роки царювання Петра І (1682—1725) — один з найважливіших періодів російської історії. Саме у цей час в країні було споруджено чимало промислових підприємств, створено Академію наук (1724 р.), яка згодом стала визначним науковим центром не тільки Росії, але й усяєї Європи, відкрито перший постійно діючий театр (1702 р.), засновано першу загальноросійську газету «Ведомости» (1703 р.). Удосконалювалася система державного управління, створювалися першокласна регулярна армія і військово-морський флот. Внаслідок успішно проведених ними Азовських походів 1695—1696 рр. було визволено частину південних земель, а перемоги над шведськими загарбниками дали змогу російським військам вийти на узбережжя Балтійського моря.

Вже на початку XVIII ст. Росія встановила тісні економічні, культурні й політичні зв'язки з європейськими країнами і почала активніше впливати на весь хід європей-

ської та світової історії. З цього приводу Ф. Енгельс писав: «...В Європі залишались тільки три держави, на які доводилось зв'язати: Австрія, Франція, Англія... І ось, лише до лиця... з цими трьома великими державами, ...які завжди хотіли одна одну перехитрити, — стояла єдина, однорідна, молода, швидко зростаюча Росія, яка була майже невразлива і зовсім недоступна для завоювань...»¹.

Велика заслуга в зростанні економічної та військової могутності, підвищенні авторитету Росії на міжнародній арені наприкінці XVII—в першій половині XVIII ст. належала царю, а згодом імператору Петру І. Він був визначним державним і політичним діячем, полководцем і дипломатом.

Але як представник і виразник інтересів панівного класу — дворянства Петро І багато зробив для зміцнення феодально-кріпосницького й самодержавного режиму в Росії, жорстоко придушуючи повстання селян, виступи міської бідноти, заворушення в стрілецьких полках. Тому в літературі трапляються діаметрально протилежні оцінки його особи, а також державної і політичної діяльності, що дуже ускладнило роботу В. Серчика над рецензованою книгою. Однак він успішно розв'язав нелегке завдання.

За жанром праця польського дослідника є науково-популярною. У ній ідеться про весь період життя й діяльності Петра І.

Книга починається описом богослужіння у Петропавлівському соборі, де морозного березневого дня 1725 р. проходить відспівування російського імператора. Дехто з присутніх на богослужінні глибоко сумує,

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 20.

інші — не приховують радості з приводу смерті царя. Змалювавши цю картину, автор ставить запитання: чому різні кола російської громадськості неоднаково ставилися до Петра І? І змістом своєї праці відповідає на нього. На фоні тогочасної російської дійсності автор змальовує дитинство та юність царя, розповідає про його поїздки до Польщі, Голландії і Франції.

У книзі багато місця приділяється війнам Росії з Туреччиною і Швецією, особливо Полтавській битві (1709 р.). Оцінюючи її значення, Ф. Енгельс писав: «...Карл XII зробив спробу вторгнутися в Росію; цим він погубив Швецію і наочно показав неприступність Росії»².

В. Серчик докладно висвітлює російсько-польські відносини, зокрема спільну боротьбу обох народів проти шведських агресорів, поїздки Петра І до Польщі, де він зустрічався з королем Августом II. Автор рецензованої книги цілком слушно вважає, що російсько-польський союз, який створився в той період, відповідав інтересам обох країн. Водночас він звертає увагу читачів на антиросійські інтриги частини шляхти і показує їх згубні наслідки для польського народу. Дослідник аналізує також відносини Росії з іншими європейськими державами.

Історик розповідає про внутрішню політику російського царя, його діяльність, спрямовану на розвиток промисловості, вивчення та освоєння природних багатств Уралу і Донбасу, Сибіру і Далекого Сходу, півдня Росії, на розширення внутрішньої і зовнішньої торгівлі тощо. У праці дається детальна характеристика численних реформ Петра І і показано їх значення. Численні приклади, наведені у книзі, свідчать про посилення феодального гніту, жорстокі розправи царського уряду над учасниками народних повстань.

В. Серчик приділяє багато уваги особистому життю російського імператора, особливо його стосункам із сином Олексієм. Цьому питанню присвячено окремий розділ («Цар і син»).

Закінчується книга розповіддю про останні дні Петра І та його смерть.

Рецензована праця не позбавлена й деяких недоліків. Автору слід було б, зокрема, підкреслити, що саме економічний і політичний розвиток Росії в попередній період зумовив необхідність здійснених Петром І реформ.

Як відомо, класики марксизму-ленізму уважно вивчали й аналізували процеси, які відбувалися в Росії наприкінці XVII — на початку XVIII ст., і зробили ряд важливих висновків та узагальнень. Однак автор чомусь не навів жодної цитати з їх творів, хоча в цілому матеріал викладено з марксистсько-ленінських позицій.

У книзі «Петро І Великий» докладно описується так званий політичний «заповіт» царя народові. Вперше його було надруковано у французькій пресі ще на початку XIX ст. Цю фальшивку сфабрикували прибічники французького імператора Наполеона Бонапарта для звинувачення Росії в агресивних замірах щодо інших народів і виправдання таким чином походу французької армії у 1812 р. В. Серчик добре знає про це, навіть робить припущення щодо можливого автора «заповіту» і... водночас наводить його зміст.

Деякі розділи праці надто перевантажені побутовими сценами, деталями особистого життя і державної діяльності російського імператора. До того ж, інколи в них трапляються неточності. Так, розповідаючи про розправу над стрільцями, які підняли бунт проти царя, В. Серчик зазначає, що сам Петро І катував їх розпеченим залізом (стор. 85). Безумовно, це твердження не відповідає дійсності.

Слід уточнити і наведений у книзі список використаних джерел та літератури. Майже всі назви праць даються польською мовою, хоча частина з них видана в інших країнах.

Проте ці та деякі інші неточності не впливають на загальне позитивне враження від рецензованої праці, яку з великим інтересом зустріли і в Радянському Союзі.

² Там же, стор. 17.

К. О. Джеджула, Г. І. Марахов

ЮВІЛЕЙНИЙ АЛЬМАНАХ ЛІГИ АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ.

1924—1974.

видання Лиги американських українців,
Нью-Йорк, 1974, 160 с.

У квітні 1974 р. демократична громадськість США, насамперед українська трудова еміграція, гідно відзначила 50-річчя з дня заснування Ліги американських українців (ЛАУ), яка до 1940 р. діяла під назвою «Союз українських робітничих організацій» (СУРО). До цієї знаменної дати був приурочений випуск у світ рецензованої праці.

Слід зазначити, що видавня альманахів, присвячених певним ювілеям, стало вже традиційним. У таких книгах, як правило, показано діяльність прогресивних організацій у той чи інший період, труднощі, які їм доводилося долати, розповідається про плани на майбутнє. Поряд з цим, у них вміщуються спогади перших емігрантів, їх вірші та пісні, а також невеликі твори Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка тощо.

Все це є і в рецензованому альманасі, який підготували активні діячі українського прогресивного руху на американському континенті М. Ганусяк, М. Князевич, М. Тарновський, Л. Толопко і М. Торченко. Цінність даної праці полягає

в тому, що автори використали дослідження з питань прогресивного руху серед українців США й архівні матеріали. Тому вона зацікавить як науковців, так і широкий загал читачів.

В «Ювілейному альманасі» вміщено кілька маловідомих або й зовсім невідомих раніше документів про діяльність СУРО — ЛАУ. Серед них — лист голови загальноамериканської профспілки робітників сталеливарної промисловості на ім'я керівництва СУРО, датований квітнем 1937 р., в якому він висловлював «признання за чудову співпрацю і допомогу» в ході створення цієї профспілки (стор. 30—31), що свідчило про активну участь членів і прихильників СУРО в боротьбі американських трудящих за свої права.

Привернуть увагу читачів й документи часів другої світової війни, зокрема лист секретаря президента США Франкліна Д. Рузвельта, надісланий керівництву ЛАУ в грудні 1941 р., в якому від імені президента висловлювалася подяка прогресивним колам української еміграції за підтримку зусиль американського уряду й народу, спрямованих на прискорення розгрому фашистської Німеччини.

У «Ювілейному альманасі» частково висвітлена історія української трудової еміграції в США від середини XIX ст. до наших днів. Авторі наводять цікаві факти про прибуття до Сполучених Штатів перших українців, аналізують причини їх виїзду на чужину. Чимало сторінок присвячено першим рокам життя і діяльності трудящих емігрантів, їх спільним з американськими пролетарями виступам проти експлуатації.

В окремому підрозділі розповідається про створення і діяльність українських соціалістичних гуртків, про поширення серед трудової еміграції марксистсько-ленінського вчення. Авторі переконливо доводять, що цей процес відбувався під безпосереднім впливом класових боїв, у яких брали участь американські та українські пролетарі, і спростовують твердження буржуазних теоретиків про нібито «імпортний» характер революційних ідей у США.

У першій чверті XX ст. в Сполучених Штатах діяло багато українських культурно-освітніх та допомогових робітничих клубів і товариств, які допомагали емігрантам «не втрачати зв'язку з рідним краєм, з рідною культурою і мовою», захищати «інтереси всього робітництва в Америці та класово їх освідомлювати» (стор. 147). Проте умови життя і боротьби українських трудящих диктували необхідність об'єднання цих невеликих розрізнених клубів і товариств у масову робітничу організацію. Саме з цією метою було створено СУРО, який газета американських комуністів «Дейлі уорлд» назвала однією «з найбільш прогресивних організацій» того часу¹.

Рішення про заснування СУРО було прийняте в середині квітня 1924 р. на I конгресі українських робітничих організацій. У його роботі взяли участь представники майже 150 товариств, братств, клубів і гуртків художньої самодіяльності з 10 штатів країни. Вони ухвалили також резолюцію, в якій було затавровано ганьбою політику уряду буржуазно-поміщицької Польщі на західноукраїнських землях і висловлювалася солідарність з боротьбою трудящих краю за своє соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. Отже, українська трудова еміграція не поривала дружніх зв'язків з українським народом, що особливо яскраво виявилось під час другої світової війни та в період шаленої антикомуністичної істерії 50-х — першої половини 60-х років. На цьому фоні особливо огидною виглядає антинародна діяльність українських буржуазних націоналістів у США, про що свідчать численні факти, наведені в рецензованій праці.

Сьогодні справу своїх батьків продовжує молодь. Відкидаючи пропаговані українськими буржуазними націоналістами ідеї «подвійного громадянства» та «дуалістичного патріотизму» (до речі, запозичені у сіоністів), юнаки і дівчата українського походження, не пориваючи дружніх зв'язків з українським народом, разом з американськими трудящими беруть активну участь у класових боях, боротьбі за мир, демократію і соціальний прогрес. Ці питання широко висвітлюються на сторінках книги.

Читачі знайдуть в «Ювілейному альманасі» чимало цікавих матеріалів про сучасне життя українських емігрантів, діяльність ЛАУ. Його автори змальовують важку боротьбу організації за поповнення своїх лав.

Реакційні кола США, верховоди українських буржуазно-націоналістичних організацій докладали і докладають багато зусиль для ліквідації ЛАУ. Значного удару демократичним силам, у тому числі Лізі американських українців, завдала реакція в період маккартизму. Внаслідок цього кількість членів організації порівняно з 20—30-ми роками зменшилась. Однак нині її лави знову поступово зростають, головним чином за рахунок молоді. До організації «хоч може повільно, проте постійно вступають або наближаються сини і дочка прогресивних українських емігрантів» (стор. 48).

«Секрет» успішної діяльності ЛАУ, впевненості її членів і прихильників у майбутньому, на думку авторів рецензованої книги, полягає в тому, що Ліга українських американців «від самого початку була невід'ємною частиною прогресивно-демократичного руху в США. А цей рух, незважаючи на великі перешкоди, труднощі і терор, не тільки не перестає існувати, а, навпаки, посилюється і розвивається» (стор. 79).

О. В. Карпунов

¹ «Daily World», 23 травня 1974 р.

Хроніка та інформація

ІНСТИТУТУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ — ЧВЕРТЬ ВІКУ

29 листопада 1974 р. в актовому залі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка відбулися урочисті збори, присвячені 25-річчю Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ.

Вступним словом збори відкрив ректор університету, чл.-кор. АН УРСР М. У. Білий, який відзначив заслуги інституту в підготовці й перепідготовці вузівських суспільствознавців, в організації навчально-методичної та науково-дослідної роботи.

Директор інституту, проф. М. Р. Доній у своїй доповіді підкреслив, що за 25 років в ІПК підвищили кваліфікацію 6292 викладачі суспільних наук вузів країни і 159 працівників вищої школи з НРБ, НДР, ПНР. Через аспірантуру та консультпункт при інституті було підготовлено 732 кандидати суспільних наук.

Колектив Інституту підвищення кваліфікації веде велику наукову роботу. За час існування інституту опубліковано 16 колективних і понад 20 індивідуальних монографій, написано 65 розділів у колективних дослідженнях інших наукових установ, видано більше 30 збірників статей, 12 підручників і навчальних посібників. Серед найважливіших досліджень, які вийшли в світ протягом останніх років, є такі: «Торжество ленінської національної політики на Україні», «Ленінська теорія соціалістичної революції і світовий революційний процес», «В. І. Ленін — натхненник дружби наро-

дів СРСР», «Преподавание истории КПСС в высшей школе» та ін.

За успіхи, досягнуті у підготовці і підвищенні кваліфікації викладачів суспільних наук, ІПК було нагороджено Почесною грамотою Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, а групу професорсько-викладацького складу — значками «За відмінні успіхи у праці» та грамотами Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

У зв'язку з ювілеєм колектив інституту тепло привітали директор Інституту філософії АН УРСР В. І. Шинкарук, заст. директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України П. І. Павлюк, віце-консул НДР у Києві Клаус Фідлер, колеги з Московського, Ленінградського, Білоруського та Ростовського інститутів підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук С. О. Юдачов, Г. В. Воронцов, А. Д. Молочко, М. К. Забродін, представники кафедр суспільних наук Києва.

На адресу інституту надійшли вітальні телеграми із багатьох вузів та організацій.

Директор Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ ім. Т. Г. Шевченка, проф. М. Р. Доній широко подякував за сердечні привітання й теплі побажання.

Присутні й гості оглянули ювілейну виставку.

В. В. Волинець

ЮВІЛЕЙНІ НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ

Трудящі Чернівецької області урочисто відзначили велике свято — 30-річчя визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників. Цій знаменній даті були присвячені наукові конференції, що відбулися в Чернівцях та в районних центрах області у вересні — жовтні 1974 р.

Тематика конференцій була різноманітною. В її програму були включені доповіді на такі теми: «КПРС — натхненник і організатор визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників», «Визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників — інтернаціональний подвиг радянського народу»,

«Партійне підпілля та партизанський рух на окупованій Радянській Україні в роки Великої Вітчизняної війни», «Визволення Чернівецької області від німецько-фашистських загарбників», «Критика буржуазних фальсифікацій перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», «Ратний подвиг народів Країни Рад при визволенні Української РСР від німецько-фашистських загарбників у радянській літературі», «Розквіт економіки і культури Радянської України — торжество ленінської національної політики» та ін.

Наукову конференцію, що відбулася в Чернівцях, вступним словом відкрив секре-

тар обкому партії О. Ю. Гаврилюк. З доповідями на конференціях, що проходили в обласному та районних центрах, виступили зав. кафедрою історії СРСР та УРСР Чернівецького держуніверситету, д. і. н., проф. М. М. Кравець, зав. Чернівецьким відділом Інституту історії Академії наук Української РСР, к. і. н., доц. П. В. Михайлина, декан історичного факультету ЧДУ, к. і. н., доц. М. О. Ліщенко, доц. кафедри марксизму-ленізму Чернівецького медичного інституту, к. і. н. М. В. Загайний, ст. наук. співробіт. Чернівецького відділу Інституту історії Академії наук УРСР, к. філол. н. О. С. Романець, доц. кафедри історії КПРС ЧДУ, к. і. н. В. М. Малишко, молодші наукові співробітники Чернівецького відді-

лу Інституту історії АН УРСР, кандидати історичних наук В. М. Ботушанський та С. І. Комарницький, мол. наук. співробіт. Е. П. Городецький.

З доповідями, що ґрунтувалися на місцевому матеріалі, виступили секретар Путильського РК Компартії України Г. І. Горобець, секретар Хотинського РК Компартії України Н. А. Охотник, зав. відділом пропаганди й агітації Глибоцького РК Компартії України С. Ф. Яловко та ін.

Активну участь у цих конференціях взяли партійні й радянські активісти, комсомольці, пропагандисти і вчителі, робітники і колгоспники.

А. М. Глуговський

ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ МИКОЛИ ОСТРОВСЬКОГО

В Білоцерківській середній школі № 18 діє музей видатного радянського письменника Миколи Олексійовича Островського.

Вивчаючи на уроках російської літератури творчість М. О. Островського та знайомлячись з його полум'яним життям, учні вирішили створити в школі, що носить ім'я письменника, музей. Партійна організація та педагогічний колектив підтримали ініціативу молоді. Штаб по керівництву пошуковою роботою очолила вчителька О. М. Іванова.

Дітям вирішили в двох напрямках: по-перше, побувати в місцях, пов'язаних з життям та творчою діяльністю Миколи Олексійовича; по-друге, встановити зв'язки з музеями Островського, державними архівами, а також з людьми, які досліджували творчість письменника-комуніста або особисто знали його.

Незабаром почали надходити фотодокументи, спогади, фотографії. Багато цінних документів подарувала музею дружина письменника Раїса Порфирівна Островська. Зібраний матеріал ліг в основу експо-

зиції. Увагу відвідувачів привертають спогади про перебування М. О. Островського в Білій Церкві. Окремі стенди розповідають про роман «Як гартувалася сталь» та кінофільм, створений Київською кіностудією ім. О. П. Довженка за цим твором. В музеї зібрано книжки М. О. Островського, що вийшли різними мовами світу.

У вересні 1974 р., коли громадськість нашої країни відзначала 70-річчя з дня народження М. О. Островського, шкільний музей відвідали дружина письменника Р. П. Островська та перший редактор роману «Як гартувалася сталь», письменник, заслужений діяч культури РРФСР К. Д. Трофимов. Тут побували також ветерани праці, учні багатьох шкіл, молодь підприємств міста.

Юні дослідники не припиняють своєї діяльності. Музей постійно поповнюється новими надходженнями. Це розвиває у школярів інтерес до початю справи, поглиблює їх знання з літератури, історії.

М. І. Ковбаса

ЗУСТРІЧ УЧЕНИХ З УЧИТЕЛЯМИ-ІСТОРИКАМИ

17 грудня 1974 р. відбулася зустріч науковців Інституту історії АН УРСР з істориками—директорами шкіл республіки, в якій взяли участь близько 300 чол.

Директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелєв висвітлив основні напрями наукової діяльності інституту, зокрема, розповів про одне з найголовніших завдань, на якому зараз зосереджено увагу і зусилля колективу,— про підготовку багатотомної «Історії Української РСР», докладно розкрив проб-

леми, що будуть відбиті в цьому виданні, і особливо спинився на тих питаннях, яким раніше приділялася недостатня увага. А. Г. Шевелєв дав характеристику роботи деяких відділів інституту, що працюють над підготовкою томів «Історії Української РСР».

Зав. сектором історії Української РСР дожовтневого періоду, д. і. н., проф. Ф. Є. Лось поділився думками про участь науковців інституту в підготовці підручників з історії УРСР для середніх шкіл, розповів

про розробку працівниками сектору проблем історії капіталізму. Виступ зав. відділом історії соціалістичного будівництва, д. і. н., проф. П. П. Гудзенка було присвячено окремим проблемам курсу історії УРСР для середніх шкіл. Заст. директора інституту, д. і. н. П. С. Сохань висвітлював деякі питання загальної історії у зв'язку з вивченням курсу нової та новітньої історії в середній школі. Від імені викладачів історії виступила директор середньої школи № 6 м. Кадіївки Ворошиловградської області Т. І. Міненкова, яка щиро подякувала вченим Інституту історії АН УРСР за проведення зустрічі, а також висловила побажання вчителів-істориків про

дальше зміцнення контактів з науковцями інституту.

На закінчення директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелев відповів на численні запитання, що стосувалися, головним чином, викладання учням середніх шкіл курсу історії Української РСР.

Ця зустріч, як і попередні, — а такі зустрічі вже стали традиційними, — сприяє наближенню історичної науки до практики, зокрема до педагогічної роботи, відіграє важливу роль у комуністичному вихованні молоді.

О. М. Погорельцева

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ

13 грудня 1974 р. на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук завідувачем кафедрою наукового комунізму Чернівецького університету М. Т. Шелетоу на тему: «Зростання творчої активності робітничого класу Української РСР на завершальному етапі побудови соціалізму (1951—1958 рр.)».

Офіційними опонентами виступили зав. кафедрою історії КПРС Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка, д. і. н., проф. М. М. Матвійчук, проф. кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ, д. і. н. М. О. Буцько, ст. наук. співробіт. Інституту історії АН УРСР, д. і. н., проф. П. К. Стоян. Неофіційним опонентом виступив доц. кафедри марксизму-ленізму Мелітопольсько-

го педінституту, к. і. н. О. С. Шуляк. У своїх виступах опоненти відзначили, що дослідження проблеми зростання творчої активності робітничого класу СРСР, у тому числі й України, має велике теоретичне і практичне значення. На великому державному матеріалі автор дослідив питання про участь робітників у розвитку соціалістичних форм праці, в управлінні виробництвом, показав всебічну допомогу робітничого класу колгоспному селянству в боротьбі за дальнє піднесення сільськогосподарського виробництва.

На дисертацію надійшов ряд позитивних відгуків з вузів і наукових установ нашої республіки.

Вчена рада Інституту історії АН УРСР ухвалила присудити М. Т. Шелеті вчений ступінь доктора історичних наук.

Н. П. Барановська

* * *

22 листопада 1974 р. на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук завідувачим відділом історії і теорії атеїзму Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) Ю. Ю. Сливкою на тему «Анексія Східної Галичини і боротьба трудящих західноукраїнських земель проти іноземного поневолення, за возз'єднання з Радянською Україною (1921—1923 рр.)».

Офіційними опонентами виступали д. і. н. П. К. Стоян, д. і. н. І. А. Петерс, д. і. н., проф. І. К. Васюта (Івано-Франківськ), неофіційними — д. і. н. П. М. Калениченко та д. і. н. І. М. Кулчинич.

В дисертації Ю. Ю. Сливки висвітлюється широке коло питань, пов'язаних з анексією Східної Галичини буржуазно-поміщицькою Польщею, та боротьба Країни Рад і трудящих західноукраїнських земель проти її іноземного поневолення, за возз'єднання з Радянською Україною. Дисертант дав всебічну характеристику політики імпе-

ріалістичних держав Заходу щодо Східної Галичини, викрив зрадницьку роль українських буржуазних націоналістів в іноземному поневоленні, переконливо показав послидовну боротьбу Радянського уряду проти анексії, за право трудящих Східної Галичини на самовизначення, глибоко проаналізував національно-визвольний рух народних мас під керівництвом Комуністичної партії Східної Галичини.

Опоненти відзначили, що дисертант розглянув актуальну і важливу наукову проблему, яка в радянській історіографії по суті ще не досліджувалась.

Дисертацію написано, головним чином, на архівних матеріалах. З цієї теми дисертантом опубліковано близько 30 наукових праць.

Вчена рада Інституту історії АН УРСР одноголосно ухвалила присудити Ю. Ю. Сливці вчений ступінь доктора історичних наук.

О. Д. Бойко

Академия наук СССР. 250 лет. 1724—1974. Персональный состав. В 2-х кн., изд-во «Наука», М., 1974. Кн. 1. 1724—1917, 479 с. Кн. 2. 1917—1974, 479 с.

БРЕЧАК І.— Бойові побратими. З історії участі польських антифашистів у радянському партизанському русі на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, вид-во «Каменяр», Львів, 1974, 192 с.

ВАЛЕРИАНОВ Г. Б.— Народы Латинской Америки в борьбе за национальное и социальное освобождение, изд-во «Знание», М., 1974, 64 с.

ВОЛКОВ А.— Уругвай, изд-во «Мысль», М., 1974, 128 с.

Вопросы общественных наук. Вып. 19. Образование и развитие СССР — торжество ленинской национальной политики КПСС, Издательство Киевского университета, К., 1974, 131 с.

ВОРОНЦОВ В. Б.— Дело «Амерэйша». Политические столкновения в США по проблемам Китая, изд-во «Международные отношения», М., 1974, 207 с.

ВЫГОВСКИЙ И. И.— Апологеты колониализма. (Критика буржуазных концепций распада колониальной системы империализма), изд-во «Наукова думка», К., 1974, 100 с.

ГОЛОДРИГА П. Я., ВОЛКОВ Л. Г.— Тепло дружеских рук, изд-во «Таврія», Симферополь, 1974, 48 с.

ДАНИЛЮК М., ПАНЧУК М.— На службі фронту і тилу, Політвидав України, К., 1974, 112 с.

ЗНАМЕНСКАЯ М. В.— Дружба миллионов, изд-во «Наукова думка», К., 1974, 175 с.

ИВАНОВ К. И., ПУНТУС В. И.— Венгерская Народная Республика. Справочник, Политиздат, М., 1974, 112 с.

КЛИМКО Г.— В интересах прогресса и независимости. Об экономическом сотрудничестве стран социалистического сотрудничества и молодых государств социалистической ориентации, Политиздат Украины, К., 1974, 103 с.

КОБЛЯКОВ И. К.— Борьба СССР за мир и коллективную безопасность. 1938—1941 гг., изд-во «Знание», М., 1974, 64 с.

КОРНИЛОВ А. К.— Братерство. (Про співдружність народів СРСР у боях за визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників), вид-во «Знання», К., 1974, 64 с.

ЛАДЫГИН Б. Н.— Исторический опыт мирового социализма: общие закономерности строительства нового общества, изд-во «Знание», М., 1974, 64 с.

МИЛЛЕР В. И.— Солдатские комитеты русской армии в 1917 г. Возникновение и начальный период деятельности, изд-во «Наука», М., 1974, 319 с.

Одесские катакомбы. Сборник статей и очерков. Изд. 3-е, доп. и переработ., изд-во «Маяк», Одесса, 1974, 160 с.

ПОНОМАРЕНКО Г. Я.— Курсом индустриализации, изд-во «Донбасс», Донецк, 1974, 168 с.

ПРУНИЦЯ С. Ю., ХЛАНТА О. В.— Борьба за перемену пролетарского интернационализма в чехословацкому робітничому русі (1918—1938 pp.), вид-во «Наукова думка», К., 1974, 239 с.

РОМАНОВ Н.— Советские профсоюзы в борьбе за выполнение решений XXIV съезда КПСС, Профиздат, М., 1974, 80 с.

РУБЦОВ В.— Сила — в единстве. Международные монополии и борьба профсоюзов с ними, Профиздат, М., 1974, 87 с.

САПРЫКОВ В.— Миф об «интеграции» рабочего класса в капиталистическую систему, изд-во «Московский рабочий», М., 1974, 158 с.

СЕВАСТЬЯНОВ Г. Н., УТКИН А. И.— США и Франция в годы войны 1939—1945. Из истории взаимоотношений, изд-во «Наука», М., 1974, 391 с.

Советский тыл в Великой Отечественной войне. Кн. 1. Общие проблемы, изд-во «Мысль», М., 1974, 300 с.

Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917—1971. Збірник документів і матеріалів, вид-во «Наукова думка», К., 1974, 286 с.

США: студенты и политика. Американское студенчество в демократической борьбе в 60—70-е гг., изд-во «Наука», М., 1974, 312 с.

ТОНКОНОГ Р. И.— Главные направления политики партии в сельском хозяйстве, изд-во «Знание», М., 1974, 64 с.

Торжество ленинских идей пролетарского интернационализма. На материалах республик Средней Азии и Казахстана. 1917—1972 гг., изд-во «Наука», М., 1974, 531 с.

ТРОИЦКИЙ С. М.— Русский абсолютизм и дворянство в XVIII в. Формирование бюрократии, изд-во «Наука», М., 1974, 395 с.

Херсонес Таврический. Ремесло и культура, изд-во «Наукова думка», К., 1974, 103 с.

Щедрість. Розповіді про молодих трудівників дев'ятої п'ятірки, вид-во «Молодь», К., 1974, 175 с.

ЯКОВЛЕВ Н.— 1 августа 1914, изд-во «Молодая гвардия», М., 1974, 239 с.

РЕЗЮМЕ

П. М. Дубровченко.— Помощь советской авиации европейскому движению Сопротивления.— На широком архивном и опубликованном материале автор освещает деятельность воздушного флота СССР по оказанию помощи народам Европы в борьбе против немецко-фашистских захватчиков.

В. Н. Казак.— Участие советских людей в антифашистском движении Сопротивления на Балканах.— На основе анализа архивных документов и других материалов автор сообщения определяет количество советских граждан — участников движения Сопротивления на Балканах — и показывает их роль в развитии антифашистской борьбы народов Болгарии, Греции, Румынии и Югославии.

Ф. С. Репринцев.— Боевое содружество советских и венгерских партизан (1942—1945 гг.).— В данном сообщении рассказывается о совместной борьбе советских партизан и венгерских антифашистов против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны.

И. Г. Лукашенко, В. Н. Мандрык.— Помощь Советского Союза в развертывании партизанского движения в Чехии и Моравии (1944—1945 гг.). — В сообщении освещается роль помощи Советского Союза, в частности Украинского штаба партизанского движения, народным мстителям Чехии и Моравии в их борьбе с немецко-фашистскими оккупантами.

М. Т. Шепета.— Роль рабочих собраний в управлении производством (1951—1958 гг.).— В сообщении на основе анализа большого количества документов показана роль участковых, цеховых и общезаводских собраний рабочих, инженерно-технических работников и служащих, как важной формы участия трудящихся в управлении производством, действенного средства коммунистического воспитания.

Н. Д. Несук.— Народ Зимбабве в борьбе за свободу.— В сообщении на основе исследований советских авторов, публикаций в советской и иностранной периодике рассматривается развитие национально-освободительного движения африканского народа Зимбабве против незаконного расистского режима белого меньшинства, который поддерживают монополии и правительства империалистических государств.

SUMMARIES

P. M. Dubrovchenko.— **Aid of the Soviet Aircraft to the European Resistance Movement.**— The activity of the air force of the USSR in the cause of rendering an assistance to the peoples of Europe in their struggle against the German-fascist invaders is elucidated on the basis of vast archival and published data.

V. N. Kazak.— **Participation of the Soviet People in Anti-fascist Resistance Movement in the Balkans.**— Analyzing the archival documents and other data, the author determines the number of Soviet citizens, participants in the Resistance movement in the Balkans, and shows their role in the development of the anti-fascist struggle of the peoples in Bulgaria, Greece, Rumania and Yugoslavia.

F. S. Reprintsev.— **Fighting Cooperation of the Soviet and Hungarian Partisans (1942—1945).**— The given communication deals with a combined struggle of the Soviet Partisans and Hungarian anti-fascists against the German-fascist invaders during the Great Patriotic War.

I. G. Lukoshenko, V. N. Mandryk.— **Aid of the Soviet Union in the Development of the Partisan Movement in Czechia and Moravia (1944—1945).**— The significance of the aid of the Soviet Union, in particular of the Ukrainian headquarters of the partisan movement, to the people avengers of Czechia and Moravia in their struggle against the German-fascist occupationists is elucidated in the communication.

M. T. Shepeta.— **Role of the Working Meetings in Management of Production (1951—1958).**— On the basis of analysis of numerous documents the communication shows the role of the sector, shop and all-factory meetings of workers, engineers, other technical workers and employees held at the enterprises of the Ukrainian SSR by party and trade-union organizations at the completing stage of socialism building as an important form of working people participation in managing production and effective means of communist education.

N. D. Nesuk.— **The People of Zimbabwe in Struggle for Freedom.**— On the basis of researches of Soviet authors, publications in the Soviet and foreign periodicals the author considers the development of the national liberation movement of the African people of Zimbabwe against illegal racist regime of the white minority which is supported by monopolies and governments of the imperialist states.

Технічні редактори *Т. М. Шендерович, С. С. Грабовська.*

Коректор *В. Д. Фролова.*

БФ 00961. Здаю до складання 27.XII 1974 р. Підписано до друку 25.II 1975 р. Папір друкарський № 2, Формат 70×108¹/₁₆. Друк. аркушів 10,0. Умовно-друк. аркушів 14,0. Обліково-видави. аркушів 15,34. Тираж 6491. Ціна 40 коп. Зам. К-227.

Друкарня вид-ва «Київська правда». Київ, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСЬКИЙ ЖУРНАЛ», № 2 (на українському мові). Ежемесячный общественно-политический журнал. Адрес редакции: Киев, 5, ул. Горького, 3. Издательство «Наукова думка», Киев, Репина, 3. Типография издательства «Київська правда», Киев, ул. Леніна, 19. Печ. физ. листов 10,0. Условно-печ. листов 14,0. Учетно-изд. листов 15,34. Тираж 6491. Цена 40 коп.